

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XIX
2008 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

MICHAEL CERNEA, An Oral History Interview with MICHAEL M. CERNEA (interviewer: Dr. JUDITH FREIDENBERG) (Un interviu de istorie orală cu MICHAEL M. CERNEA – intervievator: Dr. JUDITH FREIDENBERG)

KATHERINE VERDERY, Property and Politics in and after Socialism (Proprietate și politică în și după socialism)

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, „Industria culturale” în societatea condusă prin cunoaștere

CRISTINA LEOVARIDIS, Studiul de management în agențiile de publicitate românești

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Evaluări privind eficacitatea implementării justiției restaurative în România

IOAN DURNESCU, How to Evaluate Probation? (Cum să evaluăm probațiunea?)

MANUELA GHEORGHE, Noile mișcări religioase – agenți ai globalizării religioase în România

EMILIAN M. DOBRESU, DANIELA-SORINA ALBEANU, Egalitatea de șanse și sănătatea

ADRIAN SAMOILĂ, Relația între elita politică și cea intelectuală. Conflict și/sau colaborare?

ION ALEXANDRU CÂRLAN, Formele fără fond, un brand românesc

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Secretar general de redacție: dr. Iancu FILIPESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Dan BANCIU; dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; Erich GOODE prof. Universitatea de Stat din New York, Stony Brook; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFESSOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; Katherine VERDERY, prof. univ. dr. docent City University of New York.

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

Redactor: Ana BOROȘ

Culegere și tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2008, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XIX, nr. 1-2 • 2008

S U M A R

ISTORIA ORALĂ – UN INTERVIU ORIGINAL

- An Oral History Interview with MICHAEL M. CERNEA (interviewer: DR: JUDITH FREIDENBERG) (Un interviu de istorie orală cu MICHAEL M. CERNEA – intervievator: DR: JUDITH FREIDENBERG) 3

CULTURĂ ȘI ECONOMIE: O PERSPECTIVĂ ANTROPOLOGICĂ

- KATHERINE VERDERY, Property and Politics in and after Socialism (Proprietate și politică în și după socialism) 37

INDUSTRII CULTURAL-CREATIVE

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, „Industria culturală” în societatea condusă prin cunoaștere 57

MANAGEMENT ȘI PUBLICITATE

- CRISTINA LEOVARIDIS, Studiul de management în agențiile de publicitate românești 89

ORIENTĂRI ÎN SISTEMUL JUSTIȚIEI DIN ROMÂNIA

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Evaluări privind eficacitatea implementării justiției restaurative în România 109
- IOAN DURNESCU, How to Evaluate Probation? (Cum să evaluăm probațiunea?) 139

RELIGIA DIN ROMÂNIA, ÎNTRE UNITATE ȘI DIVERSITATE

- MANUELA GHEORGHE, Noile mișcări religioase – agenți ai globalizării religioase în România 147

SĂNĂTATEA – UN DREPT FUNDAMENTAL

- EMILIAN M. DOBRESCU, DANIELA-SORINA ALBEANU, Egalitatea de șanse și sănătatea 153

„MIȘCAREA ELITELOR” ÎN ROMÂNIA

ADRIAN SAMOILĂ, Relația între elita politică și cea intelectuală. Conflict și/sau colaborare? ..	163
--	-----

COMENTARII

ION ALEXANDRU CÂRLAN, Formele fără fond, un brand românesc	173
--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

OLIVIA CLĂTICI, <i>Opțiuni politice...experiențe politice</i> , București, Casa de Editură și Librărie „N. Bălcescu”, 2007 (Sorin M. Rădulescu)	181
LAZĂR VLĂSCEANU, <i>Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă</i> , Iași, Editura Polirom, 2007, seria Colegium: Sociologie. Antropologie (Daniela-Sorina Dănulescu-Albeanu)	184

AN ORAL HISTORY INTERVIEW WITH MICHAEL M. CERNEA*
INTERVIEWER: DR. JUDITH FREIDENBERG

ABSTRACT

The editors and editorial board of "Human Organization"¹ are pleased to introduce readers to the following oral history interview with Michael M. Cernea, a development social scientist who has militated throughout his academic career and applied work for "putting people first", in the forefront of development projects and policies. Working for a long time for the promotion of anthropological and sociological knowledge, either in the activities of the World Bank or in the policies and programs of governments of both developed and developing countries, Dr. Cernea cleared pathways for applied social science that are sure to benefit people in development settings for many years to come.

Undoubtedly many readers already know Dr. Cernea's work well, especially those of us who teach the anthropology of development or work in applied settings and organizations, but this interview embeds his broad body of work into a personal, human, and at times tragic context that opens with brushes with death, Nazi brutality, and exile. It also provides valuable insights for carrying out the work of development anthropologists within large-scale organizations and governments.

This interview with Dr. Cernea was conducted by Dr. Judith Freidenberg, of the University of Maryland, on June 30, 2003, for the Society for Applied Anthropology Oral History Project, headquartered at the University of Kentucky Libraries. This Project aims to create, through the vehicle of oral histories, a record of the life, activities and experiences of a number of selected scholars-anthropologists who devoted a great part of their scientific work to research, to applied work in different settings, to inducing development, including to hands-on work on crafting public social policies and actual development programs.

The present transcript of the interview was reviewed by both participants for editorial purposes. Michael M. Cernea expanded some of his oral responses, for historical accuracy or to add relevant elements and facts not provided in the initial oral interaction. Some of the comments made, or questions asked, by Judith Freidenberg were also edited for fluency purposes, to help frame the various parts of the dialogue better. The overall content and structure of the interview were preserved. The subtitles were added during Human Organization's preparation and editing of the text for print.

* Address correspondence to Michael M. Cernea: George Washington University, Senior Researcher World Bank, Washington D.C., E-mail: mcernea@worldbank.org

¹ Vezi, în acest sens, "Human Organization" (revistă editată de Societatea de Antropologie Aplicată din S.U.A.), 2007, vol. 66, No. 4, Winter, p. 339–353.

Interviul de *ISTORIE ORALĂ* pe care-l publicăm în acest număr al *Revistei Române de Sociologie* prezintă un interes deosebit pentru sociologii din țara noastră, din două puncte de vedere. Pe de o parte, oferă o perspectivă de ansamblu asupra contribuțiilor științifice și vieții omului de știință american de origine română, sociologul și antropologul Michael M. Cernea – Membru Corespondent al Academiei Române (din 1991) și, de asemenea, membru în Colegiul de Redacție al revistei noastre². Pe de altă parte, este primul articol-interviu publicat din documentele Programului de Istorie Orală al Societății Americane de Antropologie Aplicată (*Society for Applied Anthropology* – *SfAA*) în revista principală a acestei asociații – *Human Organization*. Exprimăm mulțumiri Prof. John van Willigen, de la Kentucky University, Lexington, K.Y., Statele Unite, coordonator al Programului, pentru acordul de a publica acestui interviu, precum și colegului Prof. David Craig Griffith, redactor-șef al revistei SfAA - *Human Organization*, în al cărui ultim număr a fost publicat acest interviu, concomitent (H.O., 4, 2007) cu publicarea în revista noastră. Interviul a fost condus și înregistrat de Prof. Judith Freidenburg de la Universitatea Maryland, College Park, MD, S.U.A., în 2003, membră în Comitetul SfAA de Coordonare a Programului de Istorie Orală.

Câteva cuvinte pentru clarificarea obiectivelor și conținutului acestui program de istorie a științei. Societatea de Antropologie Aplicată este cea mai importantă asociație americană și internațională dedicată aplicării științelor sociale neeconomice. Societatea include antropologi sociali, sociologi, geografi sociali, politologi, demografi ș.a. din S.U.A., precum și din Canada, Anglia, Mexic, Argentina, Germania, India, și numeroase alte țări. Pentru a înregistra și prezerva istoria contribuțiilor originale, seminale, din perioada contemporană a antropologiei sociale, conducerea Societății a luat decizia de a iniția un Program de Istorie Orală³. Misiunea acestui Program este de a face o „istorie vie”, luminând nu doar conținutul conceptual, ci și contextul istoric, societal și personal-biografic-experiențial al acestor contribuții științifice.

Modalitatea de „istorie orală” a fost aleasă pentru a pătrunde nemijlocit în experiența și „atelierul” omului de știință și a recolta date relevante, dar prea puțin cunoscute public, explicații, reflecții personale etc., direct de la cei a căror contribuție este considerată drept parte din teoria și istoria disciplinei. Pentru știința socială aplicată, „atelier” este nu doar obișnuita bibliotecă sau calculatorul, ci și experimentul social direct, cum ar fi crearea sau executarea unui program de dezvoltare socială pe teren, sau cadrul de interacțiune al unei agenții de dezvoltare internațională ori o echipă științifică multidisciplinară (*task force*) mandatată cu conceperea și formularea unei legislații ori unei politici sociale guvernamentale.

Interviurile sunt organizate cu proeminenți oameni de știință, membri ai SfAA, cu privire la contribuțiile aduse de ei teoriei și practicii disciplinei, la rolul lor în formularea și adoptarea instituțională a unor politici publice derivate din teorii și analize sociale, precum și în elaborarea unor

² Pe linia numeroaselor onoruri de care Michael M. Cernea a avut și are parte, în lumea de dincolo de ocean, trebuie adăugată și alegerea sa, în octombrie 2007, ca *Doctor Honoris Causa* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

³ Istoria orală este o *metodă* sau *tehnică* care are scopul de a culege și arhiva informații cu caracter istoric, prin viu grai, și prin intermediul unui cercetător care conduce un interviu liber semi-structurat, adresat participanților la diferite evenimente din trecut. Scopul principal al unei asemenea istorii constă în prezentarea, din punctul de vedere al naratorului, a unei anumite perioade, a unui anumit eveniment sau mod de viață (conform cu *Step-by-Step Guide to Oral History*, la pagina de Web: http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html). Ca *sursă subiectivă* de informație și ca material de sociologie a științei, care trebuie utilizată în legătură cu documentele istorice, o istorie orală este istoria vieții unei persoane, viață caracterizată de experiențele sale într-un anumit loc și anumit timp, valoarea unei anumite istorii orale constând mai ales în informațiile și perspectivele proprii ale naratorului. Materialul de sociologie a științei cules prin istorie orală reprezintă, de aceea, un supliment inedit și important, dar nu un substitut, la lucrările publicate ale cercetătorului respectiv, care, desigur, trebuie cunoscute în mod direct.

metodologii originale de cercetare aplicată. Înregistrările interviurilor de Istorie Orală se păstrează în Colecția de Istorie Orală a Universității din Kentucky, drept material de cercetare pentru toți aceia care studiază istoria științelor sociale din S.U.A.

Decizia coordonatorilor Programului de Istorie Orală al Societății de Antropologie Aplicată din S.U.A. de a oferi publicității acest interviu demonstrează nu numai valoarea aparte ca document istoric și științific al informațiilor cuprinse în cadrul lui, ci și marele prestigiu de care se bucură profesorul și cercetătorul Michael M. Cernea în lumea științifică americană și internațională. Dintre cele mai semnificative episoade și rememorări cuprinse în acest interviu pot fi menționate: perioada copilăriei din Iași, marcată de traumele induse de abuzurile regimului antonescian și de antisemitismul din epocă, care a culminat cu ororile pogromului de la Iași, din iunie 1941, anii de studiu la Universitatea București și interesul manifestat de tânărul Cernea față de jurnalism (NB: pe care l-a și practicat, ca atare!), „iluziile” și „speranțele” (false!) investite în primii ani ai perioadei de „trecere de la capitalism la socialism”, activitatea de cercetător la Institutul de Filozofie din București, legătura cu cercetările și tradițiile sociologiei rurale ale Școlii Sociologice de la București, primele contacte cu personalități științifice din sociologia americană, precum Robert King Merton – stabilite în timpul perioadei petrecute la Centrul pentru Studii Avansate în Științele Sociale din Stanford (California)–, apoi „noul început” deschis de decizia profesorului, din vara anului 1974, de a se stabili definitiv în Statele Unite, cariera sa strălucită în calitate de sociolog (primul angajat vreodată de această instituție!) la Banca Mondială și, nu în ultimul rând, deosebitele sale realizări în planul antropologiei și sociologiei aplicate, interesul față de problematica dezvoltării – ținând seama, cu prioritate, de oameni (“Putting People First”) și care i-au adus o binecunoscută recunoaștere internațională „*Angajarea (în cadrul Băncii – nota ns., S.M.R.) – subliniază sugestiv prof. Cernea – a fost cea mai dramatică și neprevăzută cotitură (“serendipity”) în viața și activitatea mea ca sociolog. Ea mi-a oferit oportunitatea de a mă testa, pe mine însumi, ca sociolog al dezvoltării și de a acționa conform cu visele și preocupările mele timpurii în domeniul schimbării și dezvoltării sociale. Iar aceasta a devenit pentru mine o speranță și un crez (deși sună oarecum utopic): credința că folosind activ uneltele științelor sociale împotriva discriminărilor, inegalității, pentru libertate și mai multă echitate, acestea pot contribui la lupta împotriva unor fenomene sociale abominabile*” (M.Cernea, vezi mai jos).

Un asemenea *credo* a caracterizat și caracterizează, în continuare, întreaga activitate științifică a profesorului și cercetătorului Michael M. Cernea.

Redactor-șef,
Sorin M. Rădulescu

FREIDENBERG: Hello, Dr. Cernea. Michael, as you know I’m a member of the Oral History Project Committee, created by the Society for Applied Anthropology. As a member of that Committee, I suggested your inclusion in the interview program, given your outstanding career as an applied anthropologist and sociologist specialized in development. Among other areas, I’m intrigued in particular by your interest in the cultural and social impacts of forced population displacements and involuntary resettlement processes. My first question: please comment on when, where, and how you became interested in the field of anthropology and why you became an applied anthropologist.

CERNEA: Thank you, Judith. The short answer to your questions – the roots of my interest in what social science can do for social change—is simple, almost mundane: history and biography. My intellectual attraction to this domain

grew as I advanced into it, but what initially led me to it were the circumstances of my life. For better or worse, biographical events nourished that interest from early on. Initially, bad things, hard times, awakened my interest in social issues, and gave me a purpose, a yearning for change.

FREIDENBERG: Could you give me some details about your life circumstances at that time, about what you refer to as “mundane biography and history”?

BIOGRAPHY, HISTORY, AND THE “YEARNING FOR CHANGE”

CERNEA: As you know, I was born in Romania and came to adolescence during World War II. From my early years, I felt the full terrible weight of a political regime which wasn’t simply un-democratic: it was outright fascist, a military and racist dictatorship, and anti-Semitic to its core. I myself was thrown out of school when I was eight years old and had barely started the elementary grades, simply for being Jewish. The regime issued a law forbidding the enrollment of Jewish children even in the primary grades of the public school system of the state.

Soon thereafter, my father, an engineer in a textile factory, was fired from his job for the same capital sin: being Jewish. Our family lost its livelihood. We had a very hard life.

When the war started, I was living in Jassy – Iași, in its original spelling – a city very close to the border between Romania and the former Soviet Union, which had a very large Jewish population. On the fateful day of June 29, 1941, exactly one week to the day when Germany and Romania launched war on Russia, a massive pogrom, meticulously organized and unprecedented in size and atrocity in Romania, was carried out against the large Jewish community of Jassy.

During a few days, some 13,000 innocent people were murdered in that pogrom, out of a Jewish population of 40–45,000. Mostly men, but also women, teenage boys, and children. Imagine the bloodletting. Imagine the devastation, the tragedy, the terror, the sufferings. The orphans left behind. And the frightful aftermath. I was almost ten at the time. That day, we were all scooped out from our homes, marched in endless columns of people, hands up, and brought to the city’s central police station. Thousands and thousands of Jewish men and teenage boys were crowded and squeezed into the police station’s large courtyard. My father was pulled into the courtyard. I was on the verge of going in with him, but he pushed me back, to my mother. My mother, I, my kid brother and old grandmother headed back home. On the way, my mother was beaten. Close to our home we were stopped by an armed gang, lined up with our faces to the wall, and were about to be shot on the street. There were bodies strewn on the street from prior killings. By miracle, they changed their mind and didn’t shoot us. As they turned the guns

away, we ran for our lives, and finally we made it home again. It was a very close call. We barely escaped alive.

My father remained arrested in the police courtyard, together with thousands of others. As I learned later, when there was no more room in the courtyard for the newly incoming columns of Jews, the police started to register the men at the other side of the courtyard, giving them a small, numbered and stamped ticket for temporary release. My father got one of those tickets, escaped from the courtyard, and ran back home. He found us, and immediately went into hiding in a near-by ravine planted with corn on the side of our house.

The nightmare continued, however. That very night, hooligans and policemen came after us again, hitting and almost demolishing the front door. We ran out through the back of the house in the middle of the night and sought refuge in a Romanian's family home nearby, whose young girl was my friend.

My father stayed in hiding in that ravine for several days and nights, and my mother carried water and food to him.

As we were to learn soon, many of those arrested at the police station were killed in the first night, while thousands of others were put the next day in death trains, piled up in sealed boxcars, and were shuttled for days and nights on end, with no food or water. More than half of the men and boys on those trains died. Two men living in our courtyard were among those who never returned, the father and the older brother of my best friend – they perished in the death trains. It was all an unforgettable horror.

You can understand how that pogrom affected my life, the following years throughout the war.

Surely, I couldn't continue school normally during the war years. Having been thrown out of the state school, like all Jewish kids, I could only attend one of the schools improvised by the city's Jewish community in the town's many synagogues, for all us Jewish children. But because the school closest to my house was relatively far away, my parents were afraid to let me walk that long way to school everyday, wearing the yellow star all Jews had to attach on their clothing. For a full year following the pogrom-massacre of 1941, they kept me closeted in the house.

FREIDENBERG: Were you still living in Jassy after the pogrom?

CERNEA: I lived in Jassy until 1944, kind of under siege, not in a camp but ...

FREIDENBERG: Fearing...

CERNEA: Yes, fearing to go out of the house. In the spring of 1944, when the front line was again moving closer to our town, my family fled town. Many other families did the same. We all feared another pogrom as the German and Romanian armies were retreating from the advancing Russian offensive. In March 1944, we abandoned our home and everything behind, and fled to Bucharest, to save our lives, as refugees always do. When we fled, I was nearing thirteen.

Soon thereafter, in August 1944, Romania changed sides in World War II, joining the Allies. The Germans lost Romania. August 1944 was our liberation. The war ended one year later. We felt alive again. We felt like we were escaping from a dark cave, from an oppressive and criminal system, coming up for air and tasting freedom.

It was at that time, in the period of euphoria that followed those dark years, after escaping alive from the war years and their terror, that I became interested in anything that promised change, anything that pointed to a different way of living. Repressed, inner revolt became aspiration and manifest activism. I was also just at the right age to search and to thirst for values and ideals. This triggered my interest in social and political change while I was still in high school. I dropped out of high school to become a journalist, at 17. Then I registered as an undergrad at the Bucharest University to study social science and philosophy, but with a non-attending student status, to be able to continue my day work as a full time journalist (Incidentally, this turned out to be an un-planned, but great four year training in field work, in interviewing, in fighting shyness and collecting data, enormously useful later in my sociological and anthropological career). In 1954, I felt that I was done with journalism, and I left my newspaper work for regular graduate study, to get a Ph.D. in social science.

FREIDENBERG: So you got your Ph.D. in Bucharest?

CERNEA: Yes, several years later. After the war, Romania underwent a profound social transformation from the fascist regime to an emerging democratic system. During this brief period, the country's political system was a monarchy, with multiple political parties, represented in a rather ineffective, powerless parliament. By the beginning of 1948, the Communist Party took over full power. The king abdicated—in fact, he was chased away – in December 1947. Romania engaged itself in the “way toward a socialist society,” the so-called “transition period from capitalism to socialism.” This was, first, an attempt to carry through what was theorized at the time as “the bourgeois-democratic revolution” aiming to accomplish some general democratic changes after the fascist military dictatorship of the pre-war and war years. This period was then followed by “socialist changes” – nationalizing of industries and other means of production, and instituting what was openly called “the dictatorship of the proletariat.”

Well, the democratic social changes evaporated rapidly. And soon thereafter, our hopes about what those political changes would accomplish also began to evaporate.

The slogans and ideological promises under whose flag transformations were carried out were not matched by what the evolving new system did in practice. Expectations and illusions started to deflate. We soon realized that the promise of equality and of freedom was not being fulfilled, that the promise to eliminate ethnic discrimination was not being carried out. Open anti-Semitism only went underground: it became hidden and more cunning anti-Semitism. Hot and physically violent anti-Semitism became cold anti-Semitism, latent but nonetheless

pitiless, not openly verbalized but yet unforgiving. My, and others', hopes for social change turned out to be more idealistic than realistic.

Still, I had engaged in pursuing social change and I've continued this work throughout my life. I did believe then, and I do believe now, that no social change can happen and endure without a theory to guide it, without knowledge to inform and inspire it, a theory that might help us make choices at the many crossroads which societies face at every turn. And that belief in the value of science, in the value of knowledge about the makeup of society, the desire to understand how you can cause society to change and to comprehend what accounts for society's progress, that belief led to my interest in what we now call development and the anthropology and sociology of development. These may be latter-day terms and names, but they are only another conceptualization for the study of social change and for a militant approach to the social role of social science.

After I got my Ph.D., I worked as a researcher in the Department of Social Research at the Institute of Philosophy in Bucharest. At that time I became interested in helping to revive and promote the resumption of empirical sociological research in Romania, where sociology had been banished by the Government for more than a decade. Not only had empirical research been banished, but also the very concept of sociology as social science had been decreed a political heresy. The only "discipline" was Marxism-Leninism. I did study Marxism, and it is still useful today to know the social theory of Marxism, and be able to sort out the wheat from the chaff, regardless of its overall obsolescence. But at the same time I became seriously interested in the professional traditions of Romanian rural sociology, that truly flourished between the two World Wars. My general readings in social theory and a growing interest in the traditions of Romanian rural sociology (rejected at that time by officialdom) became, so to say, the second source of my interest in social science.

POLITICAL SYSTEMS AND THE SHIFTING DESTINIES OF SOCIAL RESEARCH

FREIDENBERG: How did that rural sociology in Europe and Romania relate to what we call social and cultural anthropology in the U. S.?

CERNEA: Romania had been among the world's most advanced countries in rural sociology. It was then called the "Romanian Sociological School", or the "Monographic School of Rural Sociology." Important scholars led it, such as Dimitre Gusti, Henry H. Stahl, and Anton Golopentia. Not only was the discipline taught in all the country's universities and well structured professionally, but there was wide public interest in it.

Largely akin in their cultural outlook to the cultural anthropologists of western Europe, Romanian sociologists had carried out scores of rural community

monographs, in a number and quality unmatched at that time in any other European country, except perhaps Poland. Most significantly, their orientation to social research was underlined by a pro-active and self-proclaimed orientation to “social action and reform” which I always liked. They adopted as slogan the Latin phrase “*Sociologia Militans*” – proclaiming a militant – not just a contemplative, descriptive – sociology, one that aspired to change and reform backward villages through sociologists’ involvement in “research and action,” – a generous, but somehow utopian goal under those circumstances. But I’ve been trying to continue and embrace, through my work in different conditions and in my own way, that rich tradition and courageous call to militancy, action and social reform. In Romania, however, after 1948, that work was forcibly interrupted, top-down, because the communist authorities simply decreed that sociology was not a legitimate science. That caused a terrible research set-back. But, and this was important, we still had access to the old books !

FREIDENBERG: So by the time you became a research associate in that Philosophy Institute, sociology was not banished anymore?

CERNEA: It still was banished officially during the ’50s, and strongly so. When some economists tried in the late ’50s to initiate some empirical field research, they were publicly and harshly reprimanded and humiliated. Sociology wasn’t taught in universities. My degrees were, formally, in general philosophy. But my real specialty and personal interest were *social* philosophy and sociological theory.

The Ph. D. topic I chose was along this interest, and was a counter-cultural topic, a thorny topic which gave me a lot of trouble because it went against the conformist beat in social science: I took as subject for my thesis “the contradictions in socialist society” [chuckle]. And that didn’t do me too much good in

FREIDENBERG: Not in that regime.

CERNEA: No. It postponed the defense of my dissertation for years and I had to rewrite the dissertation’s chapters several times.

The third source of my interest in social change and in social science was the access to Western sociology, first to French sociology and then to modern American sociology. As a researcher at that Institute, I did have access to some prohibited Western books, which were not in public circulation. So, based on those blocks of knowledge, I developed my interest in social theory, in empirical sociology, and in social work, in action-oriented sociology. Eventually, however, I had to conclude that I could not do this kind of work in Romania.

FREIDENBERG: Why not?

CERNEA: Social research was not allowed to report any findings critical of the status-quo. Censorship of scientists was constant, routine, pervasive, and

punishing. Social writings were expected to only praise the system, and were prohibited from developing any argument for change. That annihilated the very purpose of doing research, and disappointed me to no end. We had to do acrobatic writing to allude to issues and still have access to print. I felt I was failing in my dreams, my values, my chosen vocation. I started to tell my two children, Dana and Andrei, to not even consider studying social sciences, but to pursue medicine: social science in Romania's authoritarian, socialist system could not change society at large for the better, or help improve people's lives. But medicine, I told them, could, because it helps people as individuals, one at a time, by curing pain and sickness, and saving and improving their quality of life. That meant: follow the same values, but through a different path. They heard me and indeed both took a different professional path than I did: they both became physicians!

During these years, however, some American scholars visiting Romania noticed my published work. In 1968, I received an invitation to the Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences at Stanford. It took the Center a giant battle with the Romanian authorities to get me there: this is an entire story, almost a thriller, quite amazing, which I can tell you fully another day. But I finally went and spent a year at that Center, in 1970–1971. Then I had to return to Romania, to my children.

As soon as I came back, I was promptly accused publicly of being the “carrier of bourgeois sociology.”

A NEW BEGINNING

FREIDENBERG: What was your experience at the Center in Stanford?

CERNEA: It was a wonderful year, between November 1970 and November 1971. During that year, I met at the Center many great sociologists, top level political scientists, economists, anthropologists, social psychologists, legal scholars, historians, including Robert Merton, Irma Adelman, Alan Dershowitz, Immanuel Wallerstein, Hanna Gray, Reuben Hill, Richard Easterlin, Frank and Francesca Cancian, Alexander Bickel, Stan Wheeler, Nathan Glazer, Robert Nozick, and many others. When I returned to Romania I managed to write a book about my intellectual interactions, *Dialogues with American Sociologists*, which, after three years of pain and much maneuvering, I succeeded in publishing. There was great thirst in Romania for such accounts: the book sold out in three days !

FREIDENBERG: Really?

CERNEA: Yes. And by then, in the summer of 1974, due to a formal invitation from the American Sociological Association, I left to attend the World

Congress of Sociology, held in Toronto. This is when I “defected”. I did not return to Romania.

While still attending the World Congress in Toronto, the World Bank contacted me from Washington and sent a senior staff, Leif Christoffersen, to interview me. He then invited me to give a seminar and to come for more interviews at the World Bank in Washington DC. I gave the seminar on the peasant family’s condition in the collective farm. The result of that seminar – more than I could’ve ever imagined – and of a half-dozen interviews, was the offer of a job at the World Bank as a sociologist – in fact as the first staff-sociologist ever hired by the World Bank. The new position was in the experimental, pioneering division created by McNamara to test and apply the Bank’s new policy of rural poverty reduction.

This was the most serendipitous and dramatic turn in my life’s work. It offered me the opportunity to actually put myself to the test as a development social scientist and act on my earlier dreams and interests in social change and development. And it became for me a hope and a creed (albeit sounding a bit utopian): the belief that actively employing the tools of social science against discrimination, against inequality, for freedom, and for more equity, can help in fighting these horrible things.

“PUTTING PEOPLE FIRST”

FREIDENBERG: Yes, we all hope. And then, what came next? What did you do after being offered the job at the World Bank?

CERNEA: I started the work in summer of 1974, immediately after I attended the World Congress of Sociology. This is when I left Romania for good, but my children were still there. I could attend the World Congress only due to the American Sociological Association. In Romania, I had been nominated by the Academy of Sciences to be a member of the country’s delegation to the World Congress, but my “file” didn’t clear the Party’s political controls over the composition of that delegation, and I was kicked out of it. But American sociologists, who knew me from my year at the Center in Stanford, had sent me a ticket and invitation, all fully paid, because I didn’t have any foreign currency. Professor Reuben Hill, who was at that time the President of the International Sociological Association, was instrumental in arranging for this invitation.

So I was able to travel at the last minute, as a private tourist, representing myself, not the country. The members of the “official” Romanian delegation were stunned when I showed up at the World Congress a couple of days late, but nonetheless present. From Canada, I went to Washington. I didn’t return to Romania.

In fact, as it turned out, the World Bank had been trying to get in touch and interview me for that position starting from 1973, but the Romanian government interfered and prevented the Bank's representative from meeting me in Bucharest. This is a thriller story in itself, but we may not have time for it now. They blatantly told the interviewer from the World Bank that I was out of the country, while he phoned me and found me at home. But he couldn't, therefore, meet with me officially at that time. However, it was lucky for me that the Bank persevered, sent another staff member to meet me one year later, and eventually found me at the World Congress, brought me to Washington, and asked me to give a seminar.

After that seminar, I was interviewed thoroughly by six different teams. And then, was offered the position.

FREIDENBERG: That's great. I can imagine how you felt that day.

CERNEA: Yes, I was elated. Kind of like I was dreaming ... And I also was utterly scared, not exactly knowing what I was getting into, what it was that I have to do.

FREIDENBERG: Well, while you were at the World Bank, one of the books you produced and that impacted on the way anthropologists and sociologists teach development, including myself, was *Putting People First*. I've used that book every single year that I've taught Development Anthropology at the University of Maryland and I think that that book made a significant impact both on the way anthropologists work in development, as well as on the conceptualization of development and its policy issues. And, in doing this interview, I now have the honor to ask you to comment on these impacts from your perspective.

CERNEA: Well, I've tried from the outset to involve other anthropologists and sociologists in the projects the World Bank was supporting. The World Bank is huge. So, for the book I was contemplating, I invited contributions from a large number of scholars, anthropologists and sociologists, mainly from outside the Bank. The title of the book refers to the cornerstone of what I believe development anthropology should do: namely, to advocate and rely on the primary role of people as actors of development. The title of the book, *Putting People First*, means putting people first *in projects*. In the late '70's, when I tentatively started work on that book, this was a revolutionary concept in the Bank. At that point, it was still a struggle for me to write correctly in English, and to start paragraphs with a "topic sentence." I continued work on the book, intensively, in the early '80s. It took a few years to get the book out.

FREIDENBERG: Yes, I think the first publication was '84.

CERNEA: The reason publication was delayed was that it suggested a serious change, a reversal, in Bank thinking, because what the World Bank was putting first in projects was money, the financing. We had an internal Bank

newsletter at that time, which was distributed desk to desk and its sensible editor decided to publicize my unusual kind of work on Bank projects. He talked to me, and published a very long interview entitled: "Putting People First in Projects!" My argument received full exposure among thousands of Bank staff members.

Before that time, the Bank was still strongly influenced by the technology transfer theory of development. Much money had been lent to developing countries for the building of new technical infrastructure and equipment. The book presented a different argument, saying directly that yes, the World Bank is in the business of financially-induced development, but financially induced development cannot succeed unless it recognizes the crucial determining role of local social organization and of the local population that has to support that development.

FREIDENBERG: Right.

CERNEA: The population is not a passive guinea pig in technology transfer programs. In fact, ultimately it is the decisive actor. People have to absorb the technology, to rise to it, to create a new capacity through adjusted social organization. New technologies – whether in agriculture, in industry or in any other sector – have to be incorporated within specific social contexts and societies. Creating new institutions and patterns of social organization to shoulder and internalize such changes is a totally different thing than simply the purchase and "transfer" of technology. Therefore, the first premise, what we argued in the book, was a concept that did not yet exist in the development literature: that "putting people first" is the crux of any development project. Further, the book presented a model for doing this, a model of "entry points" focused on how to translate the "putting people first" concept and metaphor into explicit steps and actions, a model that I developed during my first years at the Bank.

To make a brief parenthesis, I must say that soon after I joined the Bank I realized that I had first to understand that mammoth, that giant, and how the institution works, if I wanted to be effective in the belly of the beast, so to say.

FREIDENBERG: Exactly. That's well put.

CERNEA: And so I tried to learn how the Bank works, from the labyrinthine system of buildings, which included about ten multi-story buildings in downtown Washington, all the way to economic concepts such as disbursement, sensitivity analysis, rate of return, cost benefit, shadow prices, and so forth. Once I started to master the mechanics and procedures of the World Bank, the articulations of the project cycle, I again tried to redefine the work-focus, distinguish the goals and means: as I wrote verbatim in *Putting People First*, I argued that the main "product" of the Bank was not the loan package, but the development project. That the loan, the money, was only the means, was again an idea that only irritated some economists, particularly the financial guys, who smiled cynically. But the idea finally was accepted, or at least not rejected. Then, if the development project is the

essential product, what can the anthropologist do? That was the main challenge, the main question I asked myself.

I discussed this with colleagues and peers and gave the answers, first presenting it inside the Bank and adopting the project cycle model, which had been at that time “legitimized” by a key Bank Vice-President, Warren Baum. We then discussed it in the book, raising the issue of “entry points” for social knowledge in that project cycle model.

If you look at the development project as a social process, you can identify a number of stages, an intra-project cycle, starting from preparing the development intervention to assessing it, appraising it, executing it and finally handing it over to work on its own, and also evaluating it. And the point was that in each one of these stages the anthropologist as the embodiment of a certain social knowledge has to find the proper “entry points” in the project cycle. Further, I argued that the body of knowledge to be used cannot be the same throughout the project cycle. Every phase of the project cycle requires another set of concepts, other “inputs”, and other types of applied social contribution. The social scientist must know how to mobilize the social knowledge relevant for that particular stage. Rather than giving general lectures, his or her knowledge must be targeted to the challenge at hand, so that the message can be functional, understood, accepted, embraced, and implemented.

FREIDENBERG: Right.

CERNEA: I had also started then to invite anthropologists-scholars to the Bank, to give lectures on sectoral social characteristics. That was the other side of the model I proposed. It is not only that each stage of the project requires a different type of knowledge and a different role for the anthropologist, but that different needs develop in each sector. Different economic sectoral characteristics require again different bodies of social knowledge and different interventions. For instance, if you have a sector that affects a pastoral area, it’s totally different than irrigated agricultural areas and different also from urban development projects...

FREIDENBERG: Of course.

CERNEA: ... or from a forest development project. But it was extremely important to articulate in the World Bank’s context the need to differentiate the usable bodies of knowledge as a methodology for anthropological contributions to development. Therefore, *Putting People First* is a book constructed along a sectoral social typology...

FREIDENBERG: ...forestry, irrigated agriculture, pastoral...

CERNEA: ... fishing, rural roads, and others, plus a chapter on evaluation and a chapter on participation. The contributors were scholars of high caliber, highly respected in the profession, such as Conrad Kottak, Robert Chambers, Ted

Scudder, Norman Uphoff, Walt Coward, Fran Korten, David Freeman, Richard Pollnac, and others.

FREIDENBERG: So, it seems to me that you were able through your work on that book to make a substantive contribution to the World Bank, and to the field of applied anthropology. You highlighted the social and cultural factors conducive to development. What you were arguing is that if your own institution wouldn't take into account people as major stakeholders and not just recipients, and would not use social and cultural knowledge at each stage, then its development efforts, its goals might not be attained.

CERNEA: Exactly, good summary. As you know, the book has both a substantive value and a methodological value. The methodology of using sociological knowledge for development is clearly articulated, translated into sequences of steps and models of how anthropologists can actually participate in project design and execution. They must not allow themselves to be sidelined.

The book's substantive value is that in every chapter we showed how fundamental blocks of theory and concepts can be translated into tools for social analysis. Such a translation is necessary at every step to explain the process and to understand, tease out and identify the evidence and the path for change and development. This is why the book became of interest not only to the World Bank, but to the larger development and academic communities. The Bank's Editorial Committee initially doubted that such a book would sell. But it was sold out quickly. Oxford University Press asked to issue a second, revised edition, which was later translated...

FREIDENBERG: I got it in Spanish too, thanks to you.

CERNEA: ... into Spanish, yes, for Latin America. Then the Chinese translated it and printed a large number of copies. Surprisingly, a group of researchers in Indonesia translated it into Bahasa, without even informing me until after it came out...

FREIDENBERG: Really?

CERNEA: And after that a group of young Japanese anthropologists voluntarily translated it and published it in Japan, at their expense. The latest edition came out a couple of years ago in France, published by Khartalla. Thus, the book gained worldwide dissemination and usage. It became a textbook in very many classes on development.

FREIDENBERG: That's how I've used it for my courses.

CERNEA: An international textbook.

MOVING FROM PIECEMEAL PROJECTS TO CRAFTING SOCIAL POLICY

FREIDENBERG: Yes. Well, it did very well and contributed a lot. Now, your long trajectory of working for the World Bank as an anthropologist sets you as a model for practicing anthropologists who are most interested in learning about the impact of anthropological thinking within a development organization. Many anthropologists such as myself might teach or work in development anthropology but we are not employed by a development organization. I am curious in how you'd compare practicing anthropology in and out of the Bank.

CERNEA: The first thing I learned is that the life and work of a practicing anthropologist in a sophisticated financial agency is tough and rough. This is not an easy line of work. But it is exciting, a type of work which can gratify you with a sense of accomplishing tangible results. For me, it goes beyond even the satisfaction of teaching, however high I do hold the vocation of teaching. It goes far beyond the satisfaction of writing articles or a book and never knowing whether it has languished on the shelves or has influenced anything. I must say also that the World Bank proved to be a great place to work for an anthropologist. Not that the Bank was easily receptive or unbiased toward anthropology, or that it was, or is, a perfect organism.

FREIDENBERG: Like any institution or organization.

CERNEA: ... sometimes more, and sometimes less than other institutions. And I've been candid and critical about the Bank's deep weaknesses. But by its nature and its responsibility in alleviating poverty while promoting development, it is in constant search of tools to increase its effectiveness. The main point for me is that sociological knowledge, anthropological knowledge, is capable of making what the World Bank is doing more efficient, sometimes also protect against egregious errors, both in country situations when the goals are adequate and in country situations when certain settings need to be changed. I didn't see anthropology as a simple provider of "fixes," or the position of the anthropologist as one in which you must accept what you are told and simply help to execute it: I saw it as an active position of participating in the formulation of policy, and in the conception – that is crafting – of development interventions.

FREIDENBERG: Which at that time, was not the predominant way of thinking about the role of anthropology. Anthropologists usually were called at the end of a project or when a project didn't work out. Is that correct?

CERNEA: Exactly so. In fact, even worse: in the first 2–3 decades of its existence, the World Bank had been totally ignorant of what non-economic social

science can provide and do for development. Most managers and staff had no social training whatsoever. When told about sociology or anthropology, they were skeptical and dismissive. When in early '70's one or another consultant anthropologist was occasionally invited, his "province" was ex-post impact evaluation. Sometimes, a bit better: *ex-ante* impact assessment. But even this better "role" was also kind of incongruent, disjointed from the rest of project preparation, because it was rarely based on teamwork and joint-team thinking, that is – thinking together with the rest of the technical and economic specialists who prepared the development intervention. In ex-post, the hope was that at least the next intervention would possibly benefit from the lessons of evaluating previous projects.

Most development agencies declare that they "learn by doing." However, too often they're "advancing" by forgetting what they've learned.

FREIDENBERG: That's very well said.

CERNEA: And therefore it is important for the social scientist to be present in every single stage of the process and discuss goals, orientation, policy matters, and not only techniques and short-term fixes. A sociologist's successful contribution to a single project may be great, but nevertheless remains a discrete, piecemeal success. But a successful social contribution to formulating a policy document is a multiplier, a serial success. I did not arrive to that understanding easily or early, it took me time...

FREIDENBERG: Of course.

CERNEA: ... but in *Putting People First* (and in other writing after it) I had already argued that it is not sufficient to work on projects alone: the social scientist has to *participate in the crafting of policy*.

By the end of the '70s we just begun to influence Bank policy. I'm proud that, over time, I was able to place on the Bank's books several key development policies that translated sociological-anthropological knowledge into prescriptions for development agencies and recommendations for governments. One well known example is the policy concerning involuntary population displacement and resettlement. This policy was adopted by the Bank in February 1980, after about 18 months of intense in-house work, research, arguments, lobbying. This wasn't easy. It took fighting and diplomacy to get it adopted. Soon thereafter, in 1982 our Sociological Bank Group was instrumental in getting enacted the first policy statement on indigenous populations living in areas covered by World Bank financed projects, for which Robert Goodland in particular fought tenaciously. Again, these were socially innovative steps: no other development agency at that time had any policy on involuntary resettlement or any policy on indigenous populations. Shortly thereafter we got adopted a first policy on cultural property protection, when Bank financed projects were sited in areas with such cultural artifacts.

FREIDENBERG: Yes.

CERNEA: Then the Bank adopted the policy of opening itself up to nongovernmental organizations (NGOs). I wrote and published in 1988 the first World Bank paper on NGOs and local development, which became the basis for articulating the Bank policy statement adapted soon afterwards. It required Bank staff to work in developing countries together with local NGOs. By its original bylaws, the Bank was mandated to work with governments, not with NGOs. Surely, this important change in Bank operations did not happen only because of my and my Bank colleagues' work. This change was a result of the growth of the civil society's organizations and their influence in the United States and in Washington, D.C., in the immediate vicinity of the Bank and the U.S. Congress (who periodically asked for NGOs' feedback before it approved the replenishment of IDA's funds). However, "the reformers" inside the Bank played a very important role in recognizing the role of the NGOs. The papers we wrote – and had the Bank approve and publish – accelerated the writing of the Bank's NGO policy. However, my sociological argument in the study I just mentioned was not driven by the increasing clout of American NGOs as pressure groups. My argument was the inherent development necessity for the Bank to involve the organizations emerging at the grassroots of developing societies, as opposed to the Bank continuing to work for development only with governments and formal bureaucracies.

FRIEDENBERG: Most interesting! And have there been other policies in which you introduced a sociological or anthropological perspective?

CERNEA: I was also directly involved in writing up the Bank's formal policies for the forestry sector, and in water and irrigation. For the forestry policy, I argued the need to use various units of social organization as supporting actors, for alternative reforestation strategies. In the water policy we argued for water user associations. This has had a great impact. When I arrived at the Bank, water user associations, for all intents and purposes, did not even "exist" on the Bank's map and in Bank irrigation projects, despite their presence on the ground in so many traditional societies. We changed this. I commissioned three successive review studies from outside social scientists of Bank irrigation projects, with the explicit requirement that they contrast the projects' lack of data about the social structures of irrigation systems in developing countries with the rich information available in anthropological monographs about irrigation in the same countries, say, in Indonesia, in Pakistan, Thailand, or other countries. The resulting reviews were circulated and discussed with agricultural divisions' staff, particularly with irrigation engineers. Then I invited several well known sociologists and anthropologists (e.g., Walt Coward, Fran Korten, Robert Chambers, David Freeman, Norm Uphoff, and others) to give seminars for Bank staff on traditional water user societies (WUAs). Gradually, our argument gained traction.

The social structures of irrigation systems began to be understood. The design of new irrigation projects ceased to be exclusively technical and, step by step, provided for the involvement of irrigators' associations. Looking back, I can say that from the late '80s until now, no single new irrigation project financed by the Bank has been designed without including organizational provisions for the incorporation of farmers' own water users associations. In some countries, for instance Pakistan, we succeeded in getting the Government to issue legislation for recognizing the WUAs as juridical persons, and thus being eligible for credits.

These were cultural and policy changes in the Bank's thinking, and its mode of operation, which we accomplished through the integration of social recommendations and knowledge into policies and project work. The content of our contribution to such development projects was what I'd call activist social analysis, activist planning. Or with another term, it was *social engineering* in the best sense of this concept, necessary for creating full-fledged irrigation *systems*. This left behind and replaced the old type of projects that dealt only with building the physical infrastructure for water conveyance.

Recognizing Culture Upfront in Induced Development

FREIDENBERG: And more recently you've been working on developing a policy for the preservation of cultural heritage.

CERNEA: Indeed. I became engaged in this topic before I retired from the Bank, but then was called back to the Bank and asked to write a study and a policy paper, addressing the general principles of work in this area but focused primarily on the cultural patrimony of the group of countries of the Middle East and North Africa Region, the area of a distinct Vice-Presidency in the Bank's structure. This was a policy-cum-strategy study that articulated a relatively new argument for an agency such as the World Bank: namely, that the preservation and management of the cultural heritage and "cultural sector" must be seen and treated as "intrinsic" to and necessary for a comprehensive development paradigm, not as a "luxury option", a marginal activity extrinsic to development.

The strategy that I wrote was vetted thoroughly, discussed extensively in-house, and eventually formally adopted by the World Bank as a strategy to guide project investments. This was the first ever institutional strategy adopted by the Bank to cover an entire world region in assisting countries financially for the preservation and management of Cultural Heritage. It was a "first" also for us, the sociological-anthropological community of the Bank, a breakthrough. It was published as a short book in 2001 – titled *Cultural Heritage and Development: A Framework for Action* (soon followed by a French edition). The strategy was distilled in fact from a much longer, and much more critical in its assessments, study that I wrote for internal Bank analysis and staff discussion of the policy and economic issues involved. I still have to publish that full study.

Both the study and the published strategy developed and introduced some new concepts, including the concept of a “*cultural sector*”. My effort was to demonstrate that the “cultural sector” has the same five basic characteristics as other “sectors” of a society’s structure and economy, and functions in many ways similar to other sectors of the economy. This new concept was the bold bridgehead for integrating the cultural patrimony sector in the general paradigm of a country’s development.

It’s always important to create a conceptual basis for an argument of this nature. I argued that, logically, it wouldn’t be consistent to recognize the presence of a cultural dimension in every economic sector and in every project (a proposition already accepted in the Bank) *without* at the same time recognizing also the presence of a cultural sector and of its specific weight and needs. That argument, of course, went against the grain of long entrenched practices in development work, because since its creation the World Bank, as most other development-finance agencies, did not concern itself with the cultural patrimony and didn’t address or support it as a sector in development.

FREIDENBERG: Absolutely. We on the outside know that all too well.

CERNEA: Implicitly or explicitly, a bureaucratic and institutional dichotomy had been reified conceptually at the international level: the World Bank was to deal with development, while the cultural sector was the business of ... UNESCO⁴. That was the bias, the misconception we were up against. Only in the last decade or so has the cultural sector been recognized by the World Bank – and yet, not fully – for its possibility of enhancing a nation’s development as well, not only for its intrinsic historic, cultural or tourism value.

The World Bank’s President, Mr. Wolfensohn, played a most important role in raising awareness of the relevance of this sector for the development paradigm and in placing it on the Bank’s agenda. I was fortunate to collaborate closely with him in the last part of my time at the Bank. To overcome the entrenched resistance of many Bank economists, including of many Board members, Mr. Wolfenson brought in heavy intellectual artillery to support our internal argument: he invited Amartya Sen to deliver two special lectures to the Bank’s Board, on the “role of culture and cultural heritage in development”. Amartya also gave several seminars to Bank line managers and staff economists. He had to virtually spoon this argument into the minds of many in the Bank.

FREIDENBERG: On this particular topic?

CERNEA: Yes, on the particular topic of culture, and on others sides of social development and social policies. Mr Wolfensohn supported not only including the “cultural sector” in the Bank’s development work, but also wanted to turn the Bank much more to social development issues in the broader meaning, as

⁴ UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

opposed to just economic growth. In fact, Jim Wolfensohn surprised me, and many in the Bank, from the first weeks of his arrival. Here was a full-fledged Wall-Street megabanker, parachuted by the White House at the top floor of the World Bank, to “manage” ... what? Development? Poverty reduction ? Work in the Third World countries ? What would he ever know about these things?” we all asked ourselves, bracing for narrowness and fearing the worst. We kept a very close watch on what he was uttering and doing in the first meetings with Bank staff.

Soon after his arrival, I had an opportunity to approach him directly, during a small ceremony, one of the initial receptions. He warmed up to my button-holing him. In fact, I had provoked him, starting by saying that I noticed that in one of his speeches he used an unusual, taboo term in the Bank, the concept of «social justice», and asked what he meant by it. His response was unexpected: “I wanted to explain the notion of *mitzvah*, if you know the word, he said, and the closest I could come to it was ‘social justice.’” He then asked me what was I doing in the Bank, and why did social justice puzzle me. When I explained, it was his turn to be surprised. “Listen, he said, when I came here I was given a huge stack of briefing books, but none ever mentioned that the Bank has a Senior Adviser on social matters and social policy. This is not an intellectual place. I need your help,” he said. So I began to quickly inform him on social work in the Bank. He listened carefully a bit, then stopped me, and demanded that I put my issues on paper and send him a detailed account. I did, and didn’t clear my paper with my then managers. In the paper, I was candid about what the Bank had or had not done in terms of incorporating social criteria and goals in projects and policies, and about what the Bank had yet to do. I also deplored the chronic absence of sufficient Bank staff specialized in social sciences, and tendencies in the Bank to marginalize social issues. He turned out to be more receptive than I could hope, shockingly so. His office contacted me and asked that I organize a special meeting on the issues I raised, bringing with me one sociologist staff member from each of the Bank’s five regional Vice Presidencies.

The meeting was unique, compared to my entire prior experience with the institution’s top managers. It went very well: he listened, never interrupted, as he was reputed to do. At that very meeting, he decided to create a special task force to analyze the social development orientation of the Bank, for him and, he said, “If it’s good, for the Board”. Our task force worked some three months, produced a documented report critically de-constructing the Bank’s performance in our field, and made numerous far reaching recommendations. In turn, Mr. Wolfensohn kept his part of the deal: he threw his support behind it, brought the Task Force report up to the Bank’s Board of Executive Directors. We made a good case, I think, but also largely due to his backing, the Board approved all our recommendations. This open up a process, not just some fleeting discrete measures, a process that led, *inter alia*, to the better institutionalization of social work, social knowledge and social

objectives in-house, and in Bank policies and projects. It led as well to a considerable increase of the number of sociologists and anthropologists hired as Bank staff. In relatively short order, it also led to the establishment of the Social Family inside the Bank – “Family” in the Bank’s vernacular is an organizational term, a structure across departmental and region-based boundaries

FREIDENBERG: Oh, I see.

CERNEA: So today we have a “network” of social specialists across the Bank, the “Social Family.” Also, following another recommendation that I had made much earlier already, a central Social Development Department was created in the Bank for the first time, within one of the Bank’s policy Vice-Presidencies. Significantly enough, I had made that proposal in writing to the Bank’s senior managers in 1987, and to a prior “reorganization Task Force,” a full seven years *before* Mr. Wolfensohn arrived at the Bank. But it wasn’t embraced at that time, remaining unimplemented and lingering in some files.

FREIDENBERG: The time was not right yet.

CERNEA: Not at all, I’d respectfully disagree. The time had been right for it at that time too. That institutional step was long needed and was ripe earlier, but management’s ears were not open to listen. Finally, we got a president who listened and heard, who embraced the idea of a more powerful social capacity in house, and who agreed to create the central Social Development Department, with social policy development and enforcement functions and with authority for assessing quality of most important bank operations, from a social viewpoint. Noteworthy, and little known, is the fact that in the last round of top management discussions about the legitimacy of creating such a new central department, there was still a resistance from important quarters. For instance, even the representative of the powerful Office of the Bank’s Chief Economist and Senior Vice-President for Economics opposed the decision. Wolfensohn overruled him. The Social Development Department was created.

As I said already, life and work in the Bank had not been easy. It has been a continuous fight against technocratic and econocratic biases, and against open dismissal or benign ignorance of social and cultural variables. But even benign ignorance becomes malign in its effects. It becomes toxic when it is allowed to rule over the crafting of development interventions. Blindness to cultural variables can ruin a development project and cause pathological effects.

ARGUING AGAINST REDUCTIONISM AND BIASED MODELS

FREIDENBERG: Against whom did you have to argue most when you were speaking up as a social anthropologist in the World Bank?

CERNEA: Well... Introducing a body of social knowledge within an organization which was essentially an economic and financial fortress required multiple voices, not only mine. It was the sum accomplishment of our growing group of Bank anthropologists' and sociologists' determination. The Bank has been and is still dominated by a staff corps trained in economics and infused with the theory, reasoning models, and methodology of economics, which is indispensable, but which has its biases as well. I didn't argue against economics. I admire economics, have studied economics myself, and plead from my sociological perspective for better quality economic analysis. I argued, however, against economic one-sidedness, against economic reductionism.

Let me give you an example. You know how some economists have been raving about the idea that the ultimate key to everything in development is "to set the prices right. Set the prices right and everything else will follow", they said. I fought that idea repeatedly because, however important prices are, there is much more to successful development. One of the things I did was to write an article for *Finance and Development*, the journal of the International Monetary Fund and the World Bank. I wrote that as critical as prices may be, arguing that "getting the price right" can fix everything was no more than "an econo-mythical idea", a gross simplification. I wrote that this was a convenient but reductionist lens, which justified ignoring or obscuring other factors in development. Even markets themselves are not just "prices", they are a complex web of relationships and a socially and culturally constructed economic institution. You cannot imagine now how difficult it was to get this article published, and how harsh or dismissive were the comments I received back, written on the copies of my submitted article. But lo and behold – and here is a tribute to the Bank, which is an open place for ideas and for arguments – the article was eventually published. My critique of this "econo-mythical reduction" was printed verbatim in the IMF's⁵ journal.

FREIDENBERG: Oh, really!

CERNEA: To put this episode in more general terms: I think that sociological/anthropological knowledge cannot assert itself without engaging in intellectual battle against embedded biases that vitiate the understanding of social structures and culture.

FREIDENBERG: And becoming an interlocutor requires working "in the belly" of such development organizations. Or at the top, as you eventually did. But getting involved, hands on. Not simply musing from academic distance. Otherwise you're not there to carry on a dialogue, to give back as much as you get, or more....

CERNEA: Exactly.

⁵ IMF – International Monetary Fund.

FREIDENBERG: ... and you end up talking only to people who think like yourself.

CERNEA: Yes. You have to work with the people who manifest such biases. And you have to find allies. It's an entire strategy at work. Again, we're speaking here not just about my own work, Judith ...

FREIDENBERG: I know.

CERNEA: ... but about many other colleagues who work in the Bank or have worked in the Bank, very good anthropologists and sociologists themselves. I am happy that I made it possible for many of them to join the Bank, directly in many cases. But once they joined, most of them became fighters for the same goals. So what I'm telling you is the story of sociology and anthropology within the Bank, not just my own personal story. And our collective push was not simply from a growth in numbers but a growth in the power of argument. I have in mind colleagues such as Scott Guggenheim, Gloria Davis, Maritta Koch-Weser, Bill Partridge, Sandy Davis, David Butcher, Ashraf Ghani, Ayse Kudat, Cynthia Cook, Deepa Narayan, and many, many others, who worked tirelessly to make social knowledge a recognized and important part of the Bank's approach to development.

FREIDENBERG: Yes.

CERNEA: We also brought in eminent scholars and colleagues located outside the Bank, in universities, whom we involved in studies and project consultancy assignments. We made their added inputs necessary *and* possible by being inside the Bank, demanding and creating more demand for such skills, which exceeded the so to say "supply" capacity of the Bank's in-house anthropological and sociological staff.

FREIDENBERG: You yourself trained a cohort and became a leader of the Bank's social anthropologists, who carried out the implementation of social policies.

CERNEA: Well, training was part of how I saw my job. In the initial years I tried to bring on board a lot of sociologists and anthropologists as consultants for various assignments and as staff. That was fine and effective. But then, when we started to and succeeded in formulating policies adopted by the Bank, those policies themselves created an operational demand for such skills.

The development of policy became a multiplier of our message. We didn't have to argue again, again, and again on a piecemeal basis for each project: "please do a social analysis on displacement; or do a social analysis of the indigenous population". Because dealing with involuntary resettlement or indigenous populations in ways mandated by the Bank's policy, the staff was guided to and compelled to bring in such skills. It was also important to create alliances and foster cooperation with technical specialists, engineers, irrigation specialists, foresters, as well as economists. Sometimes the technical specialists, the natural

resource specialists, the water specialists, the urban technicians were more open to collaboration and to contribution of social knowledge than the economists. But I also had very many colleagues, economists, who cooperated and contributed enormously.

OUR STRONGEST ALLY: THE FACTS

FREIDENBERG: In a sense you have already referred to the next question, but I'm going to ask it anyway to see whether you have other comments on it. Your emphasis on the sea of cultural variables and development might have not suited some of your colleagues at the World Bank. Were you able to instill a culture of recognition of the social variables at the Bank?

CERNEA: We've discussed that, but I'll add that our social argument was not just abstract, theoretical; the empirical evidence, the facts, were our main argument.

When I went out to do project work, the empirical realities, the positioning of facts on the table of what we called the issue-meeting, were the most important ally for me in many projects, as well as in policy discussions. It was crucial to be able to demonstrate, for instance, that the facts of life (and not, say, an infatuation with the idea of cooperatives) required that Bank staff and Bank projects explicitly begin to address the social organization of irrigation end-users, even though Bank irrigation projects had not previously done so. Facts in hand, I pointed out, for instance, the need to recognize the importance of family systems, women's associations, community composition, and tenure patterns structured along customary lines as opposed to a culturally simplified image of formal modern ownership over land.

Empirical facts carry great weight in the Bank's culture. Our ability to "deal in facts" and not just in esoteric arguments, helped us win battles about the social and cultural dimensions of projects.

The intellectual dialogue was another side of the same coin. We constantly had to fight various biases, for instance what I called in my Malinowski Lecture, the econocratic, technocratic, and comodo-centric biases. The World Bank had projects which were called Coffee Development in Kenya. You don't develop coffee, you assist the Kenyan farmers in growing coffee. It's not "livestock development" in Chad or in Senegal; it is assisting the agro-pastoral population to enlarge its capacity to raise livestock. So you have to shift from the focus on the commodity to the focus on social actors. This is how we constantly emphasized the role of culture, of social institutions, and of organizations. And it has been, and remains, a hard battle. It's a bit easier today because now in the first years of our new century the ascendance of the concept of culture is amazing. This type of

recognition of cultural issues and cultural concepts did not exist ten or fifteen years ago, especially not in the World Bank.

FIGHTING DEVELOPMENT'S SOCIAL PATHOLOGIES

FREIDENBERG: You have worked in many domains during your career, but now I'd like to focus on two other domains within development anthropology to which you've made important contributions. One is the theory, policy and practice of population displacements and involuntary resettlement. The other is the argument for linking the protection and management of cultural heritage to the paradigm of inducing development. We've discussed some of this before, but could you, please, expand on your work and experiences for advancing these two domains?

CERNEA: Rather early on in my tenure at the Bank, I became interested in the issues of involuntary resettlement. Some of my colleagues attributed this choice to my personal experience as a displaced person. This is partly true, but it wasn't the only reason. Forced population displacements for projects' "right of way" also emerged as a major pathology in development projects, and was likely to become larger. My life experience enabled me to understand it perhaps earlier than some others, and my values drove my personal involvement with it.

In a broader sense, before coming to the Bank, I had seen development failing in Romania. I had seen people being promised much and being given very little. Even being deprived of what they had. So I understood what failed development can mean and what the pathologies of social change can bring on people: suffering instead of progress. In the Bank's operations, forced displacements entailed by necessary development projects appeared to me as one of the most poignant contradictions of development. Moreover, such displacements were happening on a different, much larger scale than in my prior experience. So I became deeply engaged in it. I also asked for help from other colleagues. One of them, to whose memory I want to pay much tribute, was David Butcher, who worked at that time in Rome, at FAO⁶, but had been previously involved in the major displacement caused by the Akosombo dam and reservoir in Ghana. I invited him to come to the Bank for a month to work with me on preparing operational guidelines for displacement. Another is my good friend and colleague, Ted Scudder, a world-level scholar of dams and resettlement.

Population displacement is one in a broad spectrum of pathologies which accompany development. No social change can happen without social costs. The problem is to minimize these negative costs and to not throw them on the shoulders

⁶ FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations.

on those who can least afford to pay for them. Thus, from the outset, I worked to preempt or ameliorate the effects of forced population displacement within interventions financed by the World Bank.

The guidelines I proposed to Bank management in '79 aimed, first, at professionally compelling Bank staff and borrowers to consider and contain the negative effects of population displacement on the people displaced. Second, our aim was to persuade the World Bank itself to take responsibility for displacement in projects it finances, rather than claiming that this is only a secondary local problem, to be dealt with by local authorities with local means. And third, we wanted the country governments themselves to not treat people who have to be relocated as disposable goods. On the contrary, governments should recognize that the people affected by the project have ownership rights, entitlements, and aspirations, and they need to be dealt with properly, protected against adversity and restored to a life at least equal and desirably better than what they had before.

Indeed, the social guidelines we prepared were approved by Bank management at that time, personally by Robert McNamara, the president, and enacted in Bank policy, as an Operational Manual Statement. This opened up a new era in Bank history for such displacements and relocations as integral parts of the projects approved and financed by the Bank itself, rather than being left as social debris to be mopped out by the weak local administrative authorities in the given project areas.

Our policy opened up, in fact, what became a new era for development-caused displacements all over the world, because the World Bank was the first international agency to adopt formal policy guidelines for displacement operations. In 1980, no other multilateral or bilateral development agency had such guidelines. The Asian Development Bank formally adopted such a policy only fifteen years later, in 1995. Nor did the OECD⁷ countries – which includes the world's twenty-five most developed countries, each with its own bilateral aid agency – have any such policy guidelines. It took more than a decade for OECD and those agencies to recognize the legitimacy and timeliness of the World Bank's policy. In 1991, OECD's Development Assistance Commission invited me to Paris in several rounds, and I wrote at OECD-DAC's request the social policy guidelines on involuntary resettlement for the bilateral aid agencies of OECD countries.

This is why I'm saying that the Bank's policy became a landmark in normatively codifying the social issues of development-displacement worldwide. In addition, it became a landmark for the Bank internally as well, in more than one way, because it opened up the door for writing and enacting other social policies. Indeed, these followed: the indigenous people policy, the cultural artifacts' policy, and so on. The recognition of social issues in projects moved gradually far beyond population displacement.

⁷ OECD – Organization for Economic Cooperation and Development.

FREIDENBERG: Yes, indeed. We discuss and teach about these policies our students...

CERNEA: I worked on these issues during most of my quarter-century tenure in the World Bank, and I continue now too, after my formal “retirement”. I am quite pleased with how this new body of specialized social theory and body of research and planning methodologies about population resettlement processes have evolved and constituted during the last 20 years, and with the enhanced skills of this field’s practitioners. Today we are very far ahead compared to where we were in 1980. There are now countless international conferences, seminars, workshops all over the world dealing with such issues, and university courses and curriculum. I have expanded my own work in this field and elaborated a model called the Impoverishment Risks and Reconstruction (IRR) Model for Resettling Displaced Population, which was first published and applied in the early ’90s. Currently, numerous researchers and scholars in all continents are using this model which became the leading theoretical model in the field.

FREIDENBERG: Yes, by now it is very widely studied and employed, indeed.

CERNEA: From the correspondence I receive, I learn that it is being taught widely, students are writing dissertations based on the IRR model, and academic textbooks or development handbooks reprint and recommend it. The analysis of impoverishment risk, along the IRR framework has spread to many project preparation or evaluation studies, and the resettlement policies of ADB, AfDB, and IDB⁸ recommend it. This illustrates the proposition that analytical tools we develop as applied development anthropologists or sociologists can become practical, widely used tools.

FREIDENBERG: Definitely.

THE CONTRADICTIONARY NATURE OF CHANGE

CERNEA: Now, what is the significance of embracing the IRR model? Beyond the domain of displacement, as I said before, I think that the issue is recognizing the *contradictory nature* of inducing change, of any development. Contradictions and unintended consequences bedevil us, throughout. In inducing development, unintended consequences are the rule, not the exception. Therefore, we must always be prepared to look out for them. This is what ongoing monitoring and evaluation are all about: they are not just routine accounting requirements in projects. In our case, the IRR model analytically introduces the concept of risk. It

⁸ ADB – Asian Development Bank; AfDB – African Development Bank; IDB – Inter-American Development Bank.

demands answers to an unpleasant question: what are the potential social hazards of this particular intervention?

This is what social risk analysis is all about. Identifying the risks at the project's beginning equips development practitioners and development institutions far better to deal with unintended adverse consequences, with perverse social pathologies. These are not just the displacement itself – this is well known in advance! – but its unintended and unacceptable pauperization effects. And I'm proud that I proposed this model early in the '90s, when the concept of impoverishment risk was not yet in the mainstream of development thinking. Today, in 2003, if you open any statement of a development organization, you will see that *risk management* is on their banner. Ten years ago, such risks and the people's exposure to impoverishment risks existed as well, but were not at all central concepts in the resettlement literature or practice. And I find it very positive that risks are openly recognized now.

There's still a lot to do. For instance, I'm now writing another study, and preparing an edited volume of studies, focused on the compensation principle in displacement. The forthcoming book will have a challenging title: "Can Compensation Prevent Impoverishment?" A first, short version of my study has already been published in UNESCO's International Journal of Social Sciences (2003): it criticizes the international and national practice on compensation for displaced people, and challenges the economic theory behind the compensation principle. I argue that compensation, which has long been seen as the main remedy for displacement and expropriation of assets, is in fact structurally incapable of achieving the policy goal of restoring and improving the livelihood of the people who are displaced. Compensation is insufficient by itself: it must be complemented by investments, and by ensuring that the people uprooted by the displacing projects also directly receive some of their benefits.

Now, this is much easier to claim than to accomplish in practice. It means another major change in the theory and policy on resettlement. It will take much criticism and battle against the existing patterns and legal frameworks to convince governments and development agencies that compensation alone is almost always utterly and intrinsically insufficient to reconstruct the livelihoods of those displaced. I started this argument a few years ago, in a book on *The Economics of Involuntary Resettlement*. Several eminent economists – Ravi Kanbur, David Pearce, Timothy Swanson – as well as some anthropologists, have responded and pursued these ideas. But the issue is huge and it will take much more research and argument. This is my current-and-next battle...

FREIDENBERG: I think it's an important one.

CERNEA: Yes, it is huge, and the battle is only beginning. Many more need to join in it ...

Now, to speak about the second topic you asked me, cultural heritage. As I mentioned before, this is another very important territory for development

anthropology. The argument is that the cultural sector, the cultural endowments of any country, are a resource for development, not a liability. This sector creates resources and generates both economic gains as well as educational and spiritual gains. Such gains are also part and parcel of development. You cannot develop without education, you cannot have respect for national and individual identity without respect for national and world patrimony, and you cannot separate development of material assets from cultural development. Social development includes cultural preservation, cultural management, and cultural education. This is why I enjoyed the opportunity to work on this issue for the World Bank even after retirement, and to write the study to which I referred earlier, and the operational strategy which was formally adopted by the Bank on cultural heritage.

SOCIAL RESEARCH ON THE INTERNATIONAL SCENE

FREIDENBERG: You also worked, after leaving the Bank, for the CGIAR⁹ and specifically for promoting within the CGIAR international network anthropological and sociological research. What did you do there?

CERNEA: Indeed, another sector in which I became considerably involved over the last few years is the system of international agricultural research, the so-called Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR). This is the consortium of international agricultural research institutions responsible for the creation of miracle maize, miracle rice, miracle wheat, and so on. In 1998 I was appointed to the Science Council of CGIAR as its first anthropologist and sociologist, continuing for almost six years now.

FREIDENBERG: Oh, that I didn't know. Great.

CERNEA: This Science Council is the body that reviews the "quality of science" and the "relevance of science" practiced and generated in all the 16 International Agricultural Research Centers- the research centers in which the Green Revolution originated: CIMMYT and IRRI, and also ILRI, the Water Research Institute, CIFOR, ICARDA, ICRISAT¹⁰, and so on.

From my Science Council vantage position, I tried constantly to support the work of those anthropologists who were already working in one or another of the international research centers, and to raise the social components of agricultural research to a much more important role in the overall activity of the CGIAR.

⁹ CGIAR – Consultative Group on International Agricultural Research.

¹⁰ CIMMYT – International Maize and Wheat Improvement Center; IRRI – International Rice Research Institute; ILRI – International Livestock Research Institute; CIFOR – Center for International Forestry Research; ICARDA – International Center for Agricultural Research in the Dry Areas; ICRISAT – International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics.

Indeed, although social research in some of the centers has achieved important breakthroughs and makes constant contributions, social research is still recognized far less than commodity research, or research on natural resources, or biophysical and genetic research. And this, despite the fact that social research deals with the central actor of agriculture: the farmers. Some of our colleagues feel that social research in CGIAR is treated not as mainstream research but as a “servant to the biological sciences” and a poor cousin to economics. I am mentioning this only to stress, once again, that in many institutional settings anthropologists and sociologists still have to struggle uphill for asserting the type of knowledge that in fact is vitally needed for effective performance by those institutions. As a result, social science in CGIAR has to rely more on known theory rather than on expanding new research on farmers behavior and organizations under changing world market conditions

FREIDENBERG: And developing theories out of that?

CERNEA: Not necessarily always aiming at developing theory, but responding to new development challenges to agriculture and farmers with better knowledge.. My work in CGIAR’s Science Council led to scheduling an international conference on social research in CG, which we collectively organized at CIAT¹¹, in Columbia in 2002. We put into discussion the entire state of the art of non-economic social research in CGIAR. A conference of this scale had not been held in the system for at least ten-twelve years. Extremely illuminating. Together with a colleague, Amir Kassam, we will edit and publish a volume of studies on these issues, some from this conference, which I believe will help to move social issues more to the forefront of the CGIAR system. We already have a nice title for this book: “Researching the Culture in Agri-Culture.”

FREIDENBERG: So, you have been working on several domains at the same time, and all after you “retired” from the bank?

CERNEA: Perhaps indeed I spread myself over too many areas. Yet CGIAR has been a worthy area to work in, in fact replicating in part some of what I did when I began working in the Bank I think that development sociologists and anthropologists should pursue more aggressively the potential for *social* research as a component of the research ongoing in a variety of international and national research centers, in various so to say “non-social” domains. Agriculture is only one of these domains, in which numerous scientific centers would benefit from social research inputs.

FREIDENBERG: You were awarded prestigious awards both from the institution where you have worked most of your career, the World Bank, as well as

¹¹ CIAT – International Center for Tropical Agriculture.

in the field of anthropology. You received the American Anthropological Association's Solon T. Kimball Award for Anthropology and Public Policy in 1988 and the Bronislaw Malinowski award from the Society for Applied Anthropology in 1995. Tell us why you believe you are quoted as a sociologist by the Bank and as an anthropologist by the discipline of anthropology. What can you make of that?

CERNEA: Well, I was proud to receive both awards and I regard them as a success for developmental anthropology, for applied anthropology, and for sociology. But the award given by the American Anthropology Association, the Solon T. Kimball Award, is especially significant because it is a rare and overdue recognition by academic anthropology of the importance of the applied fields.

Frankly, I think that mainstream anthropology, the so-called academic anthropology, doesn't provide sufficient support and intellectual recognition of the fields they designate as developmental anthropology and applied anthropology. Academic anthropology looks down on applied anthropology, regards it as peripheral, while in fact it is developmental anthropology that is breathing life into the discipline at the end of the 20th century and beginning of the 21st century. The four-discipline image has long exploded in the way the disciplines are practiced. They have evolved into independent disciplines, social anthropology itself, as one of them, has not gained added visibility in the last two to three decades.

FREIDENBERG: Yes.

CERNEA: On the contrary, fewer courses are taught and public recognition decreases. Development anthropology, however, has been the frontier, and has gained new recognition for anthropology through its demonstration of how social science knowledge can be useful to society. This is very important. The discipline would be much better off if the "mainstream" anthropologists would recognize the theoretical potential existing in applied work, and put some effort in trying to develop theory and methodologies from this experience.

FREIDENBERG: Right. And by doing this, increase social impact.

CERNEA: In Europe I was trained in sociology, but the way sociology was practiced in Romania in its glory days before World War II, it had significant similarities to anthropology: it undertook many case studies of communities in rural areas. So, basically my education and self training was in both disciplines and I feel that I belong to both disciplines. For development research and applied work, I constantly advocate closer links and more conceptual mutual borrowing between anthropologists and sociologists.

That said, I believe that often anthropologists display some narrowness of vision, in focusing on decontextualized micro settings, while sociologists who tend to cultivate a broader societal view sometimes neglect the micro dimensions.

I gained enormously in my work, both in the design of project strategies and on the formulation of social policy, from being able to draw from both disciplines.

FREIDENBERG: That shows clearly in your work.

CERNEA: My work has been influenced by several great social thinkers. One whom I regard as an intellectual guide throughout my career was Robert Merton, whom I knew personally and who supported strongly my sociological work on social policies and social programs. Merton wrote what I think is still the best study on how to use social science for applied work. And he wrote it several decades ago, before the advent of “development sociology” or anthropology when he worked at the Bureau for Applied Research at Columbia University, together with Paul Lazarsfeld.

In sum, I believe that the work that sociologists and anthropologists do, and have to do, in development cannot be separated by a wall, should not be seen as two different types of work. And within institutional settings, they should cooperate rather than regard themselves as two different tribes or two different cultures.

FREIDENBERG: Well, obviously you were a catalyst for anthropological careers in the World Bank, in CGIAR, and in other institutions. So this prompts me to ask you what in your view might be the profile of an anthropologist that would be successful, and in contrast, the profile of an anthropologist who would not be successful, within large development institutions such as the World Bank?

CERNEA: Development anthropology in my experience is a “contact sport.” I tell this to my students on the first day of class now, at George Washington University, and anywhere I teach. Development anthropology, no less than applied sociology, is a domain where you have to constantly be a militant and fight various obstacles: not only the cognitive difficulties intrinsic to the processes we study, but also the cognitive dissonance of officials and governments, various reductionisms and simplifications, social pathologies and their perpetrators. In other words, the obstacles manufactured by those who either resist change or by organizations or governments who do not recognize the usefulness of social knowledge. In this intellectual contact sport, we must “play offense”, not defense, we must learn to persuade and hold our ground with good arguments and factual proof.

This is why in my other answers I constantly emphasize the importance of standing firm on your scientific position and relying on the body of knowledge that our discipline(s) bring(s) to development, as the ultimate source of our power. It is not possible to assert the cultural dimension of processes which we want to influence, without integrating all their other dimensions, most important – the economic variables. But it also not possible to assert culture convincingly without fighting reductionist views which abstract out the cultural dimensions from their models of social reality. Unfortunately, many people are trained to see only the features relevant to their own discipline and to ignore all the others.

FREIDENBERG: Exactly.

CERNEA: Economists are too often trained to look at the economic dimension only. Therefore since this is how they are taught, when they come to work in a development agency, many are reluctant to accept or recognize cultural dimensions. For this reason, anthropologists and sociologists must be able to argue convincingly on behalf of their own views against enduring biases or intellectual sectarianism.

And this is why I say that developmental anthropology is an intellectual contact sport: you have to fight. When recruiting anthropologists for the Bank, I always looked for people who have not only brains but who know where they stand and would not embrace just any stand, people who have not only knowledge but also have conviction, and people whose anthropological knowledge is accompanied by a moral dimension. I believe these are essential attributes for anthropologists who want to make a real difference through their work in development.

FREIDENBERG: On that note I will thank you on my behalf and on behalf of the Committee on the Oral History Project for this lengthy and intellectually enriching interview. Thank you very, very much.

PROPERTY AND POLITICS IN AND AFTER SOCIALISM¹

KATHERINE VERDERY*

The socialist economies of Eastern Europe did not have any property system governing their productive activities (Frydman and Rapaczynski 1994, p. 11)

Ownership is the back-bone of the economic system of Socialist countries (Knapp 1975, p. 64)

ABSTRACT

This essay synthesizes work on the property regime of Soviet-type societies, using examples from Romania. Its aim is to correct the assumption common among western economists and policy-makers that there was no property in socialist societies (see, e.g., Frydman and Rapaczynski) and therefore no obstacles to privatization. On the contrary, socialist property was clearly articulated, and its organization had strong implications for how socialist firms might be privatized. Thus, what looked like a “property vacuum” to western advisors proved to be very full of property rules and relations, which impeded satisfactory privatization even years after the collapse of communist parties.

Key words: *socialism, property, privatization.*

KATHERINE VERDERY
C.V. (January 2007)

EMPLOYMENT HISTORY:

2005 – Julien J. Studley Faculty Scholar and Distinguished Professor, Anthropology Program, City University of New York Graduate Center.

2003–2004 Acting Chair, Department of Anthropology, University of Michigan

2000–2002 Director, Center for Russian and East European Studies, University of Michigan

1997–2005 Eric R. Wolf Professor of Anthropology, University of Michigan

* Address correspondence to Katherine Verdery: Ph. D. Program in Anthropology, Graduate Center, City University of New York, 365 Fifth Avenue, New York, New York 10016-4309, e-mail: kverdery@gc.cuny.edu

¹ **Acknowledgments:** This essay, published in *A Companion to the Anthropology of Politics* (edited by Joan Vincent and David Nugent, Oxford: Blackwell, 2004), is a shortened version of chapter 1 from Verdery, 2003.

1989–1992 Chair, Department of Anthropology, Johns Hopkins University
 1987–1997 Professor of Anthropology, Johns Hopkins University
 1983–1987 Associate Professor of Anthropology, Johns Hopkins University
 1977–1983 Assistant Professor of Anthropology, Johns Hopkins University

EDUCATION:

1977 Ph.D., Anthropology, Stanford University, Stanford, California
 1971 M.A., Anthropology, Stanford University, Stanford, California
 1970 B.A., Anthropology, Reed College, Portland, Oregon

CURRENT SPECIALIZATIONS:

Eastern Europe, Romania; socialism and postsocialist transformation; property; political anthropology; politics of culture.

SELECTED HONORS, SPECIAL LECTURES, AND AWARDS:

2004 William A. Douglass Prize of the Society for the Anthropology of Europe, for *The Vanishing Hectare*;
 2004 Honorable mention, Wayne Vucinich Prize of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, for *The Vanishing Hectare*;
 2004 Honorable mention, Barbara Jelavich Prize of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, for *The Vanishing Hectare*;
 2004 John D'Arms Graduate Mentorship Award, University of Michigan;
 2004 Guggenheim Fellow;
 2004–2007 President-Elect, President, and Past President, American Association for the Advancement of Slavic Studies;
 2000 University of Michigan Faculty Excellence in Research award.

MAJOR BOOKS IN ROMANIAN:

1994, *Compromis și rezistență: Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas.
 2003, *Socialism – ce a fost și ce urmează*, Editura Institutului European.
 2007, *Viața politică a trupurilor moarte: Reînhumări și schimbări postsocialiste*, Editura Vremea.

NOTA REDACTIEI: O versiune completă a C.V.ului prof. Katherine Verdery poate fi găsită pe site-ul revistei noastre la adresa: www.revistadesociologie.ro (Colegiul de Redacție).

Anthropological study of “actually existing” socialism was just gathering momentum when the events of 1989 effectively ended its existence in Eastern Europe and the former Soviet Union. Over twenty years of research had produced a variety of writing on processes of socialist planning, rural political economy, kinship, gender, ritual, and ethnic and national identity. Collectively, these works were beginning to reveal the lineaments of how socialist societies operated and how they differed from each other. Summarizing one clear result, Ernest Gellner observed that socialism’s defining trait was the exhaustive invasion of the economic by the political. Perhaps nowhere else was the phrase “political economy” so apt a description. To grasp the intertwining of the political with the economic (and with everything else) would prove essential to comprehending trajectories out of socialism after 1989. One area of which this was particularly true was the transformation of property, in a process usually referred to as „privatization”. Because the destruction of private property had been so central an

imperative in building up socialism – call Marx and Engels’s dictum in the Communist Manifesto, “The distinguishing feature of communism is the abolition of bourgeois property” – the destruction of socialism after 1989 meant almost everywhere the recreation of private property. That process was soon to reveal, however – scholars, at least – the necessity of better understanding how property functioned in socialism.

My task in this essay is to outline the politics of socialist property and to indicate what that meant for property after socialism. This is not a topic with a wide anthropological literature. To be sure, anthropologists have long occupied themselves with describing property forms in various settings. Beginning in the 1990s, a number participated in the resurgence of anthropological interest in property, investigating new property phenomena such as indigenous land claims, cultural and intellectual property, property in body parts, and the property implications of new reproductive technologies. Some of this work raises questions about how we should understand property and whether it is even useful as an analytic concept. But anthropologists had not much investigated property in socialist contexts, merely writing about life within socialist property organizations such as collective farms without investigating them as property forms per se. Most of what we know about socialist property has come from legal scholars (e.g., Knapp 1975 and Butler 1988) and economists (e.g., Kornai 1980, 1992).

The same is true since 1989: anthropologists have described property transformation, especially the dismantling of socialist agriculture, without systematically exploring the property forms of before. Debate (such as that evident in my two chapter epigraphs) comes primarily from lawyers, political scientists, and economists rather than anthropologists (who have nonetheless argued against the simplistic treatment of privatization in those other fields—objecting, for instance, to the ethnocentric assumptions of the “bundle of rights” conception so widely used in economics and legal studies, or to neo-institutionalist analyses aimed at designing market-based property regimes from the top down). A particular target of my own work on the privatization of land (Verdery 2003) is the idea that socialism had no property order, and that as a result its collapse left a *tabula rasa* upon which new forms could be written unproblematically. I hold the view that socialism had a distinctive property order, though its categories and operation differed fundamentally from those of market economies.

To write of “property in socialism” reifies and homogenizes a reality that was much more complex, with variations occurring both across the region and through time. In the space available to me, however, I can offer only a schematic, condensed account, aimed at clarifying the problems of making “private property” from the property relations of socialism in the former Soviet bloc (the literature upon which I draw). In analyzing socialist property, I follow Bronislaw Malinowski’s dictum and ask not just about ownership but about how socialism’s resources were used. This strategy enables me to examine socialist property in something like its own terms, instead of as a failed form of western property.

I should begin by stating how I understand the notion of property. I think of it as a set of political, economic, cultural, and social constructs and relationships through which persons are related to one another by means of things, or values. Central to it are cultural idioms by which persons are defined and linked through social relations to one another and to values. Property is about boundary-making: it sets up inclusions and exclusions, “belongings”, such as what “belongs” to whom, and who belongs to or has affinities with some larger entity that occupies a relation to specific values or things. Along with this boundary-making, property is about appropriation, and thus about power. Power affects which actors and relations are recognized or privileged in a given understanding of property, as well as permeating the wider field of social relations in which persons and values are linked. Moreover, the ways of linking persons and values often require adjudication – a power-laden process. The social relations of property, like all social institutions, are rule-bound; power is inherent in setting and contesting those rules. In short, I see property as simultaneously a cultural system, a set of social relations, and an organization of power, all coming together in social processes.

Using this framework, I organize my discussion as follows. First, I look at socialist property as a cultural system: what kinds of categories did socialist systems create for property? Here I emphasize the categories as formally constituted in law; I discuss later on how they functioned in practice. Second, I consider it as a system of power and social relations: how did these categories become real, and what kinds of property relations were constituted thereby? How did a system based in ownership by “the whole people” break that entity down into smaller ones interacting with one another to make property rights effective? I examine how resources were transacted within the “unitary fund” of socialist property and explore some of the stratagems by which actors strove to make its rigid constructs workable; my examples come mainly from socialist agriculture. I conclude by discussing some implications of this way of organizing property for its transformation after 1989.

TYPES OF PROPERTY AND OWNERS UNDER SOCIALISM

The outlines of socialist property as a cultural system emerge from inspecting its legal categories, as evident in legal texts. We should exercise care in reading them, for law did not occupy the same place in socialist societies as in western ones, and property was no exception. Under socialism it was less a legal and more an administrative matter; it was governed not by legal procedures aimed at creating regularity and certainty but by administrative measures, regarded as having the force of law though not created through a legislative process backed by courts. This said, however, it is worth inspecting the law because the categories employed in a society’s laws help to reveal its conceptual foundations, giving a sense of its

universe of both power and meaning, as well as of how these differ from those of other property regimes.

Michael Heller observes that whereas the categories of market-based economic and legal systems focus on the scope of individual rights for each of several types of property – such as “real” and “personal” property, “tangible” and “intangible” property, or state, common, and private property – socialist legal categories emphasized, rather, the identity of the owners, the property types associated with each, and the social relations characterizing them (Heller 1998, p. 628). Socialist law recognized three principal kinds of owner: the state, socialist cooperatives, and individual persons or households. These related to four property types: state property, cooperative property², personal property, and private property. “The state” owned state property (though technically speaking, the owner was not the state but another abstract entity, “the whole people”); “cooperatives” owned cooperative property (technically, the owner was the collective membership of that cooperative, not a larger socialist entity); and “individual” households owned personal and private property, the two types being distinguished from each other in that personal property consisted of items of consumption, private property of means of production.

State property/ownership was the most important of these types of property and owners; all other forms were subordinated to it. For example, in agriculture there were two main organizational forms, state and collective farms. In all countries the cooperative property held jointly by members of a collective farm was ostensibly separate from state property. If a state farm were being expanded into the lands of that collective farm, however, state planners had no qualms about annexing the collective's land without acknowledging the joint rights of the farm members over it. Although for both cooperative and state property the property right was absolute, exclusive, inalienable, indivisible, and immune from attachment for debts, nonetheless “the state property right is more absolute than other property rights and than all other real rights” in civil law, and also more exclusive (Lupan and Reghini 1977, p. 54–55). In the words of a Romanian judge with whom I spoke, “Socialist state property was more inalienable, more exclusive, more property than any other form, and judicial practice was to shore it up, buttressing its status over that of other kinds”. This superiority of state property was reflected in the much greater material endowment of state enterprises than of the “lower” cooperative form, accorded many fewer resources.

“Cooperative property” consisted of means of production “donated” or pooled by individuals who had formed a cooperative. It most commonly included means of production in various trades’ cooperatives, the means of cultivation in

² I use the term “cooperative” in referring to the category that includes both agricultural and non-agricultural enterprises of non-state type. When I wish to speak of non-state agricultural enterprises, I use the term collective, as in “collective farm”, rather than speaking of “cooperative farms”, since the term “collective farm” is the more widely used in English and bears more appropriate connotations.

collective farms, and land that people were compelled to give them (except that in Albania and the Soviet Union, where all land belonged to the state; collective farm members jointly owned only the means of cultivation). Unlike state property, which belonged to “the whole people”, cooperative property belonged only to those who had pooled it; their property rights resembled those of shareholders in a capitalist firm. State property coexisted uneasily with this form and was always meant to absorb it. Together, the categories of state and cooperative property made up the super-category of socialist property, which included nearly all society's major means of production. Socialist law linked socialist property closely with a third type – personal property, which (according to plan) was to increase continually as part of projected improvements in the standard of living. This category consisted primarily of objects of consumption – houses, furnishings, automobiles, and so on. Laws constrained their use to keep people from turning them into means of production. For instance, one could own one's car but was prohibited from using it as a taxi to generate revenue, and one could not own more than one house lest the others be used for rental income.

In contrast to personal property, the fourth type – private property – concerned not consumption but means of production owned and used by petty-commodity producers such as uncollectivized peasants and trades-people (e.g., tailors, cobblers, or carpenters); such property was likely to be organized in households rather than in socialist organizations. Seen as a residue of the bourgeois order, private property was slated for eventual elimination and was of minimal importance in all but Poland and Yugoslavia (where private-property-owning cultivators formed the large majority of the rural population). This long-term plan to eliminate cooperative and private property underlay the hierarchical relations of property forms: state property was prior to all others and enjoyed the fullest legal protection, followed (in order) by cooperative, personal, and private property.

The three types of owners (the “whole people,” cooperatives, and households) were distinguished from other possible actors in that they alone were empowered to own and thus to appropriate. It is important to note that these actors were defined as jural subjects precisely by their property status. As Butler puts it for the Soviet Union, “Juridical persons are those organizations which possess separate property, [and] may acquire property and personal non-property rights and bear duties in their own name...” (1988, p. 179). Thus, jural personhood was a function of property status, and to be a jural person automatically entailed having certain property rights.

ADMINISTRATIVE RIGHTS AND EXCHANGES OF GOODS

Defined as a jural person, an entity could further allocate rights to specific subunits – for instance, “the state” could parcel out rights to use state property both to cooperatives and to other lower-level actors, such as state firms, socialist

organizations (e.g., the trade unions or the Councils of National Minorities), or lower-level territorial units. Understanding this is crucial to understanding how state ownership worked. To do so requires that we stop asking about ownership and look at the distribution of various kinds of rights and relations, as well as at patterns of actual use.

The state held the dominant property rights, as I noted above. In order for it to be an effective actor, state property was said to form a unitary fund, inalienable and indivisible. It contained all means of production, including raw materials and circulating capital. But how did this arrangement work in practice – how could “the state” create production with its “unitary fund”? The most important relationship after the state’s ownership prerogatives was based in the so-called right of direct (or operational) administration – what I will refer to as “administrative rights” – organized in what I will call, following anthropologist Max Gluckman, a hierarchy of administrative estates (Gluckman 1943; Humphrey 1983). These rights were not exercised only at the top, however, but were allocated downward to actors at lower levels; some of their recipients were empowered to allocate them further. Here is Heller’s account of how it worked:

Instead of assigning an owner to each object, socialist law created a complex hierarchy of divided and coordinated rights in the objects it defined.... The law integrated ownership of physical assets within overlapping state structures, often linking upward from a state enterprise, to a group of similar enterprises, to the local and then central offices of a ministry responsible for that branch of industry” (Heller 1998, p. 629). That is, the Communist Party planning mechanism granted administrative rights to ministries, state-owned enterprises, and local authorities, who might further allocate their administrative rights downward, in the name of both the Party and their bureaucratic segment or firm. The same idea appears in a statement by Romanian legal specialists Lupan and Reghini: “In order that the state’s property have productive effect, the socialist state institutes with respect to the goods belonging to it a right of direct administration, for its subunits, and a right of use, for cooperative organizations and physical individuals” (1977, p. 54).

Through granting administrative rights, then, the party-state retained its claim to supreme ownership but exercised that ownership by allocating use and administrative rights to lower-level entities, assigning parts of the property of “the whole people” to inferior levels in the bureaucratic hierarchy. Crucially, this system of multiple and overlapping administrative rights permitted myriad transactions to occur without the institutions and forms associated in capitalism with changes in ownership, such as mortgages or sale contracts (Feldbrugge 1993, p. 231). For instance, if one state enterprise made a contract with another to deliver its product – say, a piece of machinery – the machinery was at all times state property. Its owner did not change; all that changed was who held the power of administrative rights over it. Thus, the director of the first firm held the power to dispose of the product to the second firm – a power common to ownership relations – but ownership did not change thereby.

An important result of the patterns I have been describing was that because the units that received administrative rights thus entered as jural persons into direct relation with means of production, their managers could come dangerously close to infringing on the state's property right, even treating the firm and materials as their fief and some of the revenue as their own. The "underground factories" reported for the Soviet Union, for instance, involved managers' employing entire sections of the workforce and the infrastructure of the factory for production entirely on their own, and then keeping the proceeds. Indeed, the inability of the political center to keep these actors in check, and their gradually increased autonomy in consequence, were critical elements in socialism's transformation (e.g., Staniszkis 1989). Especially once central control began to weaken in the mid to late 1980s, these managers arrogated state powers, even selling off state assets – often to themselves. By the time privatization officially commenced, many of socialism's erstwhile directors were well on their way to being private owners, a process that socialism's hierarchy of administrative estates had facilitated. For this reason, it would be inadvisable to see administrative rights as an insignificant form of property relation. Their exercise in practice constituted state firms – particularly their directors – as powerful actors.

Socialist managers would exercise their administrative rights within socialist property in several different ways. One set involved moving around large-scale means of production – such as the machinery mentioned above. In agriculture this took the form of moving control over land among state farms, collectives, and individual households. These practices would have consequences decades later when those farms were disbanded. For example, because the early collectives had to show good results so as to "attract" more members, farm heads consolidated the pieces already donated to make compact fields of good quality that they could cultivate "rationally". That both state and collective farm heads were able to allocate rights to land at will, enjoying priority over private property rights, enabled them to reorganize the landscape for their convenience through numerous land exchanges. These were of three kinds: between collective/state farms and individuals, between collective and state farms, and among collectives or among state farms. That is, the exchanges occurred across three of the four main property types and all three kinds of owners.

In Romania, for example, Decree 151 (1950) enabled collectives-in-formation to create contiguous parcels by exchanging land with individual private owners who had not yet joined the collectives. Often, the land of villagers who had joined the collective or its precursor did not form contiguous blocks; officials had the right to create these by compelling non-members with land in the middle of a good field to exchange it for parcels at the edge. State farms seeking to consolidate their fields had the same prerogative. Individuals could not refuse these exchanges, having to accept parcels much inferior to those they had been compelled to turn over. Indeed, the decree stated that the contracts for such exchanges were valid

even without the signatures of the owners thus displaced, as long as the local authorities invoked decree 151 in their records. Technically speaking, farm officials were supposed to make and archive such contracts, but often – from haste, or carelessness, or confidence in the supremacy of their own property form – they did not. Their cavalier treatment of land enabled farm members after 1989 to challenge the jural status of such earlier exchanges so as to recover their better-quality parcels.

In the same spirit of rational cultivation, state and collective farms often exchanged their donated or confiscated lands with each other. Because farm directors administered the property rights to the land (albeit via different mechanisms), they could dispose of it as necessary to pursue their objectives; the wishes of the former owners had no place in such exchanges. Leaders could even enforce exchanges on private owners living in uncollectivized areas, whose private property lay at the bottom of the hierarchy of property forms.

All these exchanges altered the landscape fundamentally, creating large, undivided fields from the intricate patchwork of tiny parcels owned by persons from multiple places. Farm managers could do this, moving parcels formerly owned by myriad individuals like so many pieces on a chessboard, precisely because they enjoyed far-reaching rights to acquire and dispose of landed property, indifferent to the possible rights of the former private owners (and even to whether the land was legally state or cooperative property). Treating all collective lands as a single fund, farm managers could trade them with other units, without having to record a “property transfer” in the land registry books. After 1989, these deedless exchanges would create havoc for reconstituting private ownership.

APPROPRIATION AND COUNTER-APPROPRIATION

Another way in which socialist managers exercised their administrative rights involved moving around items of smaller scale – not land, for example, but bags of fertilizer or apples. These items might either be allocated to them as raw materials for production (fertilizer) or come from the production process itself (apples), destined for consumption. Managers’ right to move these items around at will contributed to one of the hallmarks of socialist political economies: widespread barter and trading of goods, practices necessary for production in socialism’s “economies of shortage” (see Kornai 1980; Verdery 1996, ch. 1). Managers’ behavior could aggravate this shortage, for they operated within soft rather than hard budget constraints and also within plans, which assigned them production targets; therefore enterprises hoarded their materials. In all types of firms, managers struggled to secure extra resources and to hide them from state agents who came expressly to squeeze them back out into the state property funds. Because glitches in socialist planning and distribution could prevent managers from mobilizing the necessary raw materials for the level of production expected of

them, they not only demanded more inputs than they needed but held onto any excess they received or were able to produce themselves. Technically speaking, it was only the managers holding administrative rights to state property who could do this with one another, but in practice they were linked in giant trading networks with the managers of cooperative enterprises (like collective farms) as well.

If enterprise managers helped to generate shortage by hoarding, however, they also strove to reduce its effects by widespread barter. They traded with other managers whatever they might have in excess supply in exchange for inputs they needed. Although these practices did not fully alleviate the problem of obtaining resources for production, since one could not always count on covering all one's needs through one's network at the necessary times, they became an integral and time-consuming part of socialist production in both agricultural and industrial settings. Reforms introduced in each East European country during the 1960s and '70s modified economic organization and sought to make managers more accountable for their production costs, without, however, eliminating these horizontal trading networks. After 1989, those networks would prove to be sources of "social capital" – and they would be an effect of the exercise of administrative rights within socialist property.

This far-flung system of exchange rested on the personal relations of enterprise directors. It involved both items necessary for production and also the exchange of favors and gifts that might enable a director to obtain needed goods at a later time. Such exchanges formed a kind of "gift economy" that oiled the joints of the socialist economy. The gifts often came from the production process itself – especially in agriculture, where directors appropriated immense quantities of apples, vegetables, or grain to send to their cronies and party superiors. The return on such gifts might be looser plan targets, special bonuses, access to raw materials otherwise hard to obtain, or generalized goodwill. Moreover, as Caroline Humphrey has brilliantly shown (1983), participation in such exchanges might be crucial to obtaining effort from those in one's workforce. What made the exchanges possible to begin with, however, was the granting of administrative rights, which entailed managerial discretion over the use of various kinds of socialist property.

Such personalization of items from the socialist property fund was rampant throughout socialist economies. As Martha Lampland has argued (1995, p. 262–266), even to call it "personalization" may misrepresent the reality, for the line separating personal gain from the pursuit of advantage for one's unit was often difficult to draw. Moreover, officials who engaged in such behavior were not protecting only themselves: they were creating an umbrella for whole retinues of their own – virtually the entire leadership group of the collective, for example, or at least the director's faction within it. And they were helping to make similar umbrellas for their superiors, in vast pyramids of patronage that reached to the top of the system.

A major consequence of these practices, however, was that the boundaries within the unitary fund of property became blurred, and objects might move among numerous persons exercising with respect to them rights that were akin to ownership rights but were not consecrated as such. For example, two firms that regularly traded raw materials for production, such as a shoe factory and a factory that made leather coats, might not have clear boundaries around their “inventory”, since the goods in any firm’s fund of circulating capital were fungible, enabling timely substitution of materials from other enterprises. Distinctions between state and cooperative property were irrelevant in this huge “unitary fund” of socialist property; means of production and product as well belonged to “everyone”, but particularly to those who managed social resources. The “fuzziness” of boundaries around socialist property makes determining both the ownership and the assets of either firm a complex process.

My discussion so far has shown how socialist managers used the official system of administrative rights to accomplish their goals while oiling it with unofficial exchanges so it would work. I also observed that these exchanges might entail removing from circulation large portions of the goods their units produced. What about the members of these enterprises, the people whose land and labor made everything possible? How did they feel about socialist property and all that managerial maneuvering? At the bottom level of the hierarchy of estates, the struggle over conflicting forms of appropriation came to a head. It was here that managers’ strategies for making their enterprises produce might set them at odds with their direct producers. We see this especially well with something that occurred in all types of socialist firms: “theft”. I will illustrate it with theft from collective farms.

The total product of a collective farm was finite and could support only so many destinations. If farm directors gave priority to delivering on their contracts and to the gift economy, there could be little left for paying members. Indeed, the chronic complaint of collective farm members in nearly every country was that their work was woefully underpaid. This fact led them to leave agriculture for industry, if they could, and, in a “natural” form of counter-appropriation, to take things from the collective. Inspiring this was the example of their superiors, whose behavior made it fairly easy to see the collective product as “ours” for the taking. Although theft of socialist property was punishable by much heavier penalties than theft of personal property, villagers never saw their farm president sanctioned for the uses he made of their collective product. How could one distinguish “theft” from “gifts”, in such circumstances?

In this way, when the heads of socialist firms unofficially moved goods into the socialist gift economy, they further blurred the boundaries within socialist property. Their self-interested notion of collective ownership or at least collective entitlement generalized downward from those who were not prosecuted for it to those who were, for collective farmers might be prosecuted for stealing just a few

potatoes or a sack of corn from their places of work. Even if laws to this effect were rarely applied, abundant anecdotes attest to a climate of constant vigilance by farm officials and to the constant concern of members about being caught. Villagers who engaged in these practices generally presented themselves as having a right to take from the collective – indeed, some claimed that it was inappropriate to use the word “theft” for such behavior (e.g., Humphrey 1983, p. 136). They saw their collective property as producing goods that belonged to them and to which they had a right, even if they sometimes had to appropriate those goods on their own. In this respect, theft of CF products was a defense of their personal property right against what they saw as illegitimate appropriation by farm officials.

When villagers were prosecuted for theft of collective farm produce, two fundamentally different conceptions of ownership came into conflict, conceptions rooted in one’s place in the political hierarchy. “Theft” as a construct presupposes a system of clearly defined persons, objects, and boundaries that separate them; theft is a violation of those boundaries, as one agent takes something from a bounded fund of objects to which another agent lays claim. In the official organization of socialist property, the system of boundaries was three-tiered. The strongest boundary separated the “patrimony” of “the whole people” (the entire country) from that of other countries. Inside that boundary was another one separating socialist from private property; for purposes of this discussion, that boundary was the most consequential. Within socialist property there was yet another boundary, very weak and rarely observed in practice, separating state from cooperative property. Actors could appropriate the socialist product by moving things upward (across the boundaries between private and socialist, or collective and state) or laterally within a given category. What was unacceptable to the authorities was any movement of goods downward across the boundary between socialist property and lower types. That was theft. Party officials did plenty of it, but those appropriations often disappeared into the much larger flow of gifts and tribute upward. In equating their own appropriations with those of officials, collective farmers made the mistake of not realizing that what mattered was the direction in which their appropriations moved.

IMPLICATIONS

I have been arguing that contrary to Frydman and Rapaczynski’s claim (see epigraph) about socialism’s “not having any property system”, it had a very complex one. To grasp that system has required setting aside questions about ownership and looking at patterns of use, administrative rights, and social networks of appropriation, exchange, and reciprocity. Laws and administrative measures defined a specifically socialist property regime encompassing both agricultural and industrial production, in both state and cooperative enterprises. To solve the problem of producing within a system of centralized appropriation, communist

parties established hierarchies of administrative and productive estates, held together by delegating administrative rights. These rights (the most important form of property right in socialism) were intended to link the different legal property types and to establish specific relations to values and goods. Translated into practice, however, these ceased to serve as rights over things but entered into social relations that privileged rights over people. Extended networks of reciprocity moved products upwards, laterally, and downwards, all in the service of collecting people whose goodwill, trades of raw material, protection, patronage, and effort would put socialism's productive means into motion. Those patterns, however, placed multiple demands on the social product and generated an ongoing struggle – more intense in countries such as Romania and Albania than in others – around appropriation at the bottom. Here the politics of appropriation within the hierarchy of estates in socialism's property regime came full circle.

This organization of property had major implications for the postsocialist property order that would take shape after 1989, particularly in agriculture. The policies of decollectivization initiated then aimed to undo the system I have described and to create or recreate private property, the form most disdained in socialist planning. How does my discussion here prepare us for the problems this transformation would encounter? I will suggest three general points that I believe are applicable to some extent for all postsocialist countries. They concern the evaluation of socialist assets, the hierarchy of property types, and the relation of administrative to legal regulation.

As a property regime, socialist property instituted an entirely new set of values, based in an ideological opposition between “socialism” and “capitalism”. The values I have noted here were 1) administrative rights (rather than market forces) as the basis for moving goods and assessing their worth; 2) a hierarchy of actors and statuses, with the state at the top managing the patrimony of “the whole people”, smaller cooperative entities holding common resources, and private property in households at the bottom; and 3) the priority of an administrative over a juridical definition of property. Each of these sets of values would have consequences for postsocialist property transformation.

I begin with the movement of goods by administrative means. Socialism's property regime established among people and goods a set of relations that did not rest mainly on a commodity basis. One goal, of course, was to erect a bulwark between the socialist and capitalist worlds, to protect local resources from being sucked into external capitalist markets. Serving that end were the strictures against any form of alienating socialist property, even by the party-state itself, and the insistence on the integrity of the unitary fund belonging to the whole people and administered by cadres. Thus protected from the market, the resources controlled and appropriated within socialist property relations were subject to evaluative criteria driven not by the market but by politics (e.g., what one's patron wanted, what kinds of production would best fortify the Party's power – rather than how

profitable an activity might be). Under these arrangements, it was exceedingly difficult to assess the “book value” of firms being privatized, since the state, as the ultimate holder of financial obligation, had absorbed most of the liabilities of its subordinate firms, and the materials a given firm utilized in production were so often not those the state had allocated to it. After 1989, the problems of evaluating the assets of socialist enterprise, including both state and collective farms, would defeat even the smartest economists. Questions of value, from the most basic (what kind of life do people want to live) to the niggling details of a firm’s purchase price, joined with questions of morality to dominate public consciousness. Who ought or ought not to be profiting from the wealth accumulated under socialism—the former managers of state firms? foreigners? the general public?

Some answers to these questions came from a second aspect of the socialist property regime: its creation of a ranked hierarchy of forms, with those of the state at the top, cooperative/collective forms second, and individuals/households (especially those with private property) at the bottom. This hierarchy produced a very powerful class of state-enterprise directors benefiting maximally from state resources and from their control of administrative rights over these. Even before 1989 they had begun using these rights to decompose state property from within, thereby weakening the political center (see Staniszkis 1989). As that center grew weaker, the power of these directorial networks intensified. In short, socialism’s property regime gave a decisive edge in the postsocialist era to a specific group of actors: state enterprise directors. They were used to manipulating the fuzzy boundaries of socialist property, to moving resources around to maximum advantage. They disposed of large funds of social capital, in the form of their networks, and of cultural capital, in the form of their higher education and more extensive experience with the most modern technology their national economies could support. In agriculture specifically, we see the advantage of state over collective property in the greater cultural and social capital of state than of collective farm heads. State farm directors had wider circles of connections, more complex managerial experience, greater familiarity with new farming technology, better-endowed farms from which to strategize their exit, and so on, all owing to the higher position of state over cooperative property forms. Although international blueprints called for privatizing ownership rights, these socialist managers began by privatizing only their administrative rights, enabling them to avoid the liabilities of ownership by shucking those off onto the state, while still drawing upon central investments.

In this they were aided by socialism’s overlapping estates of administration, which had socialized responsibility so thoroughly that the buck never stopped anywhere but continued to circulate in “gifts”. They were aided, as well, by the alliances these circulating gifts entailed. Networks of directors, as Stark (1996) has shown, could use their administrative advantage to resist competitive privatizations – quite successfully, in places like Romania and Ukraine, where local actors

worked to keep foreigners out. Indeed, Stark suggests, the unit for privatization ought never to have been made the individual firm but, rather, the interfirm network. In some countries these networks would generate viable capitalist firms; in others, they would obstruct the privatization process, even using it to fortify their power by continuing to surround themselves with retinues of petitioners. This resistance would make it difficult to create the property “bundle” so dear to the advocates of private property and would perpetuate use-right arrangements similar to those of the hierarchy of administrative estates. Although it is not surprising that state enterprise directors tended to fare well in the postsocialist period, my purpose here has been to show how their future success was already inscribed in the property regime of socialism, as was the disadvantage of certain others.

Finally, I turn to the party-state’s preference for politico-administrative over legal procedures. This preference entailed making decrees and administrative decisions about the use of resources but not necessarily ratifying these decisions by the legal procedures that had governed property transformation in pre-communist times. Region-wide, 1989 initiated a process of reversing this set of priorities, attempting to create the “law-governed state”. The logistical nightmares encountered in that process were legion. To illustrate, I will discuss an example involving the ownership status of the land held in collective farms (which, as I noted, was not state-owned in most countries but belonged to the members jointly).

During the socialist period, land was administratively moved around more or less at will among collectives, state farms, and households; because who “owned” it was rarely an issue, officials generally did not record the changes by inscription in the land registers when they exchanged parcels or modified land use. But after 1989, ownership suddenly mattered very much. Had the members relinquished ownership rights altogether upon joining the collective, or did those rights maintain some kind of shadow existence throughout? What did the joint ownership of cooperatives actually mean, from a legal point of view? Did membership mean transferring actual title to physical land or, rather, transmuting that into ownership of shares, comparable to the rights of membership in a corporation, as suggested by Linda Miller (personal communication)?

Post-1989 legislators argued these questions at length, and the answers differed by country, as did the ownership status of collective farm land (see Knapp 1975). For Romania, lawyers with whom I discussed the issue gave contradictory accounts, as do Romanian law books. Writing about the status of cooperative land as part of their discussion of decollectivization, two Ministry of Agriculture legal specialists state both that “the cooperative appeared as the titular of the property right and thus exercised possession, use, and alienation over lands of any kind in its patrimony” and that “the land continued to remain the property of the cooperative member” (Scrieciu and Chercea 1996, pp. 524, 534). The matter was crucial, for the answer to it would affect the policy options for property reform. If farm members had in fact retained some ownership rights, then after 1989 a new

“law-governed state” could only confirm their ownership, rather than (re)create it. That is, collectives would have to be unmade by restituting or reconstituting prior ownership rights, rather than by appropriating owners or distributing the land exclusively to people who lived in villages, or by some other kind of land reform. Indeed, restitution would require no separate law, merely the members’ joint declaration to dissolve the collective, at which point everything would revert to the status quo ante. – Never mind the complexities of discovering what that was, after so many years of exchanging land, erasing boundaries, and transforming the landscape (see Verdery 1996, ch. 6).

The more significant underlying issue, however, is this: from the vantage point of what mode of regulation – legal, or politico-administrative – should the question be answered? Although law did have its place in the socialist system (increasingly so, as time went on), “legality” simply did not have the same status or legitimating function in the socialist property system that it has in market democracies. Property law was a supplement to the more active principle, property administration. Moving from such a regime to one supposedly grounded in law and judicial process raised innumerable difficulties concerning whether and how to translate administrative decrees into the language of the law in order to formulate policy. Can we select out the “law-governed” aspects of the socialist system and build a new one upon those? Or must we retroactively legalize that system – even though the premise of the 1989 events was its illegitimacy – in order to proceed?

For those who regard the entire communist period as illegitimate, none of its acts has legal status. Hence, trying to determine and reverse the legal effects of an administrative decree is pointless; one need only make new laws. The weaknesses of this position include the following. To declare the acts of the socialist period illegal ignores the judicial maxim of *tempus regit actum*, which posits that the status of an action in its original context should govern how it is regarded now. If an administrative decree “acquired the force of law”, as we might translate it, then those effects should be taken seriously in disposing of present ownership claims. Moreover, dismissing the entire socialist period as illegal wreaks havoc on a notion of law-governed practice rooted in predictability and continuity: how can one simply hop over the intervening “illegal” 45 years and assert new ownership, without compromising the principle of a just claim?

The alternative is to recast the acts of that period in terms that permit continuity, even if to do so is to legitimize the system one seeks to displace. That is, restitution builds political legitimacy paradoxically: instead of playing up the illegitimacy of the old regime, it may require first legalizing the status of property under socialism so as to return rights to previous owners. The status of land in Hungary, Transylvania, and Slovakia offers a particularly clear example. There, the Habsburg-derived system of land registration meant that no transaction could be performed except on the basis of a previous legal transaction recorded in the land register. For me to receive back a parcel of land upon which the collective farm built a structure, I must first have the structure and the parcel it stands on written

into the register as belonging to the collective farm and then re-register it in my name. This procedure effectively legalizes the seizure of my parcel and the new use to which it was then put – that is, the procedure runs directly counter to the premise of unlawful seizure upon which restitution is based!

The work involved in retroactively legalizing 45 years of transactions, however, would be unmanageable. The complexities relate not only to the legal status of different kinds of resources but also to the weak or fuzzy boundaries that characterized socialist property. Lacking clear edges, it was held together by social relations that were reticular and rhizomatic, that worked across property types. Those uncertain edges could be advantageous, as David Stark (1996) has argued for “recombinant property”. In agriculture, they could also produce chaos. All the moving around of resources, the exchanges of parcels, the hiding of land, the erasure of field boundaries; all the uncertainties about the ownership status of collective and state farm land; all the failures to write land transactions into the land register – these would make it extremely difficult to reestablish ownership rights once socialism was ended.

In this essay I have presented property in and after socialism as a quintessentially political matter – as part of a political economy. The politics of property resided at many levels: in the new mechanisms of appropriation that socialist property forms enabled; in the political relations of subordination and the administrative rights accompanying them; in the political values determining the hierarchy of owners and of property types; in the appropriations of productive resources by socialist managers helping their allies and currying favor with patrons; and in the counter-appropriations by various kinds of workers. These forms of politics in property shaped the trajectory of ownership that would emerge after 1989, as managers attempted to retain certain features of socialist property so as to drain state subsidies into their newly private firms; as persons well situated in the hierarchy of property types would often find themselves well situated to move into new forms of ownership, at the expense of others less favored; as local officials would manipulate the uncertainty about prior ownership to deny some people's claims in favor of their clients and friends (see Verdery 2004). The extent to which property transformation would be politicized and the means of doing so varied from one country to another. In all, however, its politicization under socialism would shape the outcome, affecting as well the legitimacy of a postsocialist property regime.

REFERENCES

- Butler, W. E.: *Soviet Law* (London: Butterworths, 1988).
 Feldbrugge, F. J. M.: *Russian Law: The End of the Soviet System and the Role of Law* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1993).
 Frydman, R., and Rapaczynski, A.: *Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away?* (Budapest, London, and New York: Central European University Press, 1994).

- Gluckman, Max: "Essays on Lozi Land and Royal Property", Rhodes-Livingston papers, no. 10 (1943).
- Heller, M.: "The tragedy of the anticommons: Property in the transition from Marx to markets", *Harvard Law Review*, 111 (1998), 621–688.
- Humphrey, C.: *Karl Marx Collective: Economy, Society and Religion in a Siberian Collective Farm* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Knapp, V.: "Socialist Countries", *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. 6, ed., F. H. Lawson (New York: Oceana, 1975), 35–67.
- Kornai, J.: *Economics of Shortage* (Amsterdam: North-Holland Publishers, 1980).
- : *The Socialist System* (Princeton: Princeton University Press, 1992).
- Lampland, M.: *The Object of Labor: Commodification in Socialist Hungary* (Chicago: University of Chicago Press, 1995).
- Lupan, E., and Reghini, I.: *Drept civil: Drepturi reale principale* (Cluj: Universitatea Babeş-Bolyai, Facultatea de Drept, 1977).
- Scrieciu, F., and Chercea, X.: *Legislația în agricultură și industria alimentară* (București: WEGAFOR, 1996).
- Stanisz, J.: *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1989).
- Stark, D.: "Recombinant property in East European capitalism", *American Journal of Sociology*, 101 (1996), 993–1027.
- Verdery, K.: *What Was Socialism, and What Comes Next?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996).
- The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004).

SUGGESTED ADDITIONAL READING

- Abrahams, R., ed.: *After Socialism: Land Reform and Social Change in Eastern Europe* (Providence: Berghahn Books, 1996).
- Armstrong, G.M.: *The Soviet Law of Property: The Right To Control Property and the Construction of Communism* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1983).
- Buechler, H.C. and Buechler, J-M.: *Contesting Agriculture: Cooperativism and Privatization in the New Eastern Germany* (Albany: State University of New York Press, 2002).
- Burawoy, M., and Verdery, K., eds.: *Uncertain Transition: Ethnographies of Everyday Life in the Postsocialist World* (Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 1999).
- Campeanu, P.: *The Genesis of the Stalinist Social Order* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1988).
- Creed, G.: "The politics of agriculture in Bulgaria", *Slavic Review* 54 (1995), 843–868.
- Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1998).
- Eyal, G., Székely, I., and Townsley, E., eds.: *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe* (New York, Verso, 1998).
- Hann, C.M., ed.: *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998).
- Leach, E.R.: *Pul Eliya, A Village in Ceylon: A Study of Land Tenure and Kinship* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1961).
- Malinowski, B.: *Coral Gardens and Their Magic* (London: Allen and Unwin, 1935).
- Rose, C.M.: *Property and Persuasion: Essays on the History, Theory, and Rhetoric of Ownership* (Boulder, CO: Westview, 1994).

- Stark, D., and Bruszt, L.: *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998).
- Strathern, M.: *Property, Substance, and Effect: Anthropological Essays on Persons and Things* (Brunswick, NJ: Athlone Press, 1999).
- Swinnen, J. F. M., Buckwell, A., and Mathijs, E., eds.: *Agricultural Privatisation, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe* (Aldershot, UK and Brookfield, USA: Ashgate, 1997).
- Verdery, K.: Property and politics in and after socialism, in *A Companion to the Anthropology of Politics*, edited by Joan Vincent and David Nugent, Oxford: Blackwell, 2005.
- Verdery, K.: "Seeing like a mayor, or How local officials obstructed Romanian land restitution", *Ethnography*, 3 (2002), 5–33.
- Verdery, K., and Humphrey, C., eds.: *Property in Question: Appropriation, Recognition, and Value Transformation in the Global Economy* (Providence: Berghahn Press, 2004).

„INDUSTRIILE CULTURALE” ÎN SOCIETATEA CONDUSĂ PRIN CUNOAȘTERE¹

OSCAR HOFFMAN*, ION GLODEANU

ABSTRACT

“CULTURAL INDUSTRIES” IN THE KNOWLEDGE-BASED SOCIETY

The article highlights the main methods of industrialization and massified production applied to the whole „social organism”. The model of “industrial enterprise of culture” presented in the article has been elaborated as a consequence of some decisions made on “effectiveness” criteria.

“Mass-media” turns from one way *mass* culture broadcasting in to a massified broadcasting, standardized, “accessible” level business. Mass methods give rise to the cultural enterprise in which big, hierarchically structured groups work, based on a deep division of labor, producing for as many as possible unknown consumers.

Cultural creation, pre-eminently individual, is replaced by a “work machine” (Mumford), specific to mechanized industry.

The article presents a series of possible organization models of “mass methods”, such as insular organizations, debate forum mass-media, promoting shows focused on cultural niches, and so on.

Key words: work machine, cultural industries, knowledge-based society, negotiated competences, corporate type institutions, methods of massification.

1. SOCIETATEA CONDUSĂ PRIN CUNOAȘTERE

1.1. CÂTEVA REFERIRI ISTORICE

Termenul de *industrie* desemnează, în sens larg, ceea ce este artificial, produs de om, ceva care nu rezultă direct din procesualitatea naturii². În această

* Address correspondence to Oscar Hoffman: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: hoffman@insoc.ro

¹ Lucrarea face parte din proiectul „Efectele economice și sociale ale industriilor cultural-creative din România”, contract 91-018/2007 cu CNMP.

² „Termenul «industrie» este de origine latină. În latină, *industrius* (adjectiv) înseamnă activ, ingenios, sânguincios, iar *industria* (substantiv) activitate, abilitate (...) Inițial, prin termenul de

accepțiune, activitatea umană este și ea considerată ca una „naturală”, omul fiind o ființă a naturii, iar ceea ce natura nu creează de la sine și este produs de om are sens de „industrie”.

Aristotel avea o concepție foarte apropiată de acest sens. „Lucrul făcut” (*poioumena*) este creat în virtutea unui scop (*télos*) și se exprimă în *ergon* (ceea ce s-a produs). *Techné* (ca principiu, pricepere creatoare) este folosit de om pentru a crea ceea ce natura nu face. Produsele naturale au drept principiu de existență (*arhé*) natura însăși (*physis*), pe când cele create de om au la bază *techné*.

Un exemplu dat de Aristotel este elocvent. Dacă punem în pământ o parte dintr-un pat de lemn făcut de om, în cel mai bun caz ar putea rezulta un copac, dar dintr-un om rezultă tot un om. Dintr-un pat nu poate să se nască un alt pat³.

Tratând sensul de industrie sub aspectul său larg, putem face o prezentare a principalelor momente care au marcat dezvoltarea activităților umane de producere și folosire a „lucrurilor artificiale”, concepute și realizate în afara a ceea ce natura creează.

*Prima mare revoluție*⁴ în domeniul uneltelor, momentul în care omul a produs unelte din piatră șlefuită, a fost denumită „revoluția neoliticului”, a pietrei șlefuite. Înainte, omul folosea elemente din natură (pietre, lemne etc.) pentru a lupta cu animalele, a curăța blana lor, a înălța o „locuință” etc. Producerea pietrei șlefuite a fost o creație conștientă, urmărind un scop și producând ceea ce natura nu a produs.

„Revoluția neolitică” marchează momentul diferențierii clare a omului de restul animalelor. Din punctul de vedere al temei noastre, „revoluția neolitică” implică *prima mare aplicare a cunoașterii* în conceperea și realizarea unui tip de societate. Rolul culturii în acest proces este evident, căci această cunoaștere nu se realiza în cadrul unui proces „pur cognitiv”, ci în ansamblul viziunii despre lume a omului acelei epoci și în contextul altor mari progrese revoluționare: șlefuirea pietrei, descoperirea producerii focului, apoi invenția arcului, interzicerea incestului, considerat „un act revoluționar” (Claude Lévi-Strauss), care fixează, pentru prima oară în istorie, o normă social-culturală contrară practicilor animalelor.

industrie se înțelegeau toate meșteșugurile, artele utile, manufacturile, fabricația mecanică etc., adică producția de bunuri materiale prin mijloace artificiale, fără concursul direct al celor naturale. Ea implica, deci, toate activitățile productive de bunuri materiale, afară de agricultură și ramurile acesteia. Ulterior, meșteșugurile și artele utile (cunoscute sub numele de arte și meserii), chiar și manufacturile, s-au desprins de industrie, căutându-se ca termenul acesta să fie rezervat exclusiv pentru producția de bunuri materiale cu ajutorul mașinilor” (Traian Herseni, *Sociologie industrială*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 46 (sublinieri în text)).

³ A se vedea și Aristotel: „... un om se naște dintr-un alt om, iar nu un pat din alt pat” (*Fizica*, București, Editura Științifică, 1966, p. 35); a se vedea și Martin Heidegger, *Repere pe drumul gândirii*, București, Editura Politică, 1988, p. 259.

⁴ Termenul de „revoluție” s-a încetățenit în limbajul de specialitate.

Complementar „revoluției neolitice”, are loc „revoluția agricolă”, prin diviziunea socială între ocupația legată de creșterea animalelor și cea legată de producția vegetală.

Reținem că, în această etapă, agricultura se deosebea clar de „producțiile industriale” ale epocii: confecționarea uneltelor de piatră șlefuită, fabricarea arcului, a undiței cu cârlig, a toporului, a harponului cu un cap capabil a se schimba etc⁵.

A doua revoluție industrială a fost cea produsă de *industria meșteșugărească*. Începea o nouă etapă de apariție a primelor „ramuri industriale”, diferite de cele ale marii industrii, dar având numeroase aspecte comune. Țesutul, olăritul, prelucrarea pieilor și blănăria erau tot atâtea ocupații care se realizau în cadrul unor grupuri specializate. Apare o nouă mare diviziune socială a muncii, după cea dintre păstorit și agricultură.

O problemă legată de această etapă se cere subliniată și reținută pentru analiza temei noastre, anume cea ridicată de studiile lui Mumford privitoare la activitățile productive din Orientul antic – construirea piramidelor din Egipt, topitoria de aramă și atelierele de prelucrare de la Etion-Geber, care se bazau pe furnale foarte mari, așezate lângă atelierele de prelucrare etc. Pe șantierele acestor activități era concentrat un mare număr de lucrători organizați, sistem de muncă pe care Mumford îl denumește *o mașină de muncă*, gândită pentru „a îndeplini cu eficacitate, exactitate riguroasă și putere considerabilă, sarcini care n-ar fi putut fi niciodată executate de indivizi înzestrați cu unelte, dar organizați într-un mod mai lejer”⁶.

Conceptul de *mașină de muncă* ne va fi de folos în analiza proceselor de industrializare a creației culturale în epoca noastră.

A treia revoluție industrială („Marea revoluție industrială”, 1750–1880) este cea care a generat marea industrie modernă și procesul de industrializare.

1.2. REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ ȘI „INDUSTRIILE CULTURALE”

Nu ne vom ocupa de desfășurarea propriu-zisă a acestei revoluții, fapt ce ar depăși intențiile demersului nostru⁷, ci de crearea și aplicarea „metodei industrializării” în economiile moderne, inclusiv în unele domenii ale creației culturale. În acest sens, se cuvine a preciza sensul conceptului de *cultură*, pe care-l folosim.

Cultura poate fi definită din diverse perspective. În ceea ce ne privește, vom folosi o *definiție recursivă*, care face apel la caracteristicile de determinare a unui concept, și o *definiție conceptuală*, care expune determinarea calitativă a aceluiași concept⁸. Uneori se face o disjunție radicală între natură și cultură, omițându-se

⁵ Traian Herseni, *op.cit.*, p. 241, 282, 320.

⁶ J. Mumford, *Le mythe de la machine*, Paris, Fayard, vol. 1, 1973, p. 258.

⁷ Oscar Hoffman, *Știință, tehnologie, valori*, București, Editura Lumina Lex, 1999, cap. 4 (partea întâi).

⁸ Oscar Hoffman, *Sisteme conceptuale operaționale în sociologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

faptul că omul creează cultura ca urmare și a constituției sale anatomice și a funcționării organismului său. De exemplu, dependența creației științifico-raționale și artistico-imagistice de diferențierea celor două emisfere cerebrale. Omul creează cultura ca ființă a naturii, natura „este în noi” și participă direct la crearea culturii.

Sub aspectul *elementelor sale componente*⁹, cultura se referă la:

1) nivelul viziunii despre „lume”: presupoziii, elaborări teoretice, opinii, mentalități, prejudecăți etc.;

2) procese culturale:

- valorizare: evaluare, selecție, ierarhizare;
- valorificare: modele de folosire practică a valorilor;
- enculturație: asimilarea unei culturi;
- aculturații: interacțiunea dintre culturi etc.;
- procesele cunoașterii;

3) valorile și normele;

4) produsele culturii sau „purătorii de valoare”;

5) formele culturii: filosofia, știința, arta, morala, dreptul, economia etc.

Religia nu este doar o formă a culturii, ci un tip de cultură cu forme distincte.

Refinem două aspecte:

- cunoașterea nu se reduce la cea științifică – există și „cunoașterea comună” – și, în plus, diferitele forme ale culturii au și o „dimensiune” cognitivă;
- știința însăși se creează și se folosește în relație directă cu toate celelalte forme ale culturii.

Ca *definiție conceptuală*, cultura reprezintă procesul de creare a unui mediu de viață capabil a satisface diferitele cerințe de existență ale unei comunități sociale date.

Sub acest aspect, modul de implicare a culturii în desfășurarea revoluției industriale este un factor esențial, nu doar de „influențare” a acesteia, ci și de generare, direcționare și acțiune practică.

Revoluția industrială a fost rezultatul direct al *raportării culturale* a omului la mediul său de viață. Se știe că a treia revoluție industrială s-a declanșat în Anglia, dar cele mai dezvoltate societăți de tip agricol au fost cele din Orient. Cum se explică mutarea centrelor de declanșare a schimbărilor sociale de la o țară la alta? La fel, Anglia, prima și cea mai reprezentativă țară industrială, nu ea a fost cea care a declanșat trecerea la faza „postindustrială”, ci SUA.

Declanșarea „marii revoluții industriale” în Anglia a fost rezultatul implicării unui tip de cultură, a capacității de a „problematiza” mediul de viață al actorilor sociali din Anglia.

⁹ A. Kroeber și K. Klukhohn au identificat 104 definiții ale culturii (în 1957). Edgar Schein prezenta următoarele „niveluri” componente ale culturii: 1) nivelul presupozitiilor (principiile filosofice, religioase despre lume); 2) nivelul valorilor și 3) artefactele (produsele culturii). A se vedea Edgar H. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, în Mary-Jo Hatch, *Organization Theory*, New York, Oxford University Press, 1997, p. 211.

Cultura mai poate fi definită operațional, prin capacitatea unei comunități sociale de a: 1) problematiza, a crea cerințe de schimbare; 2) interpreta, a le da un sens și 3) rezolva aceste probleme în scopul satisfacerii cerințelor sale de viață. Există „culturi blocante”, care barează dezvoltarea, prin neproblematizarea unor noi cerințe de acțiune, și „culturi generative”, care declanșează schimbările.

Astfel, marea revoluție industrială s-a realizat, paradoxal, aplicându-se cunoașterea pe care o creaseră grecii, care însă nu au beneficiat de aportul științei epocii lor.

Revoluția industrială modernă a avut ca generator tehnologic inventarea și folosirea mașinii mecanice puse în mișcare prin forța aerului, realizări ale unor oameni care nu erau implicați în cercetările științifice.

Thomas Newcomen (lăcătuș) a creat prima mașină cu abur (1712), James Watt (mecanic) a creat primul condensator de abur (1765), George Stephenson (fochist) a creat prima locomotivă cu abur. Deși grecii antici cunoșteau forța aburului, ei n-au folosit aceste cunoștințe. Explicația se află în structura socio-culturală a societății antice grecești, munca sclavilor negenerând necesitatea socială de îmbunătățire a mijloacelor de muncă¹⁰.

Revoluția industrială a avut terenul favorabil în Anglia, datorită *actorilor sociali necesari*: noii investitori capitaliști.

Se știe că *faza industrială* a capitalismului urmează după alte două etape: *cooperația simplă*, rezultată din transformarea masei de meseriași independenți în salariați ai posesorilor uneltelor, și *manufactura*, cu atelierele bazate pe diviziunea muncii în funcție de operații.

M. Foucault a analizat acest proces și a pus în evidență *continuitatea relațiilor de putere* din epoca manufacturii, în noile fabrici industriale. „Operatorii de dominație” din epoca manufacturii (noii proprietari) au creat în atelierele vremii un „aparat de putere” în relațiile ucenic-maistru, care a pregătit mediul necesar relațiilor de putere din întreprinderile moderne.

„În loc de a spune că managementul taylorist și-a găsit o bună aplicabilitate din partea salariaților pentru că le-a oferit ceea ce ar fi dorit, putem afirma că mentalitățile, pregătirea, situațiile foarte diferite, cerințele diverse au creat pe plan local și, în mod particular prin relații discrete de putere, acele dependențe și mecanisme de putere în fiecare loc de muncă, în fiecare întreprindere, care, la rândul lor, au generat și cerințele și posibilitățile taylorismului”¹¹.

Crearea tehnologiei mecanice, folosită de întreprinzătorul capitalist în acest sistem de putere, a generat *procesul de industrializare*.

¹⁰ „Cunoștințele și realizările din domeniul mecanicii, obținute în perioada elenistă, au fost, prin ele însele, cu totul suficiente pentru a putea produce principalele mecanisme care au dat naștere revoluției industriale” (J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, Editura Politică, 1964, p. 159).

¹¹ Michel Foucault, *Trebuie să apărăm societatea*, București, Editura Univers, 2000, p. 87.

Industrializarea a fost și ea definită în diferite modalități. Iată una care ni se pare mai relevantă¹²: „Industrializarea este un proces cumulativ, care structurează ansamblul social prin folosirea intensivă a sistemelor de mașini și permite mărirea, la un cost descrescător, a obiectelor folosite de grupul uman” (F. Perroux).

Înainte de a propune o definiție proprie, vom sublinia faptul că forma reală în care s-a desfășurat industrializarea în Anglia nu este rezultatul „natural” al procesului însuși, ci doar o formă social-culturală generată, o *alternativă* dintre altele posibile și reale.

O altă cale de industrializare a parcurs-o Germania, pornind de la industria grea, față de cea engleză care a fost declanșată în industria ușoară. Mediul socio-cultural al Angliei nu a fost doar un «cadru» de favorizare, ci a generat direct procesul și specificul său. Modelul industrializării engleze izvorăște din structurile profunde ale societății, din sistemul de valori care determinau stilul de viață al oamenilor, «un mod de viață național»¹³.

Să reținem această teză deosebit de importantă: există un câmp larg de accesibilități în realizarea industrializării, din care, în contextele socio-culturale specifice și cu actori sociali particulari, se selectează una sau alta, nu totdeauna cea mai favorabilă.

Am putea spune că *industrializarea* reprezintă o metodă socio-culturală determinată de problematizarea mediului de existență al unei comunități umane, prin care un tip de actor social sau mai mulți, reușește să-și transforme modul de viață prin conceperea muncii și a relațiilor de muncă pe baza mașinii.

Aceasta ar fi „o definiție-cadru”, care se particularizează de la țară la țară, de la epocă la epocă.

În contextele secolului XVIII, continuând sistemul muncii salariate, prin subordonarea muncitorilor față de proprietate (manager), industrializarea a avut câteva *caracteristici de bază*:

- a) puternica ierarhizare a personalului, cu grupuri de conducere practicând un management pe niveluri;
- b) realizarea proceselor productive în cadrul unor mari unități productive, de unde și denumirea de „marea industrie”;
- c) masificarea și standardizarea producției, subordonarea lucrătorului față de mașină, printr-un ritm impus, o anumită ordine a operațiilor, un anumit efort etc. „Diferența fundamentală dintre vechea metodă industrială (cea „a meseriilor”) și cea modernă (tayloristă – *n. ns.*, O.H., I.G.) constă în faptul că prima nu vedea în mașină decât un servant al omului, în timp ce ultima privește omul ca pe un asistent al mașinii”¹⁴,

¹² J. Brémond, A. Geledan, *Dicționar economic și social*, București, Editura Expert, 1995, p. 376 (trad. din franceză).

¹³ M. J. Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit. 1850–1980*, London, Cambridge, 1981, p. 43.

¹⁴ Henry Ford, *Le progrès*, Paris, Fayol, 1930, p. 159.

d) masificarea și standardizarea consumatorului și a produselor. Consumatorul este privit ca „un număr”, nu ca om, fără determinări personale și de grup, singura lui „calitate” fiind cea de potențial cumpărător al unui produs (și el masificat), care se realizează în serii mari și cu schimbări în perioade mari de timp („ciclul de viață al produsului” este unul mare).

Să reținem aceste caracteristici generale ale industrializării, deoarece ne vor ajuta să înțelegem problemele „industriei culturale”.

Industrializarea a creat, pe de o parte, ramuri noi de activitate economică, legate în special de producerea mașinilor mecanice, iar, pe de altă parte, a transformat o serie de activități prin trecerea lor pe baze industriale, așa cum este cazul industrializării agriculturii.

Industrializarea nu se reduce la domeniul producției. O nouă civilizație, „civilizația industrială”, a generat o nouă structură de clasă, un nou mod de viață, o nouă cultură.

Industrializarea, printre altele, s-a extins și asupra unor „zone” largi de servicii, generând noi industrii: industriile turismului, mass-media, cinematografia etc.

În perioada preindustrializării, serviciile erau clar diferite de activitățile de producere a bunurilor¹⁵. O serie de activități creatoare de cultură, în sensul prezentat anterior, se realizau prin eforturile *individuale* sau ale unor grupuri mici, care lucrau pe baza unor programe care le confereau totală *autonomie* (ce lucrau, când lucrau, când vindeau etc.), practicând *relații de cooperare* și diferențiere strict profesională, depunând o *muncă unitară*, cu o redusă diviziune pe operații. Ne referim la creația literară (crearea de opere literare, nu tipărirea lor), creația meșteșugarilor individuali, difuzarea operelor de artă prin comerțul direct (individual), cercetările științifice depuse de mici grupuri de savanți.

Procesele de industrializare au fost „vehiculate” ca un efect al altui proces: cel de *concentrare și centralizare* a muncilor.

Să ne amintim de „mașina de muncă”.

Industrializarea a creat un adevărat mod de viață. Realizată pe un model socio-cultural „selectat” din multe altele, ea a impus felul de muncă și viață al marilor întreprinderi pe ansamblul social.

„Societatea industrială din Vest a fost marcată de trei caracteristici distincte: extinderea marilor corporații drept prototip al tuturor afacerilor, impunerea mașinii și a sistemului său asupra caracterului muncii, conflictul de muncă drept formă a conflictului de clasă”¹⁶.

Întreprinderea modernă – ca rezultat al metodei de industrializare – a generat un „prototip” de activitate caracterizat prin: acțiunea la scală mare organizațională,

¹⁵ După A. Smith (teză și acum folosită), *bunurile* sunt acea formă de produse care implică încetarea oricărei munci depuse asupra lor, iar serviciile se constituie doar atâta timp cât încă se mai depune munca. O haină, de exemplu, este un bun doar dacă ea este terminată (nu mai necesită să se lucreze la ea). Dacă se strică, se depune un serviciu (se repară) care se menține până ce depune munca.

¹⁶ Daniel Bell, *The Coming of Post-industrial Society*, New York, Basic Books Inc., 1973, p. 160.

concentrarea personalului, cu deosebire a specialiștilor, ierarhie, disciplină, control, o mare diviziune internă a muncii pe operații, concentrarea deciziei la un „centru de comandă”, care transmite „impulsurile” activităților pe etape. Acesta este, de fapt, *transferul* modului de funcționare a mașinilor mecanice spre activitatea organizațiilor.

Metafora mașinii, ca model de concepere a tuturor organizațiilor, își are originea în primatul mașinii asupra omului. Domeniile în care acest transfer s-a realizat cu multă eficacitate au fost: cel al serviciilor, al activităților „liberilor profesioniști” din diferitele sectoare ale creației culturale (literatură, știință, design, arhitectură, învățământ, turism, sănătate etc.), cel al noilor activități cu caracter cultural (cinematografia, editurile, mass-media etc.) și cel al industriilor auxiliare (producerea de instrumente de laborator, aparatură de tipărit, instrumente pentru turism, aparate de filmat și proiectat, televizoare etc.).

„Firmele de specialiști” încep să „atrage”, să concentreze tot mai mult masa mare a creatorilor de cultură, care lucrau pe „cont propriu”.

*Fabrica a devenit arhetipul creării culturii în general*¹⁷. Apar firme de afaceri profilate pe „industrializarea” *creației literare* (producția în serie mare, standardizată, a ceea ce s-a denumit „digest”), care difuzau în exemplare de masă fie rezumate ale unor cunoscute opere de artă, pentru a le face „accesibile” masei lipsite de cultură și, cu deosebire, de timp liber, fie prezentări de seriale pe teme „de masă”, adresate celor cu exigențe culturale reduse.

Generalizarea acestei „culturi surogat” (în televiziune, muzică, pictură) a creat *kitsch*-ul, „emblema” culturală echivalentă conceptului de „mcdonaldizare” din producția de bunuri de consum. Nu trebuie însă să reducem conceptul de „industrii culturale” la aceste cazuri extreme, cu caracter negativ.

Marile firme de servicii culturale („firme de specialiști”) au permis crearea unor noi tipuri de creații culturale valoroase. Dacă, în anumită măsură, rolul lor s-a diminuat, prin „porțile deschise” lăsate „subculturii” (în sensul de inferioritate), acest fapt nu rezultă din natura proprie acestor activități industrializate, ci din *erorile umane* privind modul de a folosi aceste tehnologii.

Eroarea umană constă în aplicarea principiului, „știința descoperă, tehnologia aplică, omul se conformează”¹⁸. Industriile culturale de creație reprezintă un mod potrivit pentru unele activități, dar forma lor socială poate fi modificată.

„Prototipul” marii fabrici concepute și conduse după managementul taylorist are, printre caracteristicile sale, următoarele aspecte, preluate de industriile culturii¹⁹:

– disjunția netă dintre conducere și execuție;

¹⁷ Vom vedea în continuare dacă azi se profilează un nou „arhetip” al muncii.

¹⁸ J. Mumford, *Two Views on Technology and Man*, în vol. *Technology, Power and Social Change* (ed. Ch. Thrall), Toronto, London, Lexington Books, 1972.

¹⁹ Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socio-umane*, București, Editura Lumina Lex, 1999, cap. II.

- specializarea cât mai mare a muncii de execuție, prin diviziunea muncii pe puține operații, cât mai simple;
- calificarea fragmentarizată a muncilor de execuție (a executa cât mai bine munci cât mai simple);
- masificarea și standardizarea producției;
- reducerea sistemului motivațional, de conducere și control la câștig;
- accentul pus pe tehnologie;
- circulația informației de „sus în jos”, ca decizie și invers, ca rezultat al controlului.

O asemenea muncă se desfășoară în multe „întreprinderi culturale”. Producerea în serie a filmelor animate, de pildă, presupune unul sau puțini creatori, care dau desenele-cadru și momentele principale ale acțiunii, și numeroși auxiliari, care multiplică desenele-cadru pentru a crea „mișcarea”. Introducerea calculatoarelor în această activitate simplifică și mai mult munca, apropiind-o de o activitate „de fabrică”.

Producția de „digest” implică un „creator”, de fapt un simplificator, care dă sensul rezumat al unui roman, de exemplu, și executanți, care dau conținutul concret al acțiunii, pe „scheletul” rezumatului.

Producția de „tablouri de serie” implică o activitate cu caracter rutinier, de copiere a unui „model” simplu în mai multe exemplare.

Dar industriile culturale propriu-zise sunt noi tipuri de activități, care nu pot fi părăsite, înlocuite cu altceva. Producția unui film artistic valoros implică tipuri de activități, repartizate „pe departamente”, ca într-o fabrică (producție de costume, mobilier, cadre de scenarii, elemente auxiliare, cum ar fi procurarea de flori, mașini, animale etc). Apoi vine departamentul „montaj”, cel de producere a filmului-„prototip” și copierea sa în mai multe exemplare pentru distribuire etc. Chiar activitatea actorilor implică o diviziune a muncii: firme specializate pentru procurarea de personal necesar acțiunilor de masă, actori cu rol episodic etc. Teatrele au, și ele, o activitate apropiată de cea a producției de film.

Să concluzionăm:

- incidența creației culturale cu procesele de industrializare s-a realizat pe diferite căi, în relație cu diverși factori;
- o serie de activități s-au format, de la început, ca ramuri industriale²⁰, cum ar fi „*industriile de suport*” tehnologic: producerea industrială a aparaturii de cercetare, mijloace de practicare a turismului, aparate de filmat și proiecție cinematografică, televizoare, radiouri, tehnică de tipografie. Dezvoltarea acestor ramuri industriale a dat un imbold puternic creației culturale;
- alte ramuri de producție s-au transformat radical prin introducerea mașinilor mecanice în procesele productive²¹ (ne referim la „*industriile auxiliare*”

²⁰ *Compendium of a Cultural Politics and Trends in Europe*, 2007, <http://www.culturalpolitics.net/web/romania.php?aid=124>.

²¹ *A Competition-Friendly Environment*,

sau *culture-related industries*), prin practicarea activităților culturale, cum ar fi confecționarea costumelor (îmbrăcămînții) pentru spectacole de teatru, turnarea filmelor, realizarea mobilierului pentru spectacole, producerea de hârtie pentru tipărirea cărților și revistelor apărute în număr crescând și tiraje de masă, ca urmare a tehnologiei de tipărit cu mașinile mecanice, chiar și producerea scaunelor pentru sălile de spectacole etc²².

Ceea ce este esențial se referă la *industrializarea creației culturale*. Am putea spune că acest concept are în vedere un *transfer* al modelului de activitate productivă, pe baza *mașinii mecanice*, spre acele activități creatoare realizate pe baza „*mașinii de muncă*”. În mod „tradițional”, anumite genuri ale creației culturale (arta, artizanatul, publicitatea, designul, turismul etc.) se realizau prin contribuții personale, individualizate, ale unor oameni de talent, cu abilități speciale specifice. În acest sens, Departamentul Cultural din Regatul Unit al Marii Britanii definea „industriile creative” (care includ publicitatea, arhitectura, arta și piețele de antichități, jocurile pe calculator și video, meșteșugurile, designul, creatorii de modă, de filme și produse video, compozitorii, reclamele, creatorii de soft, lucrătorii din televiziune și radio) drept „acele industrii care sunt bazate pe creativitatea individuală, abilități și talent. De asemenea, ele sunt și cele care au capacitatea de a crea bogăție și locuri de muncă prin dezvoltarea proprietății intelectuale”²³.

Este evident faptul că, atunci când ne referim la creativitate, avem în vedere contribuțiile individuale. Spre deosebire de producțiile standardizate, masificate, cu un ciclu lung de viață al produsului, „industriile creative” pot să-și justifice această denumire tocmai prin contribuțiile individuale. Dar aceste contribuții individuale pot fi organizate în forme sociale de muncă diferite.

Industrializarea creației culturale are în vedere tocmai producerea culturii în cadrul acelei „mașini de muncă”. Este adevărat că „industriile culturale se referă la industriile care produc și distribuie bunuri și servicii culturale, la acele industrii care își au originea în creativitatea individuală, abilitate și talent și care au capacitatea de a crea bogăție și locuri de muncă prin generarea și exploatarea proprietății intelectuale”²⁴. Dar „industriile culturale”, spre deosebire de crearea, în sistemul social, a „liber profesioniștilor”, subordonează creativitatea individuală normelor și constrângerilor „mașinii de muncă”, la fel cum industriile de bunuri materiale au subordonat creativitatea lucrătorilor din fostele meșteșuguri regulilor și constrângerilor mașinii mecanice.

http://ec.europa.eu/culture/portal/action/industries/indus_envir_en.htm

²² What do we understand by „cultural industry”?, http://www.cultural_policies.net/web/romania.php?aid=124

²³ United Kingdom Recent Policy and Debates, http://www.cultural_policies.net/web/unitedkingdom.php?aid=126

²⁴ Bulgaria Recent Policy Issues and Debates, http://www.cultural_policies.net/web/bulgaria.php?aid=126

„Mașina de muncă” funcționează pe baza aceluiași tip de program (algoritm) ca și „mașina mecanică”. O nouă „mașină” este în curs de a transforma, în general, munca – este vorba de cea specifică „tehnologiilor intelectuale”, funcționând cu un algoritm de tipul judecăților de cunoaștere (D. Bell).

1.3. SOCIETATEA CONDUSĂ PRIN CUNOAȘTERE ȘI NOUL PROFIL AL „INDUSTRIEI CULTURALE”

Trecerea la noua economie și societate condusă prin cunoaștere are la bază o schimbare radicală în domeniul mijloacelor tehnologice, echivalentă de unii cu *cea de a patra revoluție industrială*.

Sensul de „revoluție industrială” poate fi marcat din diverse perspective: Sub aspectul *tipului* de industrie, este vorba de trecerea de la industria mecanică la cea bazată pe informație. Societatea condusă prin cunoaștere nu poate diminua rolul industriei, căci oamenii au nevoie de numeroase și variate lucruri și servicii, pe care doar industria și agricultura le creează, dar industria va implica „o nouă structură, care poate fi descrisă ca «producție inovativă», bazată pe cunoaștere și capital”²⁵.

„Astfel, o economie bazată doar pe industriile de servicii nu va supraviețui pe termen lung (...). Transformarea industriei este o necesitate. Pentru a face față competitivității, provocărilor privind mediul și aspectele sociale, un efort concentrat va fi necesar pentru a transforma industria europeană de la una axată intensiv pe resurse materiale, spre una de tip intensiv-cognitiv, cu un sector inovativ capabil să atingă și să mențină lideritatea tehnologică și de producție pe piața globală”²⁶.

Trecerea spre noua economie va fi una de un tip structural, marcând o „ruptură” în raport cu tendințele reproductibile ale societății industriale. Ceea ce este important constă în faptul că *această* ruptură va avea ca factor generator *cultura*.

Ajunși în acest punct al prezentării, se cuvine a preciza, pe scurt, sensul și dimensiunile societății conduse prin cunoaștere.

Nu este vorba de o societate care folosește cunoașterea, căci în orice etapă a dezvoltării sale omul a acționat pe baza unei cunoașteri. „Mai presus de orice, oamenii epocii de piatră au supraviețuit și au prosperat, deoarece ei posedau cunoaștere, chiar dacă ea era redusă”²⁷.

Nu este vorba nici de fundamentarea producției pe baza științei, fapt realizat începând cu a doua jumătate a secolului XIX.

²⁵ European Commission, *Manufacture. A Vision for 2000*, Belgia, 2004, p. 13.

²⁶ *Ibidem*, p. 5.

²⁷ European Commission, *Innovation and Creativity. Transforming Europe*, în rev. „Innovation and Technology Transfer”, Luxembourg, 2000, număr special, iunie, p. 16.

Societatea condusă prin cunoaștere²⁸ este, în fond, o societate condusă de noi actori sociali: producătorii, utilizatorii, difuzorii cunoașterii, managerii proceselor cognitive, personalul din învățământ etc.

Ceea ce trebuie luat în considerare constă în necesitatea analizei noii societăți dintr-o perspectivă evolutivă.

Pe vremea sa, Daniel Bell dăduse următoarea „schemă” de analiză (Schema nr. 1):

Schema nr. 1.

Schema generală a schimbării sociale

Caracteristici	Preindustrial	Industrial	Post-industrial
Regiuni ale globului	Asia, Africa, America Latină	Europa de vest, Japonia, Rusia	Statut unic
Sectorul economic principal	Primar, extractiv: agricultură, mine, pescuit, păduri	Secundar: Producția de bunuri. Manufactură Procesare	Terțiar: transport servicii publice Cuaternar: comerț, bănci, asigurări, proprietate imobiliară Cincinal: sănătate, învățământ, cercetare, timp liber
Caracteristica ocupațională	Fermier, miner, pescar, lucrător necalificat	Lucrător necalificat, inginer	Specialiști și personal specializat în tehnologie, cercetători
Tehnologie	Materii prime	Energie	Informație
Proiect	Joc față de natură	Joc față de natura fabricată	Joc între oameni
Metodologie	Experiența Bunul simț	Empirism Experiment	Teorie abstractă, modele, simulare, teoria deciziei, analiza sistemelor
Perspectivă în timp	Orientare spre trecut Răspunsuri	Adaptare Ad-hoc Proiectări	Orientare spre viitor Prospectare
Principiul axial	Tradiționalism Resurse limitate– pământ	Creștere economică Control de stat sau privat al deciziilor de investiții	Centralitate Cunoaștere teoretică codificată

După cum se vede, Bell²⁹ acordă o importanță deosebită diferitelor domenii ale creației culturale în constituirea societății cunoașterii, prin departajarea „sectorului cinci”.

²⁸ Această formulare este dată chiar în documentul elaborat la Lisabona, în anul 2000. „Uniunea Europeană se confruntă cu o schimbare de ansamblu rezultată din globalizare și provocările noii economii conduse prin cunoaștere” (*Presidency Conclusions. Lisbon European Council*, 23–24 March, 2000, punctul 1, www.europa.eu.int/summits/list_eu.htm).

²⁹ Daniel Bell, *op. cit.*, p. 117.

De atunci, experiența și gândirea teoretică au adus elemente noi în direcția lărgirii sensului social al noilor societăți, prin luarea în considerare a problematicei modului de viață al oamenilor ca aspect esențial al scopului. În acest sens, Uniunea Europeană a elaborat conceptul de „model social european”, ca element central al întregii sale strategii. „Oamenii sunt principalul bun al Europei și trebuie să fie punctul central al politicii Uniunii. A investi în oameni și a dezvolta un stat al bunăstării, activ și dinamic va constitui elementul crucial, atât pentru a plasa Europa în economia cunoașterii, cât și pentru a da asigurări că nașterea noii economii nu amplifică problemele sociale existente ale șomajului, excluziunii sociale și sărăciei”³⁰.

Un document al U.E. din 2004 a adus o viziune nouă, dinamică, evolutivă asupra noii societăți, pe baza unei „traectorii istorice a dezvoltării”³¹. Fără a ne propune să tratăm această perspectivă, vom reține aspectele esențiale legate de industriile culturale:

- **societatea informației** are ca element specific „poziția centrală a tehnologiei informației exprimată în termeni de producție și economie. Societatea informației este considerată drept succesor al societății industriale”³²;

- **societatea cunoașterii** produce mărfuri cu valori cognitive superioare. Aceste valori se datoresc proprietăților tehnicilor, abilităților și îndemnării superioare, care măresc valoarea produselor și a serviciilor de mai multe ori, în comparație cu costul lor de producție (...). Valoarea cunoașterii nu are nicio legătură directă cu prețul de cost. Prețurile produselor sunt fixate pe piață de gusturile sau preferințele consumatorilor”³³.

- „**în societatea-valorii-cunoașterii**” (*knowledge value-society*) munca, având caracter creator, este o mare fabrică. Economia include, în primul rând, întreprinderile intelectuale, parcurile de înaltă tehnologie, în care antreprenorul este tot un om de știință. Societatea, caracterizată printr-o interacțiune sinergetică pozitivă a informației, cunoașterii și a efectelor companiilor fruntașe, dezvoltă modele globale de **culturi corporative**, construite pe obligații schimbătoare și pe structuri bazate pe echipe și niveluri superioare de inovații personale eficiente. Eforturile tradiționale de a realiza managementul lucrătorilor trec spre managementul relațiilor bazate pe cerințele crescânde ale consumatorilor”³⁴.

Din perspectiva viziunii constructiviste, conceptul de „economie” nu este o „reflectare” a unei realități date, a unui „subsistem” al societății sau a unei „dimensiuni” obiectiv constituite. Acest concept și altele sunt „construite” socio-culturale, exprimând o departajare a ansamblului societal pe un „ax” anumit.

³⁰ Lisbon European Council, *Presidency Conclusion*, 23–24 martie, 2000, punctul 24, p. 8.

³¹ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *Knowledge Society Barometer*, 2004, <http://www.eurofound.eu.int/publications/FO416.htm>

³² *Ibidem*, p. 3.

³³ *Ibidem*, p. 4.

³⁴ *Ibidem*.

Toată societatea, cu elementele sale componente, poate să fie considerată ca aparținând „economiei”, în măsura în care oamenii le transformă pe acestea în resurse ale proceselor „economice” de producere a bunurilor și serviciilor capabile a satisface necesitățile umane.

Treptat, pe măsura evoluției gândirii umane, a cunoașterii și a mijloacelor de acțiune, *noi și noi elemente ale culturii se pot institui și în calitatea lor de resurse de producție*. Astfel, arta a fost folosită, din epoca primitivă, ca mijloc de mobilizare a resurselor de putere ale grupului uman în activitățile de vânătoare, pescuit, de luptă cu un grup-inamic etc.

Morala devine un „instrument” de concepere și construire a mediului social de muncă. Dreptul edifică „infrastructura” juridică a relațiilor de muncă. Știința devine factorul intern cel mai dinamic al inovării. Învățământul formează factorul determinant al economiei (omul) etc.

Cultura devine „substanță” de edificare a întregului proces economic, de la fixarea scopului, conceperea resurselor, la instituționalizarea relațiilor umane de producție, conducerea muncii etc.

Industriile culturale joacă un dublu rol: pe de o parte, exprimă nemijlocit participarea culturii la procesele economice propriu-zise, pe de altă parte, influențează și alte ramuri de producție, prin resursele culturale, care „pătrund” pe diferite căi în mecanismele de producție.

Conceptul însuși de „resursă” exprimă o „realitate” socio-culturală. Resursele materiale nu se identifică cu bogățiile materiale, ci rezultă din valorizarea și valorificarea lor. De pildă, mineralele au existat cu mult înaintea societății, dar oamenii au început să le folosească doar când au cunoscut utilitatea lor, modul lor de prelucrare, felul în care pot fi folosite etc.

„Economia” se constituie ca o „prelucrare” socio-culturală a mediului de viață al omului și „transformare” a sa în condiție a existenței sale.

Raportul omului cu mijloacele de muncă s-a modificat permanent. Mai întâi, în perioada muncii cu unelte, omul avea o mare autonomie. Inventarea mașinii mecanice a subordonat omul mașinii. Mașina de muncă specifică industrializării creației culturale are și ea o istorie. În societatea industrială, „mașina” indică instituirea unui sistem de putere în cadrul relațiilor de muncă guvernând „spațiul” aflat „deasupra” muncii și determină „spațiul social” al comportamentelor de muncă.

Trecerea spre societatea condusă prin cunoaștere are ca „substrat” transformarea muncii și, prin ea, a „mașinii”. Munca devine o activitate care pune în valoare, prioritar, deprinderile, abilitățile, procesele raționale, intelectuale, creative.

Procesul cunoașterii, prin specificul său, se desfășoară prin creația individuală, are caracter inovativ, implică autonomie, curajul de a pune sub semnul întrebării „adevăruri” concepute ca stabile etc.

Mașina de muncă a proceselor culturale ale noii *societăți va genera noi efecte sociale*.

Revenind la analiza celor trei etaje ale societății postindustriale – societatea informației, cunoașterii și a valorii cunoașterii –, vom specifica unii din indicatorii de bază prin care vom putea să „ajungem” la „industriile culturale”.

În principiu, „industriile culturale” intervin, atât în calitate de factori care conduc la edificarea societății conduse prin cunoaștere, în diferitele sale etape, cât și ca efecte corelate direct modelului social european, cel al scopului care direcționează întregul univers. Vom distinge: a) **dimensiuni comune** celor trei etape cu variabilele și indicatorii comuni corelați și b) **dimensiuni specifice** fiecărei etape, cu variabilele și indicatorii lor proprii.

În fiecare dintre aceste două clase, „industriile culturale” vor fi prezente.

A) Dimensiuni comune

Dimensiune	Variabile	Indicatori
1) Coeziunea socială	1.1. Incluziunea socială și (corelat) reducerea excluziunii sociale 1.2. Accesul real și liber la resursele dezvoltării	– creșterea numărului de noi locuri de muncă și îmbunătățirea calității lor – egalitatea în ocuparea locurilor de muncă – scăderea șomajului – accesul la producerea bunurilor și a serviciilor culturale creative (artă, artizanat, management, turism cultural, sport, multimedia, etc.) – accesul la difuzarea socială a bunurilor și serviciilor culturale. Creșterea nivelului de trai și a calității vieții
2) Dezvoltarea umană (individuală și de grup)	2.1. Dezvoltarea personalității și consolidarea permanentă a proceselor de personalizare	– trecerea treptată de la sistemul producției, masificat și standardizat, spre sistemele antropocentrice personalizate – personalizarea consumatorilor – personalizarea salariaților – personalizarea produselor – trecerea „industriilor culturale” la un management axat pe stilul de viață al beneficiarilor culturali – „mașina-de-muncă” a producției culturale va trece spre forme de muncă bazate pe competențe negociate, organizări ad-hoc, flexibile, plate, cu un management „în timp real”

3) Creșterea competitivității pe piețele globalizate și a prestigiului economiei țării	2.2. Ridicarea prestigiului social al „noilor clase ale creației culturale” 3.1. Noua definiție a competitivității dată de U.E.* 3.2. Prestigiul** economiei prin valorizarea și valorificarea mai bună a creației culturale	– transformarea producerii culturale într-o cerință de bază în modul de viață al oamenilor. Trecerea treptată de la un mod de viață bazat pe satisfacerea necesităților de ordin material spre cele de ordin spiritual. – participarea directă a „industriilor culturale creative” – designul de produs – intervenția directă a ansamblului criteriilor valorice ale culturii în proiectarea și realizarea produselor (criterii ecologice, sanologice, estetice, morale, pedagogice etc.) – sprijinirea creației artistice de performanță de către guvern și guvernanta. – trecerea consecventă spre aplicarea viziunii despre „cultura corporativă”*** și crearea „rețelelor culturale corporative”.
--	---	---

Să dăm câteva lămuriri:

* – noua definiție dată de Uniunea Europeană competitivității este: „Competitivitatea reprezintă abilitatea economiei de a asigura populației standarde de viață superioare și crescânde și rate înalte de angajare pe baze sustenabile” (*Presidency Conclusions*. Lisbon European Council, 23–24 march, 2000, p. 2);

** – în societatea nouă, „cunoașterea a devenit principala resursă și cale spre putere, prestigiu și prosperitate” (*Knowledge and Learning. Toward a Learning Europe*, Joint Research Center, European Commission, Seville, 1988, p. 3);

*** – principiul „corporatismului”, elaborat de U.E., are în vedere dezvoltarea pe baza atragerii tuturor actorilor care au o serie de „interese legitime” (*stakeholders*) într-un anumit domeniu. „Culturile corporative” sunt acele culturi care-și bazează creativitatea pe contribuțiile specifice, identificabile (nu e o „creație colectivă, de masă”) ale diferiților actori sociali: artiști de diferite curente și din diverse domenii ale artelor, designeri, creatori de artizanat, artiști neprofesioniști de valoare, ingineri, economiști, sociologi, posesori de „capital de risc” pentru investiții în acțiuni creative individuale, specialiști în mass-media etc.³⁵.

³⁵ A se vedea *Knowledge Society Barometer*, 2004, p. 4.

Este vorba de „conducerea companiilor înspre a dezvolta modele globale ale culturilor corporative, constituite pe obligații reciproce, structuri de grup și niveluri superioare de personal eficient mobil”.

B) În ceea ce privește dimensiunile specifice unei faze sau alteia a dezvoltării societății conduse prin cunoaștere, se cuvine a arăta că ele se referă, în principal, la gradul de implicare directă a componentelor culturii în procesele de dezvoltare socială.

În etapele inițiale („societatea informației”), atenția este concentrată „asupra investiției în om și capitalul intelectual. Nivelul instrucției și școlarizării de bază este măsurat prin abilitățile și cunoașterea dobândită de diferite categorii ale populației și prin investițiile publice și private în cercetare și dezvoltare”³⁶.

În faza de dezvoltare medie a societății cunoașterii, dezvoltarea are loc „pe baza realizărilor științei și tehnologiei. Rapida dezvoltare a computerelor și a rețelelor de telecomunicații stimulează expansiunea informației”.

Axându-se pe știință și tehnologie, „societatea cunoașterii” introduce în fapt întregul set de valori și norme ale culturii.

Ceea ce este important, din perspectiva prezentării noastre, constă în implicarea directă a „industriilor culturale”, prin medierea activităților de formare a specialiștilor, pe de o parte, și a celor de difuzare a cunoașterii și inovației, pe de altă parte.

Mass-media se constituie ca un „vehicul” în transferul cunoașterii spre „capitalul uman” și al creșterii „capitalului intelectual”. „O populație cu instrucție de nivel terțiar (nivel universitar și postuniversitar) este un indicator general al ofertei de abilități avansate”³⁷.

În stadiul de maturizare al „societății valorii cunoașterii”, indicatorii de bază trec în domeniul antreprenoriatului, al practicilor și rețelelor de inovare.

Ceea ce este de reținut constă în *corelarea directă* a evoluției societății cunoașterii cu *dezvoltarea durabilă*, ca expresie a unei alternative dezirabile. Aici sunt menționate valorile generale ale culturii („valorile sociale”) privind: 1) „așteptările față de viață și sănătate”; 2) așteptările față de protecția socială; 3) angajarea; 4) egalitatea femeilor cu bărbații.

Reținând această perspectivă dinamică asupra societății bazate pe cunoaștere, vom introduce direct problematica „industriilor culturale”.

1.4. DE LA „MAȘINA-DE-MUNCĂ” SPRE „ORGANIZAȚIILE INTENSIV-CREATIVE” ALE CULTURII. „INSULELE DE PRODUCȚIE” ȘI ORGANIZAȚIILE DE TIP „AMIBA”

„Organizațiile intensiv-creative” sunt acelea care au drept specific producerea permanentă, voită, sistematică și benefică a unor bunuri și servicii culturale de un nivel ridicat valoric.

³⁶ *Ibidem*, p. 6.

³⁷ *Ibidem*, p. 8.

Ele au drept caracteristici:

- se bazează pe „bunuri intangibile”, ca: pregătire umană, cunoaștere, experiență, management, valori promovate, în locul „bunurilor materiale”, cum sunt clădiri, instalații, materii-prime etc., fiind deci, intensiv-cognitive;

- au ca scop producerea de noi bunuri și servicii de tip intensiv-creativ: cunoștințe noi, opere de artă, invenții tehnologice, pregătire umană etc.;

- au ca funcționalitate socială să ofere societății diferite componente ale noii resurse principale: cunoaștere, specialiști, oameni educați, cu nivel intelectual superior, mijloace intelectuale de proiectare și petrecere a timpului liber, o viață materială și spirituală necesară sănătății corpului și sufletului.

„Organizațiile intensiv-creative” din domeniul culturii, în sensul restrâns al termenului, se referă la cele producătoare de bunuri și servicii de tip artistic, mass-media, design, artizanat, arhitectură, *loisir*, turism cultural etc., care sunt specifice noii societăți. Organizațiile intensiv-creative din zona „industriilor culturale” trec prin mari transformări structural-funcționale.

Alături de acestea, există și o altă „formă” a lor, și anume „organizațiile intensiv-cognitive”: universitățile, institutele de cercetare-inovare-dezvoltare, firmele de *consulting*, firmele de culegere și prelucrare de date statistice și sondaje etc.

„Industriile culturale” specifice muncii standardizate, masificate, ierarhizate și conduse taylorist acționau (metaforic) ca o „mașină-de-muncă”, în sensul în care „mașina mecanică” acționează standardizat, specializat, subordonând pe om funcționării sale (ritm, operații, piese executate, material etc.).

Trecerea la economia condusă prin cunoaștere face ca munca să treacă printr-o serie de schimbări radicale, în contextul unor alternative selectate de om și nu de mașină.

Cunoașterea, prin natura sa, presupune drept criterii valorice:

- inovare permanentă;
- respectul activităților creative ale indivizilor (fiind un proces în „capul omului”), în context de libertate și autonomie;
- cooperarea între actorii care realizează diferitele faze ale fluxului cognitiv;
- relații de muncă bazate pe abilități și participare efectivă și nu pe comandă și diferențe legate de postul ocupat;
- stimularea complexă a muncii, care să îmbine stimulii principali intrinseci muncii cu stimuli legați de aspectele extrinseci muncii.

Creația culturală (în sensul mai restrâns al termenului: arta) este cea mai direct și profund afectată de schimbările structurale ale societății conduse prin cunoaștere.

„Mașina-de-muncă” nu mai poate fi o *formă socialmente acceptată și eficientă*, căci ea produce bunuri și servicii culturale³⁸ contrare noilor criterii valorice, care generează *stilul de viață al societății cunoașterii*.

³⁸ În analiza culturii (în sensul său generic) se face o distincție între valori (în calitatea lor de criterii socialmente instituite de concepere, creare și utilizare a unei creații culturale și purtători-de-valoare (produse culturale create pe baza valorilor). Astfel, un tablou este un purtător de valoare în domeniul artei, creat pe baza valorilor estetice și ale celorlalte domenii ale culturii.

Noi forme sociale de producere, difuzare, practicare (folosire) a culturii se cer „inventate”, selectate și instituționalizate.

„Industria culturii” sunt constructe socio-culturale ale unor cadre de existență umană, în care și prin care indivizi (personalități cu talent, experiență, mentalități, pregătiri și viziuni *personale*) creează purtătorii-de-valoare ai diferitelor domenii ale culturii.

O mașină-de-muncă nu produce purtătorii-de-valoare decât în conformitate cu ceea ce este proiectată și aptă să genereze.

Iată de ce noile cadre socio-culturale ale „industriilor culturale” se cer radical modificate. Sub presiunea cerințelor noi de viață, socialmente promovate, ale oamenilor s-au inventat, experimentat și selectat diverse forme de „producere culturală”. Folosind metafora „insule de producție”³⁹, putem concepe un nou mod de organizare socio-culturală a muncii (nu numai din fabrici), care are ca specific teza „fabrică în fabrică”, adică:

1) organizarea de colective de creație cvasi-autonome care au responsabilitatea unei anumite sarcini complexe și de lungă durată, pe care o realizează de la concepție la finalizare;

2) instituirea unei competiții în interiorul organizației;

3) promovarea de relații neierarhice între membrii grupului de muncă, bazate pe „o cultură a încrederii”.

Brödnér a creat managementul antropocentric, însușit de Uniunea Europeană ca o alternativă la managementul tehnocentric taylorist. „Paradigma de fabricație tradițională” a funcționat bine ca o organizație ierarhică, având o înaltă diviziune a muncii și o clară descriere a sarcinii. Noua organizare necesită o colaborare generală, în scopul unei adaptări constante la noile cerințe ale schimbării în sfera produsului”⁴⁰.

Organizarea pe principiile antropocentrice presupune prioritatea acordată omului în raport cu tehnologia, ceea ce corespunde total specificului creației culturale nemasificate.

O instituție de mass-media, concepută pe principiul „organizării insulare”, va implica structuri cu autonomie crescută, care să preia răspunderea unui tip de program și să-l realizeze, fără a mai avea nevoie de aprobări permanente de la o zi la alta sau de la o lună la alta.

„*Insula*” de program va avea în componența sa toate genurile de activități (respective, de salariati), de la creatorul de programe, la cel mai simplu gen de

³⁹ Concepția și modelul „insulelor de producție” se datorează lui Peter Brödnér: *Fabrik 2000*, Berlin, Bohn Verlag, 1985; Commission of the European Communities, *The Future of Industry in Europe. Mechanical Engineering*, Brussels, FOP 360, 1993; *Design of Work and Technology*, in vol. *Design of Work and Development of Personell in Advanced Manufacturing* (O. Salvendy, ed.), New York, John Willey and Sons Inc., 1994.

⁴⁰ Wobbe Werner, *Management Labour and Production Organization*, în Comission of European Communities, *The Future of Industry in Europe: is Competitiveness the Only Issue?*, Brussels, FOP 364, 1999, p. 103.

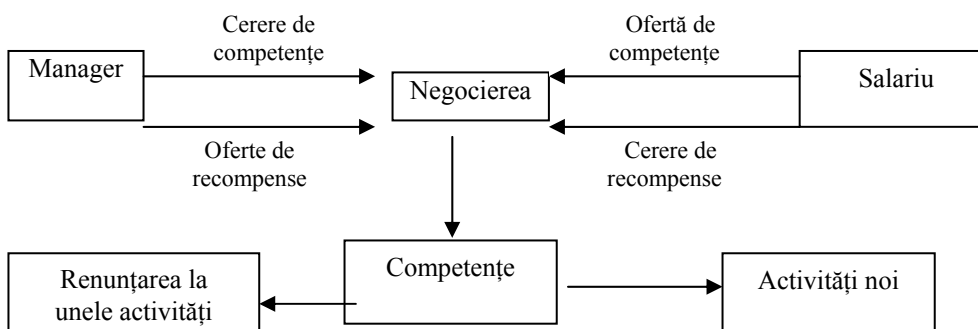
activitate, implicit fotoreporterii, crainicii, tehnicienii, economiștii, sociologii sau psihologii, juriștii care vor studia publicul-țintă etc.

Tipul de management al organizațiilor „insulare” cu caracter „intensiv-creativ” este cel al *competențelor negociate*⁴¹.

Managementul competențelor negociate reprezintă un nou tip de construcție socio-culturală a organizațiilor, cu deosebire a celor „intensiv-creative”. Ele înlocuiesc managementul „pe post”, în care există o schemă fixă (organigrama) de activități și locuri de muncă și prin care se statuează relații de conducere și diferențiere.

În organizațiile „intensiv-creative” există (de regulă) salariați de mare profesionalitate, care pot fi la fel de bine pregătiți și capabili ca managerul. Managerul nu este superior profesional, ci este doar coordonator al activității. Relațiile manager-salariați implică dreptul salariaților de a-și negocia postul, inclusiv de a propune noi acțiuni, a cere noi atribuții, a solicita modificarea schemei. Managerul negociază toate aceste solicitări, aducând noi opțiuni din partea conducerii. Se realizează, astfel, o relație de piață în interiorul organizației (Schema nr. 2).

Schema nr. 2. Crearea competențelor⁴²

Practicarea managementului competențelor negociate generează o permanentă modificare a structurii și funcționalității organizațiilor, dându-le înfățișarea unor realități mobile, adaptabilă la orice schimbare din mediu și provocând asemenea schimbări. Metafora „organizație tip amibă”⁴³ surprinde tocmai organizațiile intensiv-creative, cu un grad ridicat de înnoire organizațională,

⁴¹ Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Editura Victor, 1999, cap. V (vom reveni asupra acestei teme).

⁴² *Ibidem*, p. 78.

⁴³ Amiba este un organism unicelular primat ce-și modifică permanent forma, căutând să înglobeze în structura sa substanțe hrănitoare. Organizațiile tip „amiba” (sau cu structură ad-hoc) își modifică structura, prin trecere la noi activități negociate sau prin renunțarea la altele.

fie ca urmare a adaptării permanente la modificări ale mediului, fie prin inițierea unor schimbări prin care își promovează „personalitatea”.

2. COEZIUNE ȘI INCLUZIUNE SOCIALĂ

Problemele legate de coeziunea social-economică reprezintă un domeniu deosebit de actual în evoluția fiecărei țări membre a Uniunii Europene și acesteia în general.

Trecerea spre societatea condusă prin cunoaștere este însoțită de numeroase riscuri, amenințări, posibile conflicte etc., la care erorile umane pot să fie un factor declanșator principal. „Industria cunoașterii” sunt și ele direct implicate în acest domeniu. Aplicând principiul amintit (al lui D. Bell, al gândirii și acțiunii pe schema „dacă-atunci”), vom putea spune că *dacă* aceste industrii își vor modifica modul de implicare în dinamica schimbărilor, *atunci* se vor putea evita multe din pericolele posibile.

Printre altele, fapt de importanță majoră, trecerea spre noua societate poate genera noi inegalități și chiar clivaje între diferitele grupuri sociale, slăbind coeziunea socială și producând contextul favorabil al fenomenelor de dezordine și delincvență.

Coeziunea socială – o fază mai complexă și structurală a ceea ce Durkheim denumea prin termenul de solidaritate socială – nu este un dat, ci un construct socio-cultural. Ea implică schimbări de percepție socială și recunoaștere reciprocă.

Nu vom aborda primele aspecte, pentru că ar depăși cu mult interesele directe ale prezentării noastre. Putem spune că, încă în elaborarea „Strategiei Lisabona 2000”, UE a subliniat cerința de a concepe și urmări un „nou scop strategic (...)”, în direcția consolidării procesului de angajare, reformă economică și coeziune socială, ca parte a economiei bazate pe cunoaștere⁴⁴. Vom trata unele aspecte ale implicării „industriilor cunoașterii” în procesele de consolidare a coeziunii social-economice.

Este important de subliniat faptul că realizările în plan existențial, generatoare de coeziune socială (creșterea gradului de angajare și incluziune, reducerea excluziunii și inegalităților sociale, ridicarea nivelului de trai, creșterea nivelului de competitivitate etc.), reprezintă doar *o condiție necesară, dar nu și una suficientă*.

Coeziunea socială este un proces și o rezultată cu profunde determinante subiective, de conștiință, de percepere reciprocă, de formare a *conștiinței unui scop și a unei soarte comune* a diferitelor grupuri ale populației, a înțelegerii dependenței evoluției fiecăruia de adeziunea la eforturile comune, de *recunoaștere reciprocă* (negociabilă și renegociabilă) a soartei comune și a binefacerilor eforturilor comune.

⁴⁴ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council, 23–24 March, 2000, p. 1 (primul paragraf).*

Coeziunea socială este un proces de *cunoaștere atitudinală*, cultural concepută și realizată, a creativității fiecărui grup social al populației, și de *recunoaștere* a rolului acestei creativități pentru bunăstarea fiecăruia.

Coeziunea socială naște *solidaritate, cooperare și stimulare reciprocă*. „Industriile culturale” joacă un rol important în realizarea acestor potențialități.

Există o evoluție a coeziunii sociale. Trecerea de la viziunea conflictuală, bazată pe principiul „jocului cu sumă nulă”, prin care o parte câștigă ceea ce cealaltă pierde, spre viziunea cooperantă, actualizând principiul „jocului cu sumă pozitivă”, prin care toți pot câștiga sau pierde, este completată de principiul parteneriatului și al colaborării tuturor celor cu interese legitime comune (*stakeholders*) și, acum, de aplicare a „responsabilității sociale corporative”.

UE dă următoarea definiție: „Responsabilitatea socială corporativă este, în mod esențial, un concept exprimând modul prin care companiile decid în mod voluntar să contribuie la realizarea unei societăți mai bune și la un mediu mai curat (...) Majoritatea definițiilor responsabilității sociale corporative o descriu ca pe un concept prin care companiile integrează interesele sociale și cele referitoare la mediu în acțiunile lor de afaceri și în interacțiunile lor cu cei care au interese în afacerile lor pe baze voluntare”⁴⁵.

La ce se referă elementul „corporativ”? El are în vedere o dezvoltare a tezei lui Durkheim, care susținea cerința unui control social, moral („control corporativ”) asupra producției și vieții sociale. „Singurul care răspunde acestor nevoi este cel format din toți agenții aceleiași industrii, reuniți și organizați pentru același scop. Este ceea ce s-ar putea denumi corporație sau grup profesional”⁴⁶.

Pe vremea lui Durkheim, partenerii acestor relații corporative erau patronii și lucrătorii. Astăzi, acești parteneri sunt mai mulți și diversificați (cercetători, profesori, inovatori, jurnaliști, firme de mass-media, investitori, scriitori, artiști, muzicieni, politologi și politicieni etc.). Toți aceștia pot avea „interese legitime” în buna desfășurare a unei afaceri (în industriile materiale sau în cele ale culturii). „Pe măsură ce sensul de funcție, corelat instituțiilor corporative, devine mai larg, interesul public implicat în și, poate, dreptul de a participa la proiectarea și deciziile privind locul de muncă devin mai mari. Există mulți «proprietari» sau «deținători de interese legitime» ai corporației moderne. Există proprietarii muncii, expertizei, resurselor și ai bunurilor publice, la fel ca investitorii. Și nu există niciun motiv clar ca un anumit tip de proprietari să fie privilegiat, în special în ceea ce privește sensul și identitatea afacerii. Trebuie să evaluăm în profunzime ce tip de «afacere» există, cine are revendicări morale, cum sunt organizate privilegiile și care sunt posibilele răspunsuri democratice”⁴⁷.

⁴⁵ European Communities, *Green Paper. Promoting an European Framework for Corporate Social Responsibility*, Luxembourg, 2001, p. 5, 8.

⁴⁶ Emil Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, PUF, 1978 (prima ediție: 1893), p. VI.

⁴⁷ Stanley A. Deetz, *Democracy in an Age of Corporate Colonization*, New York, State University of New York Press, 1992, p. 43.

Conducerea de tip corporativ se extinde treptat. Ființează, cu bune rezultate, „universități corporative”⁴⁸, „întreprinderi corporative”⁴⁹, se vorbește de „guvernare corporativă”⁵⁰ și „cetățenie corporativă” etc.

În similitudine cu aceste cazuri, se pot concepe „*industrii culturale corporative*” și „*mass-media corporative*”.

Ce ar fi mass-media organizată pe principiul corporativ?

Parafrazând cele afirmate de Deetz, putem spune: există mulți factori purtători de interese legitime, care se corelează, să spunem, cu un post de televiziune. Ne referim la universități, institute de cercetare sau artistice, presa scrisă, organizații neguvernamentale, finanțatori, furnizori de rechizite, producători de bunuri auxiliare (îmbrăcăminte, mobilier etc.), organizații cetățenești etc.

O televiziune de tip corporativ răspunde la câteva exigențe:

a) are o conducere alcătuită din reprezentanții partenerilor, care, pe de o parte, participă direct la alcătuirea și susținerea programelor și, pe de altă parte, dau girul și asigură responsabilitatea față de programul prezentat;

b) acești reprezentanți pot participa (cu „cote părți”) la capitalul social al postului și beneficia de eventualele câștiguri pe bază de „cote-părți”;

c) conducerea corporativă asigură un program echilibrat și, ceea ce este esențial, de calitate prin profesionalismul participanților la conducerea corporativă;

d) constientizează interesele comune ale diferiților *stakeholders*, generând fundamentul subiectiv al coeziunii.

Contribuția „industriilor culturale”, ale mass-mediilor corporative, la dezvoltarea coeziunii sociale poate fi făcută prin programe explicite sau implicite. Experiența arată că programele implicite sunt mai eficace, neexcluzându-se și cele explicite.

Mass-media poate prezenta programe artistice, dezbateri științifice, analize politice, care să implice problematica unor grupuri vulnerabile, minoritare, defavorizate, supuse unor prejudecii sociale etc. Programele în care să se pună în discuție viziunea reciprocă a unor grupuri (fără aspectele extremiste), cu participarea unor reprezentanți *credibili* ai acestora, pot avea și audiența necesară.

Am putea încerca o operaționalizare a coeziunii social-economice, în scopul de a schița unele direcții posibile ale elaborării programelor de mass-media.

COEZIUNEA SOCIALĂ

A. Dimensiuni

1. dimensiunea existențială (obiectivată)
2. dimensiunea subiectivă

⁴⁸ European Commission, *Knowledge and Learning. Towards a Learning Europe*, Seville, Joint Research Center, 1999, p. 21.

⁴⁹ European Commission, *Opportunity and Responsibility*, 2005, p. 3.

⁵⁰ European Commission, „Joint-up Policy-Making”, în rev. „Innovation and Technology Transfer”, Luxembourg, 2003, nr. 5, p. 6.

B. Variabile

- 1.1. incluziune
- 1.2. dezvoltare
- 1.3. relații
- 2.1. încredere
- 2.2. percepție
- 2.3. cunoaștere

C. Subvariabile

- 1.1.1. grad ridicat și crescător de angajare
- 1.1.2. reducerea excluziunii:
 - șomajului
 - prejudiciilor sociale
 - marginalizării sociale
- 1.1.3. accesul egal la resurse
- 1.2.1. creșterea economică în beneficiu egal pentru toți
- 1.2.2. creșterea nivelului de trai pe bazele echității
- 1.2.3. caracterul durabil al dezvoltării și durabilitatea prosperității
- 1.2.4. locuri de muncă tot mai multe și de calitate tot mai bună
- 1.2.5. creșterea gradului de internalizare a creațiilor culturale
- 1.3.1. lipsa conflictelor sociale:
 - etnice
 - religioase
 - pe bază de vârstă
 - pe bază de sex
 - politice etc.
- 1.3.2. egalitatea reală de șanse
- 1.3.3. mobilitate socială „deschisă” inter și intragenerațională
- 2.1.1. încrederea în autoritatea publică
- 2.1.2. încrederea reciprocă între diferitele grupuri sociale
- 2.1.3. încrederea în calitatea produselor indigene
- 2.1.4. încrederea în mediul de afaceri și în actorii economici
- 2.1.5. încrederea între salariați, manageri și ceilalți stakeholderi
- 2.2.1. percepția corectă a celorlalți grupuri
- 2.2.2. autopercepția grupurilor
- 2.2.3. încrederea în percepția reciprocă
- 2.2.4. dialog și negociere în ceea ce privește percepțiile reciproce
- 2.3.1. cunoașterea creației culturale a diferitelor grupuri
- 2.3.2. cunoașterea relațiilor intergrupale de-a lungul istoriei
- 2.3.3. cunoașterea corectă a situației economico-sociale a țării noastre și a proceselor de pe glob.

3. CREȘTEREA NIVELULUI DE TRAI ȘI A CALITĂȚII VIETII

Așa cum a rezultat din cele prezentate până acum, conceptul de „industrii ale culturii” a suscitat și continuă să ofere o bază serioasă de discuții, orientări și opinii critice.

După părerea noastră, nu ar trebui să identificăm conceptul „industria culturii”, cu cel de „cultură masificată și standardizată” și nici cu cel de „mass-media”, deși între acestea există o legătură istorică.

În procesul dezvoltării sale, omul a creat diferite tipuri de industrie, în sensul generic de „lucru artificial” (ceea ce natura nu a produs singură).

A treia revoluție industrială a generat procesul de industrializare, un proces complex, la nivel macrosocietal, care a avut două „laturi” corelate, două „fațete”: 1) crearea marii industrii, trecerea de la industriile meșteșugărești spre cele bazate pe mașina mecanică și 2) industrializarea altor ramuri economice: agricultura, construcțiile, transportul etc.

Ar fi necesară, credem, o analiză mai „fină”, de profunzime, diferențiind pe de o parte, procesul de bază al creării marii industrii și al industrializării, iar pe de altă parte, cadrele socio-culturale concrete, relațiile de putere din acel moment, care au generat „forma” alternativă selectată, în care s-a desfășurat cea de a treia revoluție industrială.

Nu există un „determinism obiectiv” în dezvoltarea socială, traiectorii unice, necesare, care să genereze o singură cale de schimbare. În domeniul social, spre deosebire de cel al naturii, realitatea este dată de acțiunea umană, acțiune orientată spre scopuri, motive diferite, rezultată din confruntările unor grupuri cu viziuni distincte despre lume.

Oamenii, grupurile umane pot alege, din ansamblul tendințelor existente în contexte de constrângere, acele traiectorii ale schimbării care li se par avantajoase și accesibile. Dacă vor fi capabili să-și realizeze proiectele, atunci schimbarea va urma un anumit curs, dacă nu vor fi în măsură să le aducă la realitate, atunci se va constitui o altă realitate. Schimbarea se realizează după principiul „judecăților contrafactice”, adică după principiul „denumit «dacă» (*«as if»*), o noțiune, o construcție logică asupra a ceea ce ar putea fi, în raport cu care realitatea socială viitoare poate fi comparată, pentru a releva ceea ce a intervenit în schimbarea societății, spre a-i imprima o anumită direcție”⁵¹.

Cu alte cuvinte, mersul societății „deschide” diferite alternative, unele inițiate chiar de oameni: care dintre acestea se va realiza depinde de un complex concret de factori.

În cazul nostru, forma social-concretă a celei de a treia revoluții industriale este o alternativă, realizată din multe altele posibile.

⁵¹ Daniel Bell, *op. cit.*, p. 14.

Trecerea la industriile masificate, standardizate își are o explicație în contextul acelei situații („atunci și aici”); în alte contexte, dacă s-ar fi luat alte măsuri, industrializarea ar fi avut alte forme de manifestare.

De aceea, „industriile culturale” nu trebuie explicate doar prin contextul de moment, ci și prin factorii structurali, mai profunzi.

„Industriile culturale” legate de mass-media, de apariția unor firme de afaceri, care să producă, prelucreze, desfacă, utilizeze cultura prin metode industriale nu trebuie explicate (și definite) doar și direct printr-o formă singulară, conjunctural generată: industriile masificate și standardizate.

Dacă am da termenului „industrie culturală” sensul de creare masificată, standardizată a culturii (mass-media, în special), atunci acest concept nu ar mai putea fi folosit pentru creațiile nemasificate, nestandardizate, specifice alternativelor dezirabile ale societății conduse prin cunoaștere.

Mai mult, conceptul de mass-media nu ar trebui, credem, descifrat prin sintagma „produse media” (ca valoare), „produsele maselor” sau „produse pentru mase”, în toate aceste cazuri prevalând sensul „mediocrității”, ci doar prin sintagma „creații prin mijloacele de masă”, „creații prin mijloace care ajung direct la mase”.

De aceea, „culturile mass-media” nu pot fi identificate cu cultura masificată.

Mass-media a apărut din necesitatea lărgirii accesului oamenilor, nu „masei”, la difuzarea culturii. Tehnologia a fost doar „suportul” acestei cerințe sociale.

Modul în care o tehnologie este folosită nu este determinat de tehnologia însăși, ci de cauze sociale.

Autonomismul științei și tehnologiei s-a dovedit o teză falsă, cu urmări grave.

Principiul: „știința descoperă, tehnologia aplică, omul se conformează”⁵² este o teză contrazisă de întreaga istorie a umanității.

Știința și tehnologia nu sunt numai „părți componente” ale culturii, ci expresii „axiale” ale întregii culturi. Valorile științei și tehnologiei nu sunt doar cele specifice în mod direct, ci toate valorile de bază ale culturii. Adevărul și utilul sunt valori concepute și exprimate prin întregul set de valori ale unei culturi. Binele, frumosul, umanul, sacralul, dreptatea conferă totdeauna substanța *creației culturale în domeniul științei și tehnologiei*.

Mass-media difuzează cultura în rândul „masei”, al populației în genere, adresându-se atât oamenilor cu o înaltă pregătire de ansamblu, cât și celor care sunt „începători” în asimilarea culturii.

De altfel, se cere precizat *ce anume se înțelege prin cunoaștere* în sintagma „societatea condusă prin cunoaștere”.

Cunoaștere are aici sensul său generic de proces de creație, valorizare, valorificare a mijloacelor (purători-de-valoare), prin care o comunitate umană dă „sens”, înțelegere, „lumii”, accepțiunea sa generică incluzând și creația omului, care devine „realitate”.

⁵² J. Mumford, *Two Views on Technology and Man*, în vol. *Technology, Power and Social Change* (Throll Ch. P., ed, Mass, Lexington Books, 1972, p. 10).

Cunoașterea implică o complexitate de acțiuni, actori sociali și procese.

O *primă concluzie*, pe care o susținem, constă în a da conceptului de „cultură mass-media” și, respectiv, „industrie culturală” un înțeles complet și complex, care să ne permită să luăm în discuție atât mass-media și „industriile culturale” masificate, standardizate, cât și pe cele alternative, personalizate, antropocentrice, „insule de producție” etc.

„Mașina-de-muncă” poate fi astfel concepută încât să ducă la o formă socio-culturală de activitate, generatoare de dominația „operatorilor de putere” (expresie aparținând lui M. Foucault), desemnând „puterea suverană”, oficială, formală, a managementului și supunerea prin „puterea disciplinatorie” sau acceptarea puterii suverane de către cei „conduși” de teama represiei. Dar alte cadre socio-culturale de muncă pot genera o „mașină-de-muncă” alternativă, la fel cum mașina propriu-zisă poate fi folosită în sisteme alternative de organizare și muncă.

Pentru a înțelege mai bine cele spuse, vom aduce o precizare. Termenul „cunoaștere” nu se reduce la cercetarea științifică, la cunoașterea comună sau la revelație, ci se extinde la toate formele culturale: arta, morala, filosofia, juridicul, tehnologia etc.

Vom divide logic-conceptual cunoașterea în:

- a) relevarea modului de a produce cunoașterea;
- b) identificarea rezultatelor proceselor de producere a cunoașterii;
- c) cunoașterea procesului propriu-zis al producerii cunoașterii.

Primul aspect poate fi denumit *know-how-knowledge*, cunoașterea modului de a proceda în crearea culturii, cunoașterea teoriei și metodologiei creației culturale.

Al doilea aspect se referă la *know-what-knowledge*, cunoașterea a ceea ce s-a creat și are în vedere întregul proces de difuzare societală a produselor culturii.

Al treilea aspect îmbrățișează procese specifice ale creației culturale, în raport cu formele sale (*specific knowledge creation*).

Dacă vom folosi tipologia cunoașterii, sub aspectul existenței sale, vom spune⁵³: *cunoașterea explicită* este cea externalizată, existentă „obiectiv” în cărți, opere de artă, teorii, reguli de comportare, expuneri, lecții la școli și universități etc.

Cunoașterea tacită este cea „din capul oamenilor”, însușită, internalizată, transformată în comportament, experiență de viață, valori și norme asimilate etc.⁵⁴.

Know-how-knowledge implică procesele de externalizare a cunoașterii. Mass-media poate aduce o mare contribuție prin diferite emisiuni, expuneri de lecții, dezbateri metodologice, prezentări de lucrări, interviuri cu mari creatori etc. Din păcate, asemenea emisiuni sunt rare, pe motivul că aduc o audiență redusă.

⁵³ I. Nonaka, *A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation* (1994); a se vedea European Commission, *Knowledge and Learning: Towards a Learning Europe*, Seville, Joint Research Center, 1999, p. 20.

⁵⁴ A se vedea Oscar Hoffman, Ion Glodeanu, *Cunoașterea – noua resursă a puterii*, București, Editura Intact, 2006, p. 153.

Know-what-knowledge este tipul de bază în emisiunile de acest gen. Emisiuni cum ar fi „Teleenciclopedia”, „Pe meridianele globului”, activitatea de ansamblu la posturile Discovery etc. pot aduce o audiență mare.

Din păcate, fuga obsedantă după audiență face ca nivelul acestor emisiuni să scadă, ele fiind înlocuite cu emisiuni „de masă”.

Specific-knowledge-creation este un gen de activitate mai puțin accesibil mass-mediei.

Dacă vom construi un „spațiu de atribute” pe aceste două „axe”, vom putea face o analiză mai exactă a „industriilor culturale” (Tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1.

Circulația cunoașterii

		Tipul de cunoaștere		
		Know-how	Know-what	Specific creation
Genul cunoașterii	explicită	1	2	3
	tacită	4	5	6

1. *Cunoașterea explicită* este o resursă potențială principală în realizarea cunoașterii instrumentale de tip *know-how*. În analiza nivelului de trai și a calității vieții, resursa cunoașterii explicite asigură „calea” spre realizarea specialiștilor în creația culturii. Internalizarea cunoașterii explicite, transformarea sa în cunoaștere tacită – cazul 4.

Mass-media poate fi o cale majoră de democratizare a accesului la resursa cunoaștere, suplinind accesul la învățământul formal. Învățământul de lungă durată poate deveni o activitate permanentă prin mass-media.

„Industriile cunoașterii” sunt mai puțin prezente în acest domeniu.

Cazul 2 este forma de predilecție a mass-mediei. Nivelul de trai poate fi „alimentat” prin difuzarea „în masă” (nu „de masă”) a cunoașterii valorilor culturale.

Prin aceasta, mass-media se detașează clar de sensul masificării difuzării cunoștințelor culturale. Pericolul este al transformării acestei „funcții” a mass-mediei în promovarea de „cunoștințe kitsch”: în locul cunoașterii operelor muzicale reale, se dau manele; în locul emisiunilor educativ-instructive, se programează seriale cu texte subculturale și subiecte derizorii; în locul filmelor artistice valoroase, se dau filme de groază și cu violență; în locul adevăratelor dezbateri culturale, se programează „false dezbateri”, cu participanți „selectați”, care „spun ceea ce trebuie” (Bourdieu).

Cazul 3 este tipic industriilor culturale, oferind „canalul” principal de acces la resursa de statut (cercetarea, învățământul).

Cazul 5 (ca și cazul 4) se referă la acțiuni individuale de însușire a cunoașterii (individul, prin cunoașterea sa tacită, își însușește cunoștințe de tip *know-how* și *know-what*). Mass-media poate interveni, îndrumând aceste preocupări sau,

dimpotrivă, alăturându-le spre zone derizorii (manelele au ca efect orientarea spre „cunoașterea” magică – de tip kitsch – și dezinteresul pentru muzica de valoare).

Cazul 6 îl prezintă autopregătirea oamenilor pentru creația culturală.

Sintetizând, vom afirma următoarele:

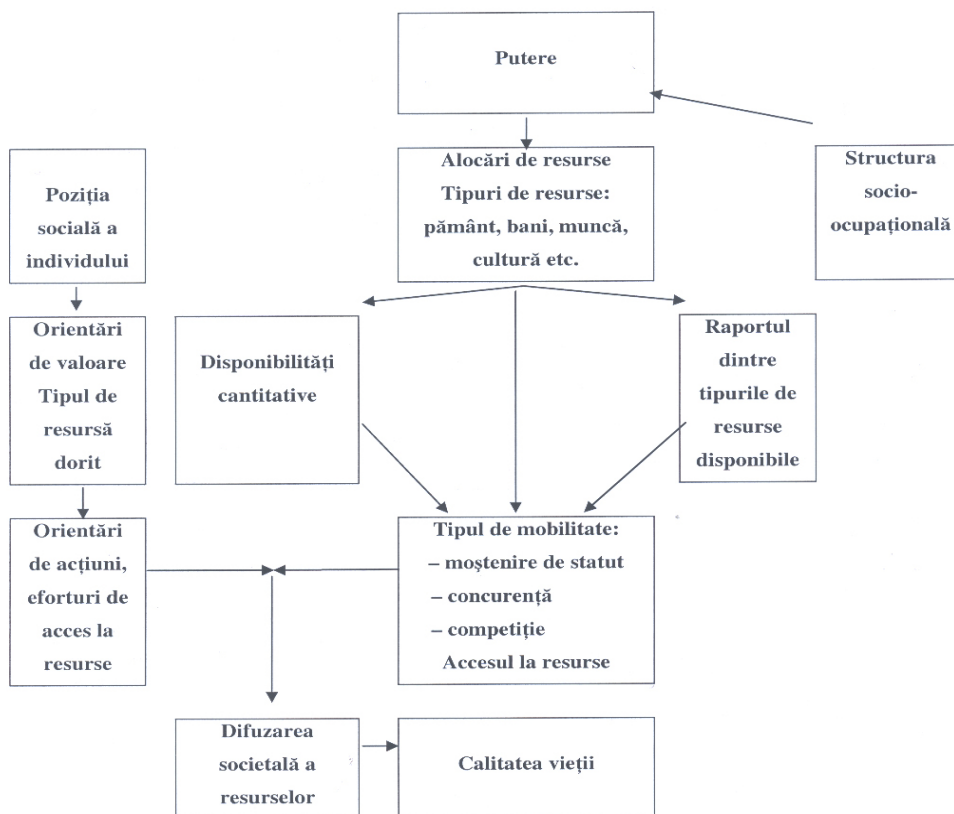
– *calitatea vieții*, având drept structură valorică stilul de viață, presupune un mecanism social de *alocare de resurse* și altul de *acces la resurse*;

– creația culturală (în sens generic) reprezintă un complex de resurse marcând trecerea spre noua societate, încât participarea la procesele creative și, cu deosebire, accesul la creația culturală instituie un nou mecanism de mobilitate.

Vom lua ca punct de pornire o serie de teze ale lui Talcott Parsons și John Rex⁵⁵ (Schema nr. 3):

Schema 3.

Resursele și calitatea vieții

⁵⁵ Talcott Parsons a elaborat un model funcționalist asupra mobilității, la care John Rex a adus o serie de criterii de pe poziția teoriei conflictului.

O analiză mai bine elaborată, pe baza viziunii constructiviste, va pune în lumină caracterul cultural al resurselor (în general).

Nu putem confunda, de exemplu, resursele materiale cu „bogățiile materiale”. Începând chiar cu folosirea pietrei, știm că o întreagă perioadă (paleoliticul și chiar mezoliticul), îndelungată, s-a scurs, fără ca oamenii să „vadă”, în pietrele existente din abundență, o resursă a fabricării uneltelor. Pietrele se transformă, din simple „realități” materiale, în resurse, prin procesul cultural al *valorizării* (*acordare de valoare*⁵⁶ unei „realități”, selectarea acestora pe criteriul valorilor acordate și ierarhizarea pe criterii de prioritate).

Resursele sunt elemente ale „lumii” reale sau iluzorii, naturale sau sociale, valorizate pozitiv și transformate în mijloace de concepere a oportunităților de satisfacere a unor necesități socialmente presante.

Acolo unde oamenii nu problematizează „lumea”, adică nu transformă ceea ce există în ceea ce poate rezolva o necesitate, elementele „lumii” pot exista fără a se constitui în resursă.

Valorizarea „lumii” duce la o ierarhizare a elementelor sale pe criteriul util-neutil-dăunător.

Stilul de viață se constituie printr-o ierarhizare a preferințelor față de resursele potențiale.

Astfel, diferitele componente ale culturii devin, treptat, aspecte ale unei ierarhii preferențiale de oportunități de acțiune.

Treptat, tot mai multe elemente ale culturii sunt valorizate drept resurse ale dezvoltării sociale sau satisfacerii personale.

„Industriile culturale” se află, acum, în etapa *reconstrucției lor culturale*, când mai multe elemente proprii culturii se constituie în resurse. *Funcțiile* industriilor culturale se modifică: din purtători-de-valoare pentru necesități „spirituale” individuale, multe componente devin resurse directe ale dezvoltării societale.

Produsele artei modelează omul cu un alt tip de comportament.

Cunoașterea „lumii” din perspectiva frumosului devine un tip de cunoaștere care întregește sensul utilității tehnologiei sau al explicației raționale a științei.

Anticii așezau la baza comportamentului „triada” valorică dată de „Bine, Adevăr, Frumos”. Ei au minimalizat „utilul”, ca urmare a deprecierei muncii aducătoare de profit personal (ceea ce ar fi fost grija celor săraci sau a sclavilor).

Mass-media zilelor noastre are de jucat un rol deosebit de important, acela de a promova *cunoașterea integrală a lumii*; ceea ce implică cunoașterea creației umane în ansamblul său. Chiar dacă „audiența” este mai mare la emisiunile care redau manele, *kitsch*-uri, spectacole subculturale, educarea pentru valorizarea adevăratei arte este o latură esențială a *educației prin frumos, pentru bine și adevăr*.

⁵⁶ Prin „valoare” (în sens axiologic), înțelegem acordarea de semnificații atitudinale unor „realități” (inclusiv celor create de om), prin care acestea generează comportamente practice. De exemplu, dacă spunem: „Acest om este înalt” nu facem altceva decât să constatăm un fapt. Dacă spunem: „Acest om este incorect”, am dat o evaluare care generează atitudine: voi respinge acest om, îl voi evita.

Stilul de viață se dovedește a avea un caracter *unitar și interdependent, comunicational*. Cel care va avea plăcerea de a asculta o muzică de concert va fi mult mai ușor atras și de o emisiune de calitate din domeniul spectacolului sau chiar de o dezbatere politică.

Discernământul față de calitatea actului de cultură (ca producere, însușire, folosire) poate și trebuie educat prin mass-media.

Tocmai aceasta, credem, diferențiază o societate care *valorizează cunoașterea* de o societate care doar *folosește cunoașterea*.

„Industria culturală” pot să continue și în societatea condusă prin cunoaștere, esențialul constă în *ce fel de cunoaștere, va fi valorizată și folosită*.

O *întrebare-cheie* trebuie formulată, atunci când promovăm ideea societății conduse prin cunoaștere: *avem cunoașterea necesară unei alternative benefice a societății conduse prin cunoaștere? Dacă da, suntem pregătiți a folosi cunoașterea dezirabilă unei asemenea alternative?*

Un paradox este acela că, deși ni se pare că *posedăm o insuficientă cunoaștere* asupra lumii pe care dorim să o schimbăm, totuși *folosim insuficient stocul de cunoaștere* pe care-l avem la dispoziție. Mass-media are menirea de a promova „în masă”, în rândul tuturor categoriilor populației, o nouă atitudine față de cultură: *cunoașterea culturii ca o dimensiune esențială a proiectului noii societăți*.

O societate cu o producție materială performantă este capabilă să ofere oamenilor resursele unei vieți satisfăcute? Evident că nu. Cultura – în ansamblul său – este o expresie a ceea ce înseamnă omul. Omul este, spre deosebire de restul animalelor (capabile și ele a-și asigura cerințele materiale ale vieții), singura ființă care transformă și satisfacerea cerințelor materiale în act de cultură. Tocmai această dimensiune se cere a fi pusă la baza noii societăți.

Unitatea, sinteza, îmbinarea industriilor bunurilor și a serviciilor materiale cu „industria culturală” este un deziderat care merită a fi pe larg discutat.

Este ideal ca industriile „economice” să coopereze cu „industria culturală”, ele împrumutându-și reciproc valențele și complementându-se reciproc.

Mass-media societăților alternative, dezirabile, ale cunoașterii se restructurează, devenind *promovatoarea în masă a valorii culturale a cunoașterii*.

STILUL DE MANAGEMENT ÎN AGENȚIILE DE PUBLICITATE ROMÂNEȘTI

CRISTINA LEOVARIDIS*

ABSTRACT

MANAGEMENT STYLE IN THE ROMANIAN ADVERTISING AGENCIES

The survey aims at identifying to what extent advertising agencies (especially the Romanian ones), as organizations that depend on the creativity of professionals they hire, use a democratic management that focuses on values meant to offer work satisfactions to the employed staff (autonomy, flexibility, cooperation, indirect control, participation in decision-making, etc.). The presentation of the results of the empirical research of management style in the Romanian agencies (as shown by the analysis of the press in the field and by the answers to the questionnaires sent by e-mail to the managers of a number of agencies) is followed by a series of proposals for its improvement, for it to become a participative management.

Key words: advertising agency, management style, authoritarian management, degree of autonomy, indirect control, flexibility, democratic-participative management, anthropocentric management.

1. STILUL DE MANAGEMENT – NOȚIUNI GENERALE

Stilul managerial constituie un ansamblu de calități profesionale, organizatorice, morale și de personalitate, care se manifestă mai mult sau mai puțin în activitatea zilnică și în anumite împrejurări relevante (cu caracter repetabil sau nu) și care este caracterizat printr-un înalt grad de stabilitate în timp¹.

Există numeroase studii care au condus la identificarea stilurilor manageriale specifice; dintre acestea vom face referire la modelul Tannenbaum-Schmidt, conform căruia tipurile comportamentale manageriale sunt următoarele²: liderul decide singur și transmite subordonaților decizia adoptată; liderul ia singur

* Address correspondence to Cristina Leovaridis: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: leovaridis@yahoo.com

¹ Ștefan Stanciu, *Managementul resurselor umane*, București, Editura SNSPA, 2001, p. 71.

² *Ibidem*.

deciziile și încearcă să-și convingă subordonații să le aplice; liderul ia singur deciziile și argumentează în detaliu motivele pe care le-a luat în considerare; liderul are inițiativa, dar și subordonații săi pot avea contribuții la cristalizarea deciziei; liderul identifică și expune problema și alege, apoi, una din variantele propuse de subalterni; liderul definește problema și stabilește anumite limite, decizia fiind luată, prin consens, de întregul grup; liderul se comportă ca un membru oarecare al grupului care discută și adoptă, prin consens, decizia.

Astfel, managerii se pot afla de la extrema autoritar-dictatorială (prima din enumerarea de mai sus), la extrema democrat-participativă, modernă și performantă – ultima din enumerare.

Și psihologul american Rensis Likert a identificat 4 stiluri asemănătoare de management, analizând chestionarele realizate printre angajații firmelor americane³:

- autoritar-exploatator – caracterizat prin conducerea pe bază de frică și constrângere, comunicare la vârf, deciziile luate și impuse de către nivelul superior al ierarhiei, fără consultare, superiorii și subordonații fiind îndepărtați unul de altul, din punct de vedere psihologic;

- autoritar-paternalist – caracterizat prin conducerea prin recompense, mai degrabă decât prin frică, dar în condițiile în care subordonații rămân integral supuși, sunt transmise doar informațiile ascendente de la bază care convin șefului, deciziile sunt luate în partea superioară a ierarhiei și numai unele decizii minore se iau la baza ierarhiei;

- consultativ – când conducerea se folosește de comunicarea cu angajații, care este limitată la comunicarea de jos în sus, dar deciziile importante se iau tot la nivelul ierarhic superior;

- participativ – când conducerea oferă recompense materiale și face să participe la luarea deciziilor și angajații, prin constituirea de grupe de muncă. Managementul fixează obiectivele și lucrează strâns cu angajații pentru a-i stimula în realizarea performanțelor, comunicarea se realizează mai ușor în cele două sensuri, pe verticală și orizontală, superiorii și subordonații sunt apropiați.

După Likert, serviciile cu slabă eficacitate depind de conducătorii orientați spre *activitate*, adică cei de tip taylorist, pe când superiorii care realizează performanțe mai bune sunt orientați spre angajați, considerând că rolul șefului este de a se înțelege cu oamenii, mai degrabă decât cu „activitățile”.

2. VIZIUNEA ASUPRA MANAGERULUI ÎN DIFERITE PERSPECTIVE TEORETICE

În sociologia organizațiilor, organizația, în general, este abordată din trei perspective diferite, alternative și complementare: funcționalistă (substanțialistă, modernă, managerialistă), constructivistă (interpretativ-simbolică) și deconstructivistă

³ Eugen Burduș, Gheorghita Căprărescu, *Fundamentele managementului organizației*, 1999, București, Editura Economică, p. 63.

(postmodernă, critică). Principalul argument al acestei abordări este acela că „toate teoriile, cu ideile și conceptele care le compun, sunt, în cel mai bun caz, parțiale”⁴.

Perspectiva **substanțialistă** folosește ca metafore, pentru desemnarea organizațiilor, termeni precum, mașina, organismul, sistemele vii, iar ca termeni cheie concepte ca raționalitate, eficiență, integrare etc., organizațiile exprimând în această viziune un sistem de constrângeri ce impun membrilor săi un anumit tip de comportamente⁵.

2.1. *Organizațiile ca mașini.* Viziunea mecanicistă consideră că organizațiile există ca instrumente pentru îndeplinirea sarcinilor. Când managerii gândesc organizațiile ca mașini, ei tind să le gestioneze ca mașini formate din părți (membrii ei), fiecare angajat trebuind astfel să joace un rol bine definit în funcționarea întregului. Reprezentanții cei mai importanți ai acestui curent sunt Frederick Taylor (conform căruia, organizațiile au nevoie de obiective clare, diviziune a muncii, ierarhii specifice, responsabilități și sisteme formalizate de control), Henri Fayol (care introduce ideea departamentalizării organizațiilor și a construirii unor ierarhii piramidale conduse de un singur manager) și Max Weber (care construiește modelul ideal al birocrăției).

2.2. *Organizațiile ca organisme.* Metafora organismului ajută teoreticienii organizațiilor să identifice și să studieze diferitele nevoi organizaționale, factorii ce influențează „sănătatea” organizațională, diferite specii de organizații și relațiile dintre ele etc., într-un cuvânt, organizațiile ca „sisteme deschise”. Odată cu experiențele făcute la uzinele Western Electrics în anii 1930, sub coordonarea lui Elton Mayo, apare o altă teorie a organizației („Școala relațiilor umane”), bazată pe ideea că indivizii și grupurile, ca și organisme biologice, operează mai eficient atunci când nevoile lor sunt satisfăcute; de atunci, teoreticienii și-au îndreptat atenția către „fața umană” a organizației. Psihologi organizaționali, precum Frederick Herzberg sau Douglas McGregor, au arătat că stilurile de *leadership* și organizarea muncii pot fi modificate, pentru a crea *job-uri* motivante, „îmbogățite”, care să încurajeze oamenii să-și exercite capacitățile de autocontrol și creativitate.

Teoriile **constructiviste** consideră că omul acționează social ca o ființă conștientă, având o anumită viziune despre lume, care îi direcționează acțiunile, iar organizațiile, ca și alte realități sociale, sunt „materializări ale interacțiunilor umane”⁶, ale unor interpretări, simboluri, valori și norme împărtășite în comun.

Organizațiile drept culturi. Metafora principală devine cultura, conform căreia organizațiile sunt minisocietăți, care au propriile lor *pattern-uri* distincte de cultură și subcultură, unul din cele mai simple moduri de a aprecia natura

⁴ Helga Drummond, *Introduction to Organizational Behaviour*, New-York, Oxford University Press, 2000, p. 1.

⁵ Oscar Hoffman, *Sociologia organizațiilor*, București, Editura Economică, 2004, p. 40.

⁶ Mats Alvesson, *The business concept as a symbol*, „International Studies of Management & Organization”, Fall 1998, Vol. 28, Iss. 3, White Plains, p. 90.

subculturii unui grup sau culturii unei organizații fiind observarea funcționării de zi cu zi a grupului sau a organizației respective. Diviziunile culturale pot apărea, deoarece membrii organizației au loialități împărțite, unii pot dezvolta practici subculturale specifice, pentru a adăuga sens vieții lor.

Deconstructivismul este abordarea care introduce, printre altele, depășirea încrederii necritice în ceea ce pare a fi adevăr „cert” și „general valabil”. Deși a fost considerat în mod eronat ca implicând o atitudine negativistă asupra demersului științei, deconstructivismul are ca scop final o atitudine pozitivă, creatoare: în sociologia organizațiilor, de exemplu, deconstructivismul are un rol esențial în eforturile contemporane de democratizare a organizațiilor.

a. Organizațiile ca sisteme politice. Organizațiile sunt văzute ca spații încărcate de politică, în care argumentul, compromisul și negocierea apar în mod constant, datorită strategiilor de putere ale participanților. Multe studii s-au concentrat pe putere, ideologie și practici simbolice, o preocupare centrală constituind-o înțelegerea relației dintre putere, practici discursive și suprimarea conflictului. Un astfel de studiu este și *Disciplinary Power, Conflict Suppression and Human Resource Management*, în care este analizată practica managementului resurselor umane, în relație cu conceptul lui Michel Foucault de putere disciplinară: posibila dezvoltare a intereselor alternative este contracarată prin practici organizaționale ale departamentului de resurse umane, precum reducerea intereselor alternative la costuri economice, socializarea membrilor, plasarea responsabilității asupra individului⁷.

b. Organizațiile ca instrumente de dominație. Managementul nu mai poate fi privit ca o conducere menită să asigure buna funcționalitate a organizațiilor, ci drept un important operator al dominației, deoarece urmărește consensul și, prin aceasta, de fapt, consolidează puterea existentă. Studiile de management critic pun sub semnul întrebării tocmai ordinea *naturală* a aranjamentelor instituționale ce mențin sistemele de dominație. O perspectivă corectă (ce se detașează de interesele grupurilor dominante) cere ca managementul să fie studiat dintr-o perspectivă critică, care să ia în serios și interesele de grup „tăcute” și nereprezentate în luarea deciziilor. „Aceste grupuri au alte idealuri decât utilizarea eficientă a resurselor pentru atingerea unor scopuri economice; preocupările lor includ democrația la locul de muncă, calitatea condițiilor de muncă, egalitatea de gen, respect pentru diversitatea etnică, protecția mediului, consum informat și independent etc”⁸.

⁷ Stanley Deetz, *Disciplinary Power, Conflict Suppression and Human Resource Management*, in Mats Alvesson, Hugh Willmott (eds.), *Studying Management Critically*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2003; vezi și Michel Foucault, *Ordinea discursului: un discurs despre discurs*, București, Eurosong & Book, 1998.

⁸ Stanley Deetz, *Democracy in an Age of Corporate Colonization*, New-York, State University of New-York Press, 1992, p. 15.

3. AGENȚIA DE PUBLICITATE CA ORGANIZAȚIE INTENSIV-COGNITIVĂ ȘI MANAGEMENTUL SPECIFIC ACESTEIA

Această încadrare, la nivel de model, a **agenției de publicitate**, în general, în categoria organizațiilor adhocractice (cu ierarhii aplatizate), și, mai mult decât atât, intensiv-cognitive, bazate pe cunoaștere, a fost dictată de însăși natura activității acesteia – agenția de publicitate este o organizație a cărei funcționare, în activitatea de realizare a reclamelor și a campaniilor publicitare, se bazează nu pe bunuri materiale, ci pe cele imateriale, pe mesaj, idee, sugestie, în ciuda suportului fizic al acestora (afiș, bandă video etc.). În aceste condiții, esențial este efortul creatorilor acestor bunuri intangibile, a creativilor din agenții, ale căror competențe constituie capitalul cel mai important al agențiilor, de aceea, investiția în dezvoltarea și satisfacția lor trebuie pusă în prim-planul preocupărilor managerilor.

În sens larg, organizațiile intensiv-cognitive⁹ sunt organizațiile care oferă pe piață cunoaștere sau produse bazate pe cunoaștere (planuri, prototipuri, *soft*-uri, mesaje, simboluri conținute în reclame, în cazul agențiilor de publicitate), în care principala resursă o constituie bunurile intangibile deținute de organizație (abilități, experiențe, cunoștințe ale angajaților, valori), iar nu mijloacele fixe (clădiri, mașini) ori capitalul financiar. Organizații intensiv-cognitive, care „vând” cunoaștere, sunt: firmele de consultanță din diferite domenii (financiar, juridic, contabil, management), firmele de media, agențiile de publicitate, instituțiile de învățământ și de cercetare, firmele producătoare de *soft* etc. O parte dintre reprezentanții agențiilor de publicitate cuprinse în cercetarea noastră fac referire explicit la pregătirea superioară a angajaților din firmele lor: „toți cei 20 de angajați au studii superioare în diverse domenii: unii sunt licențiați în drept, alții în comunicare, alții în arte frumoase, alții în științe economice” sau „toți cei 11 salariați au pregătire superioară fie în jurnalism, fie în științele comunicării, fie în științe economice”, sau „avem o echipă de profesioniști, din cei 5 angajați toți sunt licențiați, fie în drept, fie în inginerie, fie în marketing”.

Dar o astfel de organizație, pentru a-și realiza eficacitatea societală (producerea de cunoaștere, care să fie folosită de alte organizații), trebuie să beneficieze de un management adecvat, caracterizat prin flexibilitate, autonomie acordată creatorilor, motivare, oportunități de dezvoltare profesională oferite acestora etc., cu alte cuvinte, un management antropocentric, care să proiecteze o organizație cu structură adhocratică, focalizată pe om și nu doar pe executarea strictă a sarcinilor. Noul tip de management începe cu schimbarea viziunii despre om și a atitudinii față de om. „Nu este vorba doar de a folosi mai mult și mai bine omul (omul ca mijloc), ci, în primul rând, de a socoti omul ca scop suprem și a

⁹ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, Oxford, Oxford University Press, 2004; Oscar Hoffman, Programul de cercetare *Locul și rolul instituțiilor intensiv-cognitive în procesul trecerii spre societatea cunoașterii*, Academia Română.

vedea ce poate și ce trebuie să facă organizația pentru ca omul să se realizeze uman în și prin muncă”¹⁰. În cadrul noilor adhocrații intensiv-cognitive, a căror performanță și eficiență este direct proporțională cu creativitatea angajaților, controlul managerial direct, ierarhic, bazat pe autoritate, devine complet inadecvat, fiind înlocuit cu un management cultural, bazat pe formarea unei identități corporative comune, a unui set de valori împărtășite, care vizează loializarea profesioniștilor-angajați.

4. STILUL DE MANAGEMENT ÎN AGENȚIILE DE PUBLICITATE ROMÂNEȘTI

În lumina considerațiilor teoretice de mai sus, cercetarea de față și-a propus să identifice în ce măsură agențiile de publicitate românești practică un management ce are în prim-plan omul și, prin urmare, promovează valori menite să ofere satisfacții în muncă și să loializeze angajații-experti: flexibilitatea, autodezvoltarea, cooperarea, autonomia, creativitatea, etc.

Chestionarul a fost trimis prin e-mail la managerii unui număr de 265 de agenții, incluzând, în primul rând, agenții de publicitate (170 de agenții de publicitate *full-service*), dar și agenții cu activitate conexasă celei de publicitate, în scopul de a mări aria agențiilor „atinse” și deci probabilitatea obținerii unui număr cât mai mare de răspunsuri. Astfel, setul de întrebări a fost trimis și unor agenții de media (23 de agenții), agenții de marketing direct și de marketing *research* (20 de agenții), agenții de publicitate BTL (12 agenții), agenții de PR (9 agenții), agenții de *outdoor*¹¹ și *indoor*¹² (12 agenții), agenții de producție de materiale promoționale (6 agenții), agenții de *web advertising* (13 agenții). Dintre managerii celor 265 de agenții contactate, s-au primit răspunsuri de la 13 dintre acestea.

Întrebările din chestionar, referitoare la stilul de conducere, au fost următoarele: **Cum se iau deciziile în agenție (prin hotărârea conducerii agenției sau prin consultarea angajaților)? În al doilea caz, cum se face consultarea și cum se ia decizia în final)?. Care sunt relațiile dintre șefi și subordonați (de colaborare de pe poziții egale, de respectare strictă a ierarhiei etc.) și cum se face controlul angajaților (direct sau indirect, în ce mod)?**

În ce privește modul de adoptare al deciziilor în agenția de publicitate (în stil autoritar, prin hotărârea conducerii sau în stil democrat consultativ sau participativ,

¹⁰ Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Editura Victor, 1999, p. 50.

¹¹ *Outdoor* = publicitate stradală constând în afișe, panouri statice, TV *screen*-uri (postere digitale) stradale.

¹² *Indoor* = publicitate în interiorul diferitelor locații, constând în afișe, panouri statice sau digitale amplasate în magazine, în lifturi, toalete, parcuri etc., standuri cu cărți de vizită sau cu broșuri amplasate în holurile hotelurilor, restaurantelor, instituțiilor etc.

prin consultarea angajaților), majoritatea managerilor care au răspuns scurtului set de întrebări trimis prin *e-mail* au făcut distincția între:

1. decizii de natură financiară și strategică (poziționare, misiune, angajări, atragere/respingere de clienți, investiții etc.), care sunt luate la nivelul conducerii agenției, chiar dacă, fie ulterior justificarea și consecințele acestora sunt explicate angajaților, fie anterior angajații pot contribui cu opinii personale.

A1¹³: Deciziile privitoare la administrarea agenției le iau în general patronii, dar cu consultarea șefilor de departamente.

A2¹⁴: De obicei, deciziile manageriale se iau, în mod evident, de către partenerii asociați.

A3¹⁵: De cele mai multe ori, mai ales când este vorba de decizii majore, se ia hotărârea la nivelul conducerii. Apoi, ne strângem cu toții și explicăm situația, motivațiile și consecințele, discutând deschis cu toți angajații. Când privește strategia de promovare și de dezvoltare a agenției, săptămânal se dă câte o temă de gândire tuturor și discutăm împreună propunerile la sfârșitul săptămânii. Desigur, nu lăsăm totul pe ei, conducerea elaborează propria strategie, îmbunătățind-o cu ideile angajaților.

A4¹⁶: Deciziile de strategie și financiare depind de mine; deciziile le iau eu, în calitate de manager și acționar principal, iar ulterior le supun fie dezbaterii angajaților (ca să aflu păreri pro și contra), fie le comunic ca decizii finale. Decizia finală depinde de mine și, doar dacă propunerile angajaților reprezintă un plus față de deciziile mele, le iau în considerare.

A5¹⁷: Deciziile de nivel strategic – poziționare, finanțe, angajări, misiune, valori – sunt apanajul *top management*-ului, cu sau fără consultarea unora dintre angajați.

A6¹⁸: În funcție de decizie, acestea se iau în general de către managementul de vârf, după eventuale consultări ale angajaților.

2. Decizii referitoare la proiectele (de creație, vânzări etc.) în lucru, care se iau în totalitate de către angajații din echipele respective – „atâta timp cât de ei depinde ideea, implementarea/organizarea și apoi raportarea”; uneori, la opinia echipei se adaugă și opinia clientului, care este beneficiarul respectivului proiect.

A7¹⁹: Mai ales în problemele care privesc angajații, părerea acestora este cerută și se ține cont de ea. Exprimarea opiniilor se poate face prin *e-mail*, la

¹³ Din partea agenției de publicitate *full-service* A1, a răspuns dl E.G., *Client Service Director*.

¹⁴ Din partea agenției de publicitate BTL A2, a răspuns d-na L.K., *Managing Partner*.

¹⁵ Din partea agenției de publicitate *full-service* A3, a răspuns d-na M.R., *Creative Director și Managing Partner*.

¹⁶ Din partea agenției de *web advertising* A4, a răspuns întrebărilor dl O.G., *Managing Partner*.

¹⁷ Din partea agenției de publicitate *full-service* A5, a răspuns dl. G.N., *Managing Partner*.

¹⁸ Din partea agenției de publicitate *full service* A6, persoana care a răspuns nu și-a menționat identitatea.

cererea liderului, sau în ședințe convocate special pentru acest lucru. Inițierea luării unei decizii nu aparține în totalitate liderului, în sensul că orice angajat poate propune o schimbare, urmând ca votul majorității să decidă.

A1: Deciziile care se referă la proiecte sunt luate de echipele de pe respectivele proiecte.

A2: Deciziile de business, pe proiecte, le iau angajații, atâta timp cât depinde de ei ideea, implementarea/organizarea ei și apoi raportarea; în cazul în care, evident, sunt lucruri mai importante care implică politici de costuri sau schimbări de mecanisme pentru a eficientiza un proiect, deciziile se iau împreună cu managerii asociați și/sau cu clientul, dar tot pe baza *input*-ului echipei, care este direct implicată în proiect și „știe ce face/propune”.

A3: În deciziile tactice, angajații – chiar și cei juniori – sunt invitați să se implice, opinia lor putând realmente conta. Evident, există o ierarhie, cum e cazul celor mai multe grupuri sociale, definită exclusiv pe baza competenței (și specializării).

A8²⁰: Deciziile se iau prin consultarea tuturor celor implicați.

A9²¹: În agenția noastră, deciziile se iau prin consultarea angajaților. Se fac ședințe de *brainstorming*, în care se prezintă avantajele/dezavantajele unei acțiuni, care sunt implicațiile pentru agenție și pentru client/clienti. În funcție de acestea, se ia o decizie.

A10²²: Deciziile sunt luate prin consultarea angajaților, iar consultarea acestora este făcută în funcție de compartimentul/departamentul de care aparțin și de pregătirea acestora.

A11²³: Deciziile se iau prin consultarea angajaților implicați în proiectul respectiv. Fiecare își spune părerea, analizăm toate soluțiile posibile și încercăm să o alegem pe cea optimă, în funcție de durata de lucru, complexitate, numărul de persoane care trebuie să lucreze, respectând cu strictețe cerințele și obiectivele clientului.

A12²⁴: Deciziile din publicitate se construiesc prin consultarea specialiștilor din fiecare segment de activitate, din interiorul agenției sau externi. În privința modului în care se face consultarea, clientul ne prezintă un obiectiv. Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, agenția trebuie să prezinte o schiță de proiect. Schița de proiect este obținută prin consultarea specialiștilor din agenție (BTL, media,

¹⁹ Din partea agenției de publicitate *full-service* A7, la cererea directorului general al acesteia, a răspuns întrebărilor noastre un angajat junior al agenției.

²⁰ Din partea agenției de publicitate *full-service* A8, a răspuns dl C.L., director general.

²¹ Din partea agenției de media (*planning&buying*) și PR A9, a răspuns dl R.P., *General Manager*.

²² Din partea agenției de publicitate *full service* A10, persoana care a răspuns nu și-a menționat identitatea.

²³ Din partea agenției de *web advertising* A11, a răspuns dl N.O.A., Director IT, Design și Promovare Web.

²⁴ Din partea agenției de marketing și PR A12, a răspuns dl F.M., director general.

strategie etc.). După obținerea unei schițe brute, aceasta este șlefuită și prezentată clientului. Șlefuirea schiței o face managementul, dar substanța ei este rodul consultării cu angajații.

Sunt însă și cazuri rare, în care, indiferent de importanța deciziei, aceasta este luată doar de către managementul de vârf sau cel intermediar, nefiind menționată în vreun fel consultarea angajaților din departamente.

A13²⁵: Deciziile în agenție se iau prin hotărârea conducerii agenției.

A4: Deciziile de creație sunt luate de *Creative Director*, cele de marketing și vânzări de *Sales Manager*.

În privința controlului angajaților de către managementul agenției, cei care au răspuns anchetei prin *e-mail* au menționat o serie întreagă de mijloace, majoritatea putând fi catalogate drept „mijloace de control indirecte”, specifice organizațiilor de profesioniști, în care supravegherea directă nu numai că nu este necesară, dar este total inadecvată, datorită caracterului constrângător, pe care-l exercită asupra „creatorilor de simboluri”. Doi dintre repondenți exprimă clar această opinie (a necesității unui control cât mai slab).

A11: Angajații nu sunt controlați, atâta vreme cât proiectele sunt terminate la timp și fiecare își face partea lui de treabă. Nu am avut niciodată probleme în această privință, am respectat termenele de livrare mereu.

A12: Controlul activității în publicitate necesită o oarecare monitorizare, dar nu o verificare continuă. O verificare continuă a activității induce involuntar anumite direcții de gândire, astfel îngrădindu-se libertatea de gândire și imaginația.

Alți repondenți adoptă o poziție moderată, afirmând că controlul angajaților din agențiile lor se face indirect, fie prin aprecierea de către superiori sau colegi a rezultatelor proiectelor în care aceștia au fost angrenați, fie prin *feedback*-ul primit de la clienții care au beneficiat de serviciile agenției (prin gradul de satisfacție al acestora), fie prin discuții ale șefilor de proiect cu membrii echipei la intervale prestabilite dar și de câteva ori pe zi, fie prin autoresponsabilizare. Natura muncii publicitare fiind destul de ambiguă și rezultatele greu de măsurat în mod obiectiv, managerii recunosc faptul că criteriile de apreciere (atât ale clienților, cât și ale superiorilor ierarhici) sunt subiective.

A2: Controlul angajaților se face pe baza rezultatelor acelui proiect, pe baza discuțiilor (sporadice deseori) cu clienții și pe baza „feeling-ului” managerului și al altor angajați. Deși pare subiectiv, este cel mai eficient mod; cine se adaptează o face și gata, cine nu, nu.

A3: Controlul angajaților se face și prin faptul că fiecare director de departament sau șef de proiect discută de câteva ori pe zi, precum și la intervale prestabilite, cu toți angajații.

²⁵ Din partea agenției de publicitate *full-service* A13, a răspuns dl D.P., din cadrul departamentului de vânzări.

A9: Fiecare angajat își cunoaște foarte bine sarcinile, iar managerul știe cine este răspunzător de fiecare sarcină/cont. Astfel, controlul este reciproc – sunt încurajate criticile constructive din partea angajaților.

Uneori, în agenții se recurge și la căi mai directe și mai formale de control, care includ rapoarte săptămânale scrise ale angajaților, evaluări periodice ale performanțelor acestora, anumite sisteme interne de *project management*, sisteme de evaluare a eficienței dezvoltării și creației.

A7: Controlul angajaților se face prin rapoarte săptămânale/lunare, pe care aceștia trebuie să le predea. Există, de asemenea evaluări, periodice ale angajaților.

A3: Controlul se face și prin intermediul unui sistem intern de *project management*, unde managerii de proiect pun *task-uri* angajaților, *task-uri* ce conțin toate datele despre client, proiect, detalii și documente ajutătoare etc. Astfel, se știe în orice moment statusul proiectului: cât s-a lucrat la proiect, cine a lucrat, cât a durat proiectul, ce mai este de făcut etc.

A4: Controlul se face fie prin intermediul sistemului de evaluare a eficienței dezvoltării și creației (*timesheet*).

A5: Verificarea și controlul se fac prin diverse tehnici: observare, discuție punctuală, directă sau în echipă, prezentarea unui produs sau a unei idei, rapoarte scrise sau verbale, analize, evaluare. Obiectivele generale ale controlului sunt: eliminarea derapajelor, ducerea la bun sfârșit a proiectului respectiv, transferul de cunoștințe (*coaching*), și nu manifestarea puterii, depistarea și penalizarea greșelii. Nimeni nu a fost penalizat pentru greșeli (inclusiv cu consecințe financiare pentru firmă). Nu se admite poziția de forță (inclusiv de tipul: facem așa pentru că așa spun eu).

A13: Controlul angajaților se face prin rapoarte și prin evaluări periodice ale performanțelor personale.

Referitor la relațiile de autoritate dintre superiorii ierarhici și subordonați (ce exprimă într-o mare măsură și gradul de autonomie al salariaților), cea mai mare parte a respondenților afirmă că în cadrul agenției în care lucrează există un grad mare de autonomie al angajaților (de libertate în a-și exprima părerile și în a le pune în practică), relațiile dintre aceștia din urmă și superiorii ierarhici având loc de pe poziții egale și putând fi caracterizate drept relații de colaborare, și în niciun caz de subordonare ce implică execuția.

A7: Relațiile dintre șefi și subordonați se manifestă în general de pe poziții egale, liderul fiind privit în primul rând ca un sfătuitor și coordonator, un sprijin pentru agenție, mai degrabă decât un superior ierarhic.

A8: Relațiile sunt de colaborare pe poziții egale până la relații foarte apropiate de prietenie.

A9: Relațiile pe verticală se caracterizează printr-o foarte bună comunicare și, implicit, printr-o bună colaborare.

A10: Organizarea este adhocratică, plecând, în fiecare proiect, de pe poziții egale.

A13: Relațiile între șefi și subordonați sunt de colaborare.

A11: Relațiile între șefi și subordonați sunt de egalitate, lucrăm în același birou și fiecare e liber să-și exprime părerile. Avem o relație de prietenie, nu de angajat-angajator.

A12: Referitor la relațiile dintre șefi și subordonați, pozițiile sunt egale. Calitatea de acționar nu are de-a face cu rolul meu în cadrul proiectelor. În proiecte, eu sunt consultant de strategie, marketing și copywriter. Există proiecte la care sunt subordonat coordonatorului de proiect.

În timp ce, la o extremă, se află agențiile în cadrul cărora se desfășoară proiecte în care managerii pot fi la un moment dat subordonați ai coordonatorului de proiect, predominând relațiile de prietenie între șefi și subalterni, există însă, mai rar, și agenții în care aceste relații sunt relativ mai rigide („în limita profesionalismului”), iar gradul de autonomie este condiționat de gradul de competență al angajatului.

A4: Relațiile implică un procent de 10–30% de implicare personală cu fiecare angajat, dar toate în limita profesionalismului.

A5: Există colaborare, dar nu de pe poziții egale, ci de competență (adică și de ierarhie). Autonomia individuală este oricât de mare (până la cvasi-independență), direct proporțională cu competența individuală.

Problema gradului de autonomie al angajaților este abordată de respondenți și prin referință la climatul organizațional al agenției lor. Astfel, câțiva dintre managerii agențiilor cuprinse în cercetare afirmă explicit că salariații din organizațiile pe care le conduc beneficiază de autonomie, în special în lucrul pe proiecte al fiecărei echipe (în a-și face programul sau în a-și alege modul de rezolvare a sarcinilor), „dar într-un cadru care respectă anumite reguli de comun acord stabilite”, „nu multe”, reguli de a căror respectare depinde supraviețuirea agenției (respectarea *deadline*-urilor, în primul rând).

A7: Accentul se pune și pe autonomia angajaților, dar într-un cadru care respectă anumite reguli de comun acord stabilite. Libertatea angajaților există, dar în același timp sunt stabilite anumite limite privind orarul de lucru, *deadline*-urile, stabilirea responsabilităților și îndeplinirea sarcinilor.

A1: Există autonomie de lucru pe proiecte, a fiecărei echipe, dar sunt respectate câteva reguli, nu multe.

A9: Angajații sunt liberi să-și construiască programul și să-și îndeplinească sarcinile, atâta timp cât respectă niște reguli de bun-simț (de ex: predarea la timp a proiectelor, îndeplinirea eficientă a sarcinilor).

A6: În publicitate, ca și în design, proiectare, și alte asemenea domenii se încearcă stimularea creativității printr-un anumit grad de libertate al departamentului respectiv.

Concluziile despre managementul agenției de publicitate, care au reieșit din răspunsurile primite la chestionarul trimis prin *e-mail*, vor fi completate cu imaginea asupra managementului din acest tip de organizații, așa cum reiese din **revistele de specialitate**.

Periodicele de specialitate care au fost studiate sunt atât periodice tipărite – revistele „Media&Advertising”, „The Marketer” și „AdMaker”, cât și periodice online – „Markmedia”, „AdAcademy” și „IqAds”. Pentru a păstra un oarecare echilibru, au fost alese în mod intenționat un număr egal de reviste, atât pe suport clasic, cât și pe suport electronic. La aceste periodice, s-a adăugat consultarea singurelor două anuare de specialitate publicate până acum în România, anume *Anuarul Advertising Makers 2003*, editat de Advertising Makers și *Anuarul de Media și Publicitate 2006* publicat de Mediafax – *Mediafax Annual Report Media&Advertising 2006*. Deși printre revistele de specialitate se mai numără și alte câteva publicații (de exemplu, revistele tipărite „Campaign”, „Imagoo” etc., care au de asemenea și apariție pe web), au fost selectate doar titlurile enumerate mai sus, datorită accesibilității mai mari a acestora. Din cadrul publicațiilor menționate, au fost citite toate interviurile cu persoane din industria publicitară românească, recunoscute pentru succesele lor profesionale, dar și articole de altă factură, al căror titlu sugera o conexiune directă sau mai puțin directă cu tema cercetării.

Prezentăm în continuare, în detaliu, opiniile mai multor personalități din publicitatea românească privitoare la tipul de management practicat în agențiile de publicitate și din domenii conexe.

În privința stilului de conducere adoptat de managerii agențiilor de publicitate, majoritatea intervievaților afirmă că în agenția în care își desfășoară activitatea stilul de management este bazat pe flexibilitate, informalitate, pe lipsa ierarhiei și a supravegherii directe din partea șefilor („mi-am apropiat foarte mult oamenii cu care lucrez și pe care nu îi consider neapărat subordonați, ci, mai degrabă, prieteni, amici; eu doar dirijez, atunci când lucrurile se complică; copiii mei își fac treaba cum trebuie și stilul meu este prietenesc, nearogant și nedistant”, „toți creativi din departament îmi sunt prieteni, discut cu ei”, „oamenii mei mă consultă în anumite probleme, dar nu se pune problema să-i controlez în vreun fel”).

Foarte importantă este și acordarea autonomiei creativilor, care prețuiesc, într-o măsură mai mare decât angajații din alte domenii, libertatea („toți creativi din departament au propriile proiecte”, „managementul intervine foarte puțin în ceea ce iese ca produs creativ din agenție. Practic, fiecare din echipa de creație este câte un director de creație. Ne consultăm, dar nu intervin, urăsc treaba asta”, „referitor la măsura în care mă implic, la gradul de libertate și autoritate, le dau angajaților mână liberă și am încredere 100% în fiecare dintre ei”). Și creșterea responsabilităților angajaților, prin delegarea sarcinilor, constituie un mijloc de acordare a unui grad sporit de autonomie („de obicei, nu ei vin cu propunerile de planuri de dezvoltare și eu le aprob, nu e așa deloc. Sunt un manager care delegă sarcinile”).

O altă condiție necesară a stilului de conducere a agențiilor de publicitate, pentru a spori atașamentul angajaților, este adoptarea unui management democrat, participativ, sau cel puțin consultativ de luare a deciziilor. Majoritatea respondenților

menționează că în agențiile lor se promovează o atitudine democratică, iar deciziile se iau în consens („relația cu managerii agențiilor specializate din grup e o relație ca de la antreprenor la antreprenor. Nu e ca de la șef la subaltern. Ne consultăm și în general luăm decizii în consens. În general oamenii mă consultă”, „tipul meu de management este consultativ, mă consult cu oamenii mei. Șefii de departament pe care îi am sau îi voi avea trebuie să fie, permanent, mai buni decât mine, pentru că în felul ăsta eu voi avea încredere în ei să le dau toată puterea de decizie”, „deciziile majore le luăm împreună în board. Eu cred în capacitățile și expertiza fiecăruia, de la PR la creație sau la financiar, și decizii foarte importante le-am luat împreună, pentru că nu sunt singur aici”).

Alți manageri menționează, ca trăsături ale conducerii specifice agenției lor, și alte elemente care sporesc gradul de flexibilitate și informalitate al stilului de management și care constituie mijloace de motivare a angajaților: transparența în acordarea salariilor („Vrem evaluări și vrem să fie legate direct de salarizare, vrem să știm când ni se crește, de ce ni se crește salariul...să fie cât mai transparent procesul...Vrem să știm ce facem bine și ce facem rău”), lipsa împărțirii agenției pe departamente („«Loco» nu este împărțită în departamente. În această industrie cel mai important atribut este spiritul de echipă. Or, spiritul de echipă nu se obține împărțind oamenii, ci unindu-i pentru o cauză comună”), răbdarea și înțelegerea („O agenție de publicitate se conduce cu foarte multă răbdare, pentru că în fiecare zi trebuie să conduci o echipă cu foarte multă personalitate”), neimpunerea orelor suplimentare („nu cred în muncitul peste program și în weekenduri. În «Leo Burnett» se muncește eficient. La ora 19:00, 90% din angajați sunt deja acasă”), încurajarea angajaților, oferirea de *know-how* și trimiterea la *training-uri* („avem oameni talentați și or mai fi și pe piață oameni talentați, însă diferența o face felul în care îi încurajezi, ce unelte le dai, *training-uri* și așa mai departe. Trebuie să le dai și *know-how* să o facă, pe de altă parte să le spui, să-i încurajezi să o facă, să înceapă să creadă în ei”, „toți noii angajați ai DDB, dar și angajații mai vechi ai agenției, iau parte la *training-uri* interne pentru a se familiariza cu instrumentele de lucru ale rețelei”), comportamentul superiorilor ca lideri charismatici care își însuflețesc echipa („cred că în cea mai mare măsură a contat charisma la însuflețirea colegilor mei, manager cred că poți să fii și fără charismă – un băiat eficient, organizat, care să-și fixeze obiective, să urmărească planuri. Lider cred că nu poți să fii fără charismă. Deci nu cred că poți să-i însuflețești pe oameni, să-i inspire, fără să ai charismă. De aceea cred că ea a avut un rol mare în a-i convinge pe colegii mei să creadă în mine”).

Dragoș Olteanu: „Îmi place să cred că mi-am apropiat foarte mult oamenii cu care lucrez și pe care nu îi consider neapărat subordonați, ci mai degrabă prieteni, amici, oameni cu care mă întâlnesc la birou, ca să lucrăm glumind, zâmbind și fără nici un fel de încrâncenare corporativă. Există acest pericol în agențiile de publicitate: a te încrâncena corporativ. La mine nu se întâmplă așa ceva, mi-am asumat demersul acesta de a fi director de creație și de a încerca să-mi fac o echipă cu care să-mi placă să lucrez, o echipă în care să am încredere și pe

lângă care să nu stau ca Tănase Scatiu să vad dacă și-a făcut treaba sau nu. Eu știu că „Ochiul stăpânului îngrașă vita”, însă la mine nu mai este cazul, pentru că am oameni în departament cu care lucrez de 4 ani de zile și care își știu foarte bine rolul aici și și-l joacă eficient și așa cum se cuvine. Nici măcar birjar nu mă pot numi, pentru că oamenii ăștia știu pe ce drumuri să o apuce, eu doar dirijez atunci când lucrurile se complică, atunci când lucrurile devin puțin neclare, atunci când trebuie să interacționezi cu alți factori, în ceea ce privește munca lor – cum ar fi un client sau oameni de client service cu care trebuie să discut și să disec niște lucruri. Copiii mei își fac treaba cum trebuie și stilul meu este ăsta – prietenesc, nearogant și nedistant”²⁶.

Adrian Preda: „Tipul de management adoptat de mine este simplu. Toate conturile agenției sunt împărțite între 4 *Group Creative* Directori. Eu îi supervizez, dar ei sunt cei care lucrează zi de zi. Precum spunea un general chinez, eu nu comand o armată de 4 milioane de oameni, ci o armată de 4 oameni. Exagerez, firește. Toți creativii din departament îmi sunt prieteni, discut cu ei, au propriile proiecte, propriile probleme, unele conturi sunt mai aride, altele sunt mai „cu lipici”. Dar, pe scurt, asta este: eu, cei patru *Group Creative* și apoi echipele de creație. Referitor la luarea deciziilor, la măsura în care mă implic, la gradul de libertate și autoritate, le dau angajaților mână liberă și am încredere 100% în fiecare dintre ei. Implicarea mea începe în momentul în care bucătăria internă s-a terminat și se trece la prezentarea la client, acolo unde prezența mea este necesară. Există o zonă de ajutor, pe care eventual le-o acord, în vinderea conceptelor, în sprijinirea lor în execuția acestora adică în realizarea efectivă a proiectelor”²⁷.

Bogdan Naumovici: „Referitor la politica privitoare la coordonarea activității angajaților, avem evaluări anuale. Fiecare om este evaluat de șeful de departament din două puncte de vedere: performanțe și comportament, adică referitor la *job*-ul propriu-zis și apoi referitor la relațiile cu ceilalți colegi. Vrem evaluări și vrem să fie legate direct de salarizare, vrem să știm când ni se crește, de ce ni se crește salariul...să fie cât mai transparent procesul... Vrem să știm ce facem bine și ce facem rău”²⁸.

²⁶ Alexandru Răducanu, *Focus pe Publicis*, interviu cu Dragoș Olteanu, director de creație „Publicis”, în „IqAds”, 2005, 25 mai.

http://www.iqads.ro/interviul_768/focus_pe_publicis.html

²⁷ Alexandru Răducanu, *Think Possibilities*, interviu cu Adrian Preda, Creative Director „Graffiti BBDO”, în „IqAds”, 2005, 4 iunie.

http://www.iqads.ro/interviul_802/think_possibilities.html

²⁸ Alina Stanciu, *Patru ani de la revoluția Leo Burnett*, interviu cu Bogdan Naumovici, director de creație regional pentru Europa Centrală și de Est al rețelei Leo Burnett, în „IqAds”, 2006, 23 ianuarie.

http://www.iqads.ro/interviul_1645_0/patru_ani_de_la_revolutia_leo_burnett.html

Ioana Manea: „Loco nu este împărțită în departamente. În această industrie cel mai important atribut este spiritul de echipă. Or, spiritul de echipă nu se obține împărțind oamenii, ci unindu-i pentru o cauză comună. De aceea, pe cărțile noastre de vizită scrie idei – de creație și de *business*, și noi ne completăm unii pe alții”²⁹.

Mihaela Rus: „O agenție de publicitate se conduce cu foarte mult răbdare pentru că în fiecare zi trebuie să conduci o echipă cu foarte multă personalitate. Sunt 45 de angajați în Vitrina și fiecăruia i s-a cerut, încă de la angajare, să-și exprime propria creativitate în ceea ce face, indiferent că vorbim de creație, media sau strategie. Trebuie atunci să-ți și asumi riscul că acești oameni vor lupta să-și susțină propriile idei. Asta poate genera uneori scânteii, cu atât mai mult cu cât, atunci când vorbim de „creativitate”, intervine de foarte multe ori subiectivitatea”³⁰.

Bogdan Naumovici: „Nu cred în muncitul peste program și în weekenduri. În Leo Burnett se muncește eficient. La ora 19:00, 90% din angajați sunt deja acasă. Noi ne ducem la client cu o singură soluție. Asta înseamnă că ne ducem cu o variantă, în cele mai multe cazuri, sau cu două – maximum trei, în cazuri excepționale. Unul dintre cele mai puternice atuuri ale Leo Burnett sunt clienții. Avem o relație foarte bună cu clienții noștri, au încredere în noi, pentru că le-am demonstrat că soluțiile noastre duc la creșterea vânzărilor. Pentru asta am muncit foarte mult la explicarea succesului unei campanii, la construirea convingerii că lucrările „de premiu” vând mai bine decât cele plate sau doar corecte. Așa că, și procesul de producere a ideilor și cel de „vânzare” a lor se produc probabil mai ușor la Leo decât la alte agenții, de aici și absența muncii în „*hei-rup*”³¹.

Bogdan Naumovici: „Cred că avem oameni talentați și or mai fi și pe piață oameni talentați, însă diferența o face felul în care îi încurajezi, ce unelte le dai, traininguri și așa mai departe. Trebuie să le dai și *know-how* să o facă, pe de altă parte, să le spui, să-i încurajezi să o facă, să înceapă să creadă în ei. Nu cred că e vreo mare filosofie, dar trebuie să-ți propui asta. Cu siguranță talentul meu e mai degrabă de *trainer* decât de creativ – sunt convins. Eu chiar cred că am în departament 2–3 creativi mai buni ca mine. Pe de altă parte, sunt convins că-s cel mai bun director de creație din România. Pentru că eu cred că a fi director de creație este cu totul alt job decât a fi creativ, cere o cu totul altă de pregătire și altfel de *skills*-uri și atitudini și nici nu cred că ar trebui să le compar, în mintea mea e ca și cum ai compara regizorul cu actorul sau antrenorul cu jucătorul. Cred că cel mai mult a contat charisma la însușirea colegilor mei, fie că e vorba de

²⁹ Anca Rancea, *Un an de locomotivă carismatică la Loco*, interviu cu Ioana Manea, agenția Loco, în „IqAds”, 2006, 23 septembrie.

http://www.iqads.ro/interviul_5598_1/un_an_de_locomotiva_carismatica_a_loco.html

³⁰ Ionescu Alexandra Adina, *Vitrina Advertising – o agenție de provincie pe piața din București*, interviu cu Mihaela Rus, General Manager al agenției de publicitate *full service* Vitrina din Cluj, în „AdAcademy”, 2006, 24 iunie.

³¹ Diana Șinca, Interviul cu Bogdan Naumovici, în „AdAcademy”, 2005, 25 septembrie.

departament, fie de toată agenția sau de toată regiunea. Aici e celebra discuție privind diferența dintre manager și lider: manager cred că poți să fii și fără charismă – un băiat eficient, organizat, care să-și fixeze obiective, să urmărească planuri. Lider cred că nu poți să fii fără charismă. Deci nu cred că poți să-i însușești pe oameni, să-i inspire, fără să ai charismă. E la fel de adevărat, de la echipele de fotbal până la președintele de țară. De aceea, cred că a avut un rol mare în a-i convinge pe colegii mei să creadă în mine, probabil, dar nu e vreun merit să ai charismă din punctul meu de vedere, te naști așa, nu cred că poți să ți-o cultivi în vreun fel: «De mâine, gata, sunt charismatic». Cred, de asemenea, că, incontestabil, o parte din succesul cu clienții se datorează lucrului acesta. Pe lângă ce le spuneam, probabil că le-a plăcut și de mine sau le-a plăcut să lucrăm împreună»³².

Brăduț Florescu: „*Evaluation and learning springboard* este un instrument utilizat de DDB după fiecare campanie și arată cât de eficientă a fost campania, dacă lucrurile au fost făcute așa cum trebuia, ce nu a fost făcut bine și ce trebuie evitat pe viitor. Toți noii angajați ai DDB iau parte la traininguri interne pentru a se familiariza cu aceste instrumente. De asemenea, și angajații mai vechi ai agenției iau parte la astfel de traininguri. Când ai un sistem și niște instrumente, creativitatea se manifestă altfel. Minte începe să zboare într-o direcție bună cu o viteză mai mare. Ca orice avion care decolează mai ușor dacă știe unde i se termină pista, sau din ce este făcută sau de unde bate vântul. Nu e rău să zbori repede, important e să zbori și în direcția bună»³³.

Bogdan Enoiu: „Relația cu antreprenorii (managerii agențiilor specializate din grup, n.ns., C.L.) este o relație ca de la antreprenor la antreprenor. Nu e ca de la șef la subaltern. Ne consultăm și, în general, luăm decizii în consens. În general, oamenii mă consultă. Deleg mult, dar mă și consultă. De obicei nu ei vin cu propunerile de planuri de dezvoltare și eu le aprob. Nu e așa deloc. Sunt un manager care delegă sarcinile. Mă consultă în anumite probleme, dar nu se pune problema să-i controlez în vreun fel»³⁴.

Felix Tătaru: „În primul rând, tipul meu de management este consultativ. Mă consult cu oamenii mei. Șefii de departament pe care îi am sau îi voi avea trebuie să fie, permanent, mai buni decât mine. Pentru că în felul ăsta eu voi avea încredere în ei să le dau toată puterea de decizie. Pe de altă parte, cel mai mult am învățat de la propriii mei oameni, și sunt destul de vampir și un permanent

³² Naumovici ridică miza, interviu cu Bogdan Naumovici, *Creative Director* Leo Burnett pentru Europa Centrală și de Est, „The Marketer”, 2006, nr. 1, aprilie p. 28–29.

³³ Irina Florea, *Nu e rău să zbori repede, important e să zbori și în direcția bună*, interviu cu Brăduț Florescu, director executiv al DDB București, în „Media&Advertising”, 2006, nr. 356, 22–7 iunie.

³⁴ *Manager de oameni deștepți*. Intervi cu Bogdan Enoiu, *managing director* McCann Erickson, „The Marketer”, 2006, nr. 3–4, iunie–iulie p. 6, 8.

challenge pentru ei. Așa cum spuneam, tipul de management este consultativ, deci deciziile majore le luăm împreună în *board*. Eu cred în capabilitățile și expertiza fiecăruia, de la PR la creație sau la financiar, iar decizii foarte importante, dramatice, aceea de a intra în horă cu Ashley și de a ieși din hora lui Ashley, le-am luat împreună, pentru că nu sunt singur aici. Aș fi putut să spun: „băieți, de mâine ne cheamă Ashley, am vândut, pa, hai, la treabă”. Or, oamenii au venit aici pentru altceva. Au venit pentru spiritul pe care l-au găsit aici, pentru ceea ce ne-am propus noi ca obiective. Noi avem cu toții un singur obiectiv și ne punem permanent întrebarea: „În ce măsură această comunicare, această creație duce la îndeplinirea obiectivelor clientului nostru și consolidează brandul?” Deci, în definitiv, răspunsul, pe scurt, este așa: atâta timp cât toată lumea este conștientă de ce suntem aici, care-i misiunea noastră, ne aliniem cu toții la aceste lucruri și vorbim aceeași limbă”³⁵.

Costin Popescu: „Managementul intervine foarte puțin în ceea ce iese ca produs creativ din agenție. Chiar discutăm cu echipa de creație zilele trecute (Feher, Codin, Ioana, Tedi și, mai nou, Mark și Andreea și un *dtp* care se cheamă Onutz) și sunt genul care urăște amestecul în treburile interne – discutăm mai devreme despre respectul pe care îl avem față de clienți și pe care clienții îl au față de noi – și sunt informat, discutăm, spun care ar fi părerea mea, dar nu mă amestec. Practic, fiecare din echipa de creație este câte un director de creație. Ne consultăm, dar nu intervin, urăsc treaba asta. Chiar îmi place foarte mult să rămân surprins când aud conceptele – se întâmplă să fiu plecat și îmi place ca atunci când mă întorc să rămân surprins de rezultate”³⁶.

5. CONCLUZII ȘI PROPUNERI

Realitatea oferită de cercetarea pe care am realizat-o în cadrul firmelor cu caracter publicitar pune în evidență câteva aspecte relevante, pe care le vom expune aici.

Stilul de management (autoritar, democrat-participativ, consultativ etc., bazat pe control sau pe delegare, pe autonomie etc., pe respectarea ierarhiei sau pe relații umane) este un element esențial în firmele intensiv-cognitive, alături de cultura organizațională, ambele stând la baza construirii climatului organizațional, a cărui orientare determină fie satisfacția angajaților (și atunci crește atașamentul față de agenție, cât și performanțele acestora în materie de creativitate), fie insatisfacția (și

³⁵ *Business-ul de a construi brand-uri, interviu cu Felix Tătaru, managing director GMP, președinte IAA, „The Marketer”, 2006, nr. 3–4, iunie–iulie p. 33.*

³⁶ Alexandru Răducanu, *Obsesia noutății*, interviu cu Costin Popescu, director de creație Next/Cap, în „IqAds”, 2005, 17 martie.

http://www.iqads.ro/interviul_541/obsesia_noutatii.html

atunci există riscul scăderii performanțelor angajaților și chiar a părăsirii firmei, datorită scăderii loialității acestora).

Există o mare diversitate a agențiilor de publicitate, în ce privește stilul de management practicat, în raport cu natura afacerii (publicitate, marketing, media, cercetare de piață etc.), dar mai ales în raport cu dimensiunea firmei și proveniența capitalului (străin sau autohton). În general, firmele cu capital străin sunt de dimensiuni mai mari și acționează fie în rețele multinaționale (în care firma-mamă are sucursale în diferite țări), fie sub forma unor clustere (grupuri de agenții cu personalitate juridică proprie, care colaborează, recomandându-și reciproc clienții).

Analiza datelor obținute din cercetarea empirică indică faptul că majoritatea agențiilor mari cu capital străin practică un management autoritar, caracterizat prin: luarea deciziei în organizații de către conducere, fără consultarea angajaților; grad scăzut de autonomie în realizarea sarcinilor, disciplină, conformism; controlul direct al angajaților de către superiorii ierarhici; respectarea strictă a ierarhiei, a organigramei și a responsabilităților prevăzute în fișa postului, subordonare („acest lucru se datorează numărului mare de angajați și e necesar pentru eficientizarea activității”); formalizarea proceselor organizaționale, prin evaluări, rapoarte și informări scrise etc., accent doar pe îndeplinirea sarcinilor. Deși aceste agenții au avantajul puterii economice ridicate (valori mari ale cifrei de afaceri, vânzărilor, profitului, deci și ale salariilor etc.), principalul dezavantaj îl constituie lipsa autonomiei acordate creatorilor (condiție esențială pentru asigurarea satisfacției unor profesioniști, cum sunt angajații din firmele intensiv-cognitive). Fundamentul cultural solid este unul impus de management și valorizând profitul, nu resursa umană. Foarte puține la număr sunt agențiile multinaționale, care deși au și ele o eficiență ridicată a *business*-ului, practică un management democrat, dovedindu-se mai atrăgătoare din punct de vedere al satisfacției pe care o resimt angajații.

Majoritatea agențiilor de talie mai mică, având capital românesc, practică un management democrat, participativ, ce are ca trăsături: luarea deciziilor prin consultarea și/sau participarea angajaților; grad ridicat de autonomie în realizarea proiectelor, încurajarea inițiativei, a inovației; lipsa unui control direct al angajaților; raporturi flexibile, de egalitate, între șefi și subordonați; lucru pe echipe multidisciplinare; relații de cooperare, chiar prietenie și familiaritate între membri; accent pe relații umane și pe satisfacția salariaților. Oferirea libertății de negociere și de creație acordată profesioniștilor îi face pe aceștia să își simtă apreciate competențele. Din păcate, aceste firme au și un dezavantaj, acela al puterii economice mai reduse, generând lipsa unei imagini de succes a agenției, pe care să se bazeze stima de sine a angajaților (că fac parte dintr-o organizație prestigioasă, sentiment foarte necesar angajaților din domenii în care ambiguitatea rezultatelor muncii este crescută). Sunt foarte rare cazurile în care în agențiile mici se recurge la management autoritar, atunci apărând insatisfacții ale angajaților, tensiuni, nemulțumiri, stări conflictuale.

Uneori este insuficient ca sociologul doar să constate anumite disfuncționalități organizaționale, fiind necesară și găsirea unor soluții pentru remedierea lor. „Sociologia organizațiilor ar avea rost, în măsura în care ne-ar învăța cum să construim organizațiile, astfel încât viața omului în organizații să se îmbunătățească”³⁷. Din acest punct de vedere, propunerile pe care le-am sugerat fac referire la perspectivele de schimbare ale acestor agenții, în scopul îmbunătățirii stilului lor de conducere, în primul rând avându-se în vedere o satisfacție crescută a profesioniștilor angajați, a creatorilor de cunoaștere (pentru a crește loialitatea acestora și implicit a reduce migrația).

Propunerile de îmbunătățire a activității agențiilor de publicitate, pe care le sugerăm, urmăresc să asigure trecerea, în mod prioritar, de la stilul de management autoritar-dictatorial (care provoacă cel mai des nemulțumirea angajaților și migrația lor) la stilul de management democrat-participativ, considerat de noi ideal din punct de vedere atât al satisfacției angajaților (deoarece îi pune pe ei în prim-planul preocupărilor firmei), cât și al eficienței firmei pe piața de profil. În scopul realizării acestei treceri, principalele măsuri pe care ar trebui să le ia managementul includ:

- descentralizarea luării deciziilor, renunțarea managerilor la a mai lua singuri toate deciziile-cheie și delegarea acestor responsabilități echipelor, care să aibă dreptul de a negocia contractele cu clienții, de a alege un client sau nu, de a face propuneri privind viitoarea strategie a firmei; în cadrul echipelor, deciziile să fie luate prin consens în urma dezbaterilor;
- acordarea de libertate de acțiune echipelor în alegerea modului de rezolvare a proiectelor pe care le au în lucru;
- înlocuirea relațiilor ierarhice rigide dintre șefi și subalterni (de transmitere de sus în jos a deciziilor și de primire de jos în sus a rapoartelor) cu cele de colaborare și egalitate (care să permită și exprimarea criticilor constructive ale angajaților vis-à-vis de activitatea superiorilor ierarhici);
- includerea, printre mijloacele de motivare, a stimulentele psihosociale, nu numai a celor financiare: aprecieri și laude din partea colegilor și a șefilor, mulțumiri, încurajări, acordarea încrederii, înțelegerea unor probleme de natură personală etc.;
- identificarea nevoilor de dezvoltare a competențelor angajaților și satisfacerea lor (prin trimiterea la cursuri de instruire, schimburi de experiență, *workshop*-uri și conferințe plătite din fondurile agenției etc.), pentru a stimula manifestarea capacității creative a salariaților și autodezvoltarea acestora;
- renunțarea la norme, proceduri, regulamente interne constrângătoare (de ordine, de comportament, de execuție etc.), în scopul creării unei atmosfere flexibile;
- consultarea cât mai frecventă a opiniilor angajaților privitor la activitatea agenției și solicitarea din partea acestora a noi idei (prin *brainstorming* sau alte tehnici cât mai variate de stimulare a creativității) referitoare la îmbunătățirea acesteia;

³⁷ Oscar Hoffman, *Sociologia organizațiilor*, ed. cit., p. 10.

- evitarea controlului direct prin supraveghere, prin evaluări rigide și rapoarte și practicarea celui indirect, mai puțin constrângător, prin intermediul rezultatelor proiectelor sau prin autoresponsabilizare;
- încurajarea unei comunicări predominant orale și informale, prin discuții și dezbateri libere și evitarea, pe cât posibil, a comunicării formale, fie prin ședințe fie prin numeroase rapoarte și fișe de transmitere a sarcinilor;
- încurajarea lucrului în echipă, a solidarității și colaborării între membrii echipei și între echipe diferite și descurajarea competiției interne;
- înlocuirea programului fix de lucru și a obligativității orelor suplimentare (în *week-end* sau până noaptea târziu) cu un program flexibil, centrat pe eficiența activității, și nu pe „cantitatea” de timp petrecută la serviciu.

EVALUĂRI PRIVIND EFICACITATEA IMPLEMENTĂRII JUSTIȚIEI RESTAURATIVE ÎN ROMÂNIA

SORIN M. RĂDULESCU*, CRISTINA DÂMBOEANU

ABSTRACT

ASSESSMENTS OF THE EFFICIENT IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE IN ROMANIA

During the last years, the juvenile justice system in Romania has faced many difficulties which have determined, *experimentally* at least, the change of the emphasis laid upon the model of retributive (official) justice and the adoption of a new model based upon the increasing role played by community in the justice act and, complementarily, in the activities meant to re-socialize and re-insert juvenile offenders.

In this context, more and more specialists of this field have got aware of the necessity of changing the criminal law policies relating to the punishment and treatment of juvenile offenders in Romania, by diversifying the intervention and prevention modalities of action conducted by the institutions meant to socialize and control youth from a social point of view, and especially by introducing principles and practices of *restorative justice* within the criminal law. The latter are supposed to the implication of the community in the criminal law system and to an increasing number of juvenile offenders who should profit by punishments which are not liberty privative.

The experience of many countries has demonstrated that the introduction of restorative justice practices within *juvenile legislation* may become on long term a living alternative to retributive justice. Both systems can function in parallel, thus offering much more efficient solutions to the problems concerning juvenile crime and punishments for juvenile offenders.

Key words: Restorative justice, justice for minors, victimology, social rehabilitation, prejudice, reparation.

În ultimii ani, sistemul justiției pentru minori din țara noastră s-a confruntat cu o serie de dificultăți, care au determinat, cel puțin *experimental*, schimbarea accentului pus pe modelul justiției retributive (oficiale) și adoptarea unui nou

* Address correspondence to Sorin M. Rădulescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: mihai46@clicknet.ro

model axat pe creșterea rolului *comunității* în actul de justiție și, complementar, în activitățile de resocializare și reinserție socială a minorilor delincvenți.

În acest sens, tot mai mulți specialiști ai domeniului au conștientizat necesitatea unei schimbări în politicile penale de sancționare și tratament în domeniul criminalității juvenile din România, prin diversificarea modalităților de intervenție și prevenție desfășurate de instituțiile cu rol de socializare și control social al tinerilor și, mai ales, prin introducerea în legislația penală a unor principii și practici ale *justiției restaurative*, menite să conducă la implicarea comunității în sistemul justiției penale și la creșterea numărului de minori care beneficiază de sancțiuni neprivative de libertate. Experiența mai multor țări a demonstrat faptul că introducerea în legislația pentru minori a practicilor justiției restaurative poate deveni în viitor o alternativă viabilă față de justiția retributivă. Aceasta va putea funcționa în mod paralel, ambele modalități de justiție oferind soluții mult mai eficiente problemelor legate de criminalitatea juvenilă și de sancționarea delincvenților minori¹.

1. JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ LA NIVEL INTERNAȚIONAL

Sistemul justiției penale, la nivel internațional, este marcat, în prezent, de numeroase încercări de a construi și experimenta noi modele de prevenire a delincvenței, prin reducerea treptată a rolului justiției clasice retributive și creșterea rolului comunității în administrarea justiției și în activitățile de resocializare și reinserție socială a delincvenților². Aceste modele includ o gamă diversificată de măsuri alternative, aplicate în comunitate diversilor delincvenți, cum ar fi: realizarea unei prestații educative filantropice în folosul comunității, probațiunea, repararea daunelor produse, ghidarea educativă, medierea autor-victimă etc.

Dintre aceste măsuri alternative, care se doresc a fi „un posibil răspuns” față de sancțiunea închisorii, cea bazată pe medierea dintre delincvent, victimă și comunitate reprezintă o orientare relativ nouă, cunoscută sub denumirea de justiție restaurativă (sau reparatorie), fiind deja legiferată într-o serie de țări din America de Nord (Statele Unite, Canada), Australia, Noua Zeelandă și Europa (Anglia, Franța, Elveția, Germania, Belgia etc.).

Spre deosebire de justiția penală tradițională, cu caracter retributiv, care pune accentul pe pedeapsă, prin aplicarea unei sancțiuni delincventului în raport cu fapta comisă, cea restaurativă se fundamentează pe un „model” ghidat de norme și principii practice, menite să asigure un tratament mai adecvat al victimei, dar și al delincventului în raport cu victima și întreaga comunitate. Ea se focalizează asupra

¹ S. M. Rădulescu, D. Banciu, C. Dâmboeanu, *Justiția restaurativă. Tendințe și perspective în lumea contemporană*, București, Edit. Lumina Lex, 2006.

² Graham W. Giles, *Administrarea justiției în comunitate. Standarde și reglementări internaționale*, București, Editura Expert, 2001.

reparației daunelor și prejudiciilor aduse victimei de către agresor, pentru ca acesta să-și conștientizeze fapta comisă și să-și asume direct răspunderea pentru consecințele produse, ceea ce diferă de intervenția penală retributivă, care conferă delincventului un rol pasiv, obligat să suporte o pedeapsă sau o măsură de tratament. În mod complementar, în acest tip de justiție se schimbă și rolul victimei, care devine actorul principal în procesul de negociere și mediere, în timp ce, în cadrul justiției clasice, victima avea un rol secundar, uneori fiind chiar complet ignorată, iar alteori chiar „revictimizată”³.

Reprezentând un nou curent în filozofia penală actuală, justiția restaurativă este un „proces în care toate părțile care au legătură cu un anumit delict se organizează și colaborează pentru identificarea unor căi prin care să fie înlăturate consecințele negative ale delictului și implicațiile sale pentru viitor”⁴. Ca orientare penală practică, care tinde să se impună în tot mai multe țări, principiile justiției restaurative se bazează pe negociere, mediere, reparație, responsabilitate, voluntariat, spirit comunitar, remediere și prevenție timpurie.

Deși există mai multe modele și practici ale justiției restaurative, experimentate și legiferați în mai multe țări, se pot identifica o serie de elemente, caracteristici și obiective comune, care o definesc ca atare, cum ar fi⁵:

- (a) definirea delictului ca fiind, în primul rând, un prejudiciu cauzat victimelor (individuale sau colective), ceea ce diferă sensibil de justiția retributivă tradițională, unde delictul este considerat o transgresare a ordinii sociale și, implicit, un prejudiciu adus statului;
- (b) victima și delincventul dobândesc roluri principale, implicându-se activ în rezolvarea conflictului, accentul fiind pus pe negocierea și reparația „răului” produs printr-un delict, în timp ce în justiția penală clasică delincventul, dar mai ales victima, au rol secundar și, de cele mai multe ori, pasiv;
- (c) realizarea unui drept „fără pedepsele clasice” și a unui sistem de justiție depenalizat, accentul fiind pus pe responsabilitatea directă a delincventului pentru fapta comisă, prin asumarea acestei responsabilități și participarea la propria-i recuperare, prin compensarea și repararea daunelor produse victimei și comunității;
- (d) realizarea unui parteneriat între reprezentanții justiției, victimă, delincvent, membrii familiei acestora și alți membri ai comunității, pentru a face actul de justiție mai transparent și mai accesibil, dar și

³ Lode Walgrave, *Restorative Justice for Juveniles*, Leuven University Press, 1998.

⁴ Tony F. Marshall, *Restorative Justice: an Overview*, report by Home Office, Research Development and Statistics Directorate, 1997.

⁵ Lode Walgrave, *La justice réstorative: à la recherche d'une théorie et d'un programme*, în „Criminologie”, 1999, vol. 32, nr. 1, Fr. Dunkel, *La justice réparatrice en Allemagne*, în „Criminologie”, 1999, vol. 32, nr. 1, Kevin Haines, *Principled Objections to Restorative Justice. Approach to Working with Juvenile Offenders*, în Lode Walgrave (edit.), *Restorative Justice for Juveniles*, Minnesota, 1998.

interactiv, acordând prioritate aranjamentelor voluntare dintre toate părțile implicate, înaintea intervenției judiciare clasice.

Experiența diverselor țări, în materie de aplicare a principiilor justiției restaurative, a demonstrat eficacitatea funcționării acestui sistem, considerat diferit sau alternativ față de sistemul justiției clasice cu caracter retributiv, întrucât oferă o serie de oportunități pentru dialogul (direct sau indirect) între victimă și delincvent și pentru diverse servicii specifice, acordate delincventului, victimei și familiilor acestora (consiliere psihologică, asistență socială și juridică, orientare școlară și profesională, grupuri de dezvoltare și suport psihologic etc.).

2. JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ ÎN ROMÂNIA

Experimentarea unor practici de justiție restaurativă în România datează încă din anul 2002, atunci când, ca urmare a ordinului Ministrului Justiției Nr. 1075C/10.05.2002, au fost înființate două Centre experimentale de justiție restaurativă la București și Craiova. Ulterior, prin Ordinul Ministrului Justiției Nr. 2415/2003, activitatea acestor Centre a fost prelungită până la 31 decembrie 2003.

Proiectul derulat în cadrul celor două Centre, denumit *Justiția Restaurativă – un posibil răspuns la infracționalitatea juvenilă*, s-a derulat în perioada septembrie 2002–decembrie 2003, propunându-și experimentarea unor elemente de justiție restaurativă în România (cum ar fi, de exemplu, medierea), evaluarea impactului lor și elaborarea unor soluții pentru a face sistemul de justiție pentru minori și tineri mai eficace. Grupul „țintă” al proiectului a fost constituit de minorii și tinerii având vârsta cuprinsă între 14–21 de ani, din cele două municipii menționate, care au comis infracțiuni, pentru care acțiunea penală se pune în mișcare numai la plângerea prealabilă a persoanei vătămate, iar împăcarea părților înlătură răspunderea penală.

În anul 2004, activitățile desfășurate în cadrul celor două Centre de Justiție Restaurativă au fost continuate și dezvoltate în cadrul unui nou program, intitulat *Îmbunătățirea sistemului de justiție juvenilă și de protecție a victimelor infracțiunilor*. Programul a vizat o gamă mai diversă de activități, cum ar fi: acordarea de servicii beneficiarilor, acțiuni de promovare și sensibilizare derulate în cadrul comunității, activități de instruire a personalului și, nu în ultimul rând, formularea unor propuneri de politici sociale și penale, care să contribuie la eficientizarea actualului sistem de justiție pentru minori.

În acest scop, au fost inițiate mai multe servicii în sprijinul victimelor și inculpaților, pentru a satisface în mod mai adecvat trebuințele acestora de suport, îndrumare, asistență și informare. Astfel, în noul program, gama serviciilor a fost extinsă, începând de la faza de contactare a părților, continuând cu cea de evaluare, premediere și mediere și terminând cu faza de postmediere. Alături de medierea între victimă și făptuitor, au fost incluse diverse alte intervenții, printre care: consiliere psihosocială și juridică, servicii de asistență socială și psihologică, îndrumarea către alte servicii etc. În mod complementar, a fost extinsă populația țintă, fiind incluși în program și minorii care au comis delikte de furt și furt calificat.

Pentru o mai bună funcționare la nivel comunitar a proiectelor, au fost înființate Comitete Locale de Coordonare, formate din reprezentanți ai tribunalelor, parchetelor, poliției și Serviciului de Reintegrare Socială și Supraveghere, stabilindu-se, totodată, modalități concrete de colaborare cu cele două centre experimentale. Au fost stabilite, în același timp, colaborări concrete cu o serie de judecători și președinți de complete de judecată cu cauze penale la plângere prealabilă, cu procurori și reprezentanți ai organelor de poliție, în vederea „dirijării” și orientării unor cauze cu minori spre aceste Centre experimentale.

Elemente ale justiției restaurative se regăsesc în două dintre actele normative adoptate în domeniul justiției penale, precum Legea nr. 678/2001 privind prevenirea traficului de ființe umane și Legea nr. 211/2004 privind unele măsuri pentru asigurarea protecției victimelor infracțiunilor. Ambele inițiative legislative conțin elemente ale unuia din principiile de bază ale justiției restaurative, și anume, modul în care se încearcă repararea prejudiciului cauzat de infracțiune. Astfel, conform prevederilor Legii nr. 211/2004, au fost adoptate *patru categorii* de măsuri, care răspund nevoilor victimei⁶, printre care: (a) *informarea* acestora cu privire la drepturile lor, furnizate de către judecător, procuror sau ofițerul de poliție și care privesc: serviciile și organizațiile care asigură consiliere psihologică sau orice alte forme de asistență (inclusiv juridică); (b) *consilierea psihologică*, acordată de către Serviciile de protecție a victimelor actelor de violență sau abuz, precum și de către Serviciile de reintegrare socială a infractorilor; (c) *asistența juridică gratuită a victimelor unor infracțiuni* furnizată la cerere persoanelor asupra cărora a fost săvârșită o tentativă de omor, omor calificat și omor deosebit de grav, o infracțiune de vătămare corporală gravă, viol, act sexual cu un minor și perversiune sexuală; (d) *compensarea financiară de către stat a victimelor unor infracțiuni*, care se acordă, la cerere, victimelor directe ale infracțiunilor grave săvârșite cu violență sau ale infracțiunilor grave privitoare la viața sexuală și victimelor indirecte ale infracțiunilor de omor și ale infracțiunilor intenționate, care au avut ca urmare moartea persoanei (soț, copii și persoane aflate în întreținere).

3. LEGISLAȚIA ÎN DOMENIUL JUSTIȚIEI RESTAURATIVE DIN ROMÂNIA. LEGEA MEDIERII

3.1. CONȚINUTUL ACTIVITĂȚII DE MEDIERE

Actul normativ, care ar trebui, teoretic, să contribuie la implementarea principiilor justiției restaurative în justiția din țara noastră, îl reprezintă *Legea nr. 192 din 16 mai 2006 privind medierea și organizarea profesiei de mediator*, menită să soluționeze, prin intermediul acestei activități, diferite conflicte în materie civilă, penală, familială și comercială. Conform cu reglementările cuprinse în această lege, medierea constituie „o modalitate facultativă de soluționare a conflictelor pe

⁶ Conform cu S. M. Rădulescu, D. Banciu, C. Dâmboeanu, *op. cit.*

cale amiabilă, cu ajutorul unei terțe persoane specializate în calitate de mediator, în condiții de neutralitate, imparțialitate și confidențialitate” (art. 1), o „activitate de interes public” (art. 4), prin intermediul căreia persoanele fizice și cele juridice pot recurge „inclusiv după declanșarea unui proces în fața instanțelor competente”, dar și „înainte de parcurgerea procedurilor obligatorii de soluționare amiabilă a conflictelor prevăzute de legi speciale” (art. 2). În schimb, nu pot face obiectul medierii drepturile strict personale cum sunt, de exemplu, cele privitoare la statutul persoanei, precum și orice alte drepturi, de care părțile, potrivit legii, nu pot dispune prin convenție sau prin orice alt mod admis de lege (art. 2).

Conform articolului 3, activitatea de mediere se desfășurează în mod egal pentru toate persoanele, fără deosebire de rasă, de culoare, de naționalitate, de origine etnică, de limbă, de religie, de sex, de opinie, de apartenență politică, de avere sau de origine socială.

Medierea impune „cooperarea părților și utilizarea, de către mediator, a unor metode și tehnici specifice, bazate pe comunicare și negociere” (art. 50 alin. 1), în condițiile în care acesta din urmă „nu poate impune părților o soluție cu privire la conflictul supus medierii” (art. 50 alin. 3).

Organele judiciare și arbitrale, ca și alte autorități cu atribuții jurisdicționale sunt, potrivit legii, obligate să informeze părțile asupra posibilității și avantajelor folosirii procedurii medierii, recomandându-le să recurgă la mediere în vederea soluționării conflictelor dintre ele.

3.2. CONDIȚII DE PRACTICARE A ACTIVITĂȚII DE MEDIATOR

Dintre alte reglementări ale legii, pot fi menționate cele referitoare la condițiile în care poate fi efectuată profesia de mediator (cap. 2, secțiunea 1). Astfel, conform art. 8, persoanele care doresc să devină *mediatori* trebuie să aibă capacitatea deplină de exercițiu, să fie absolvent de studii superioare și să fi absolvit cursurile pentru formarea mediatorilor, să nu fi fost condamnate pentru comiterea unei infracțiuni intenționate și să se bucure de o bună reputație în domeniu. În cazul în care îndeplinește aceste condiții, persoana respectivă este autorizată ca *mediator* de către Consiliul de mediere, organism autonom cu personalitate juridică, de interes public (art. 18).

Formarea profesională a mediatorilor se asigură prin organizarea cursurilor de specialitate de către organizații neguvernamentale și organisme profesionale, care au fost autorizate conform legislației (art. 10). Modul de organizare și desfășurare a acestor cursuri este verificat de Consiliul de mediere, singurul organism care dispune, de altfel, suspendarea calității de mediator pentru diverse motive (în cazul unei incompatibilități prevăzute de lege, ca sancțiune disciplinară) (art. 15) sau încetarea acesteia (la cerere, prin renunțare făcută în scris de către mediator, în urma decesului acestuia, în cazul condamnării definitive a sa pentru

comiterea unei infracțiuni cu intenție sau în cazul săvârșirii unor abateri disciplinare – art. 16).

Consiliul de mediere este format din 9 membri, validați de ministrul justiției, pe o durată de doi ani (art. 18). Acest consiliu are ca atribuții principale: elaborarea standardelor de formare în domeniul medierii, avizarea programelor de formare profesională a mediatorilor, autorizarea mediatorilor, supravegherea respectării standardelor de formare în domeniul medierii, adoptarea Codului de etică și deontologie profesională a mediatorilor autorizați, promovarea activității de mediere, autorizarea mediatorilor, elaborarea standardelor de formare în domeniul medierii (art. 21).

O parte importantă a acestei legi conține o serie de norme și prevederi legale privind organizarea și exercitarea activității mediatorilor, a drepturilor și obligațiilor ce le revin în calitate de mediatori. Astfel, mediatorii își pot desfășura activitatea în cadrul unei societăți civile profesionale, în cadrul unui birou, în care pot funcționa unul sau mai mulți mediatori asociați, și personalul auxiliar, sau în cadrul unei organizații neguvernamentale (art. 23).

În exercitarea profesiei de mediator, persoana autorizată beneficiază de anumite *drepturi*, cum ar fi: dreptul de a informa publicul cu privire la exercitarea activității sale (art. 26), dreptul la plata unui onorariu, stabilit prin negociere cu părțile, dar care trebuie să fie rezonabil, în funcție de natura și obiectul conflictului (art. 27), precum și dreptul de a aplica un model propriu de organizare a procesului de mediere, cu respectarea dispozițiilor și principiilor statuate în legea cu privire la procedura medierii (art. 28).

Legea instituie obligația părților implicate în conflict de a plăti mediatorului un onorariu, chiar și atunci când medierea eșuează sau când acestea abandonează această practică înainte de finalizarea sa. O asemenea prevedere legislativă considerăm că îngrădește accesul liber la justiție, medierea devenind o practică pe care numai un anumit segment și-l poate permite, dar și o strategie de a evita procedurile tradiționale⁷.

În ceea ce privește obligațiile care revin mediatorului, legea stipulează următoarele:

- a) *informarea corectă* a părților cu privire la activitatea de mediere, pentru ca acestea să poată înțelege și percepe scopul, limitele și efectele medierii, mai ales asupra raporturilor ce constituie obiectul conflictului dintre ele (art. 29 alin 1). Mediatorul are obligația să realizeze medierea prin respectarea libertății, demnității și vieții private a părților implicate (art. 29 alin 2);
- b) *echitatea*, conform căreia mediatorul trebuie să conducă procesul de mediere în mod nepărtinitor și echidistant, având obligația de a depune

⁷ Doina Balahur, *Restorative Justice and Victim Offender Mediation in Romania*, în Ivo Aertsen and David Miers (Eds) (forthcoming) *Restorative Justice: Evaluative Findings in Europe*, Bremen, Polizei und Wissenschaft.

toate eforturile sau diligențele pentru ca, în final, părțile implicate să ajungă la un acord sau la o înțelegere reciproc convenabilă, într-un termen rezonabil (art. 30);

- c) *neutralitatea*, în sensul că mediatorul are obligația să refuze preluarea unui caz sau a unui litigiu, dacă el deține date sau informații cu privire la acestea care l-ar putea împiedica să fie neutru și imparțial (art. 31). De asemenea, mediatorul nu poate reprezenta sau asista niciuna dintre părți într-o procedură judiciară sau arbitrală, care are ca obiect conflictul supus medierii (art. 36);
- d) *confidențialitatea*, conform căreia mediatorul este obligat să păstreze secretul informațiilor de care ia cunoștință în cursul activității sale de mediere, precum și cu privire la documentele întocmite sau care i-au fost predate de către părți pe parcursul medierii, chiar și după încetarea funcției sale (art. 32). De asemenea, conform articolului 38, mediatorul nu poate fi audiat ca martor, în legătură cu faptele sau actele de care a luat cunoștință în cadrul procedurii de mediere, exceptând cauzele penale, când poate fi audiat numai în cazul în care are dezlegarea prealabilă, expresă și scrisă a părților. Tot în vederea asigurării confidențialității, sediul profesional al mediatorului este inviolabil (art. 37);
- e) *formarea profesională continuă*, mediatorul având obligația de a-și îmbunătăți permanent cunoștințele teoretice și tehnicile de mediere, urmând, în acest scop, cursuri de formare continuă, în condițiile stabilite de Consiliul de mediere (art. 34).

Dacă mediatorul își încalcă obligațiile de confidențialitate, imparțialitate și neutralitate, refuză să dea curs cererilor formulate de autoritățile juridice sau să restituie documentele și înscrisurile încredințate de părțile implicate în conflict sau săvârșește anumite fapte care aduc atingere probității sale profesionale, el răspunde disciplinar pentru cauzarea de prejudicii aduse părților implicate (art. 39). Sancțiunile disciplinare se aplică în raport cu gravitatea abaterii și constau în observație scrisă, amendă, suspendarea sau încetarea calității de mediator (art. 40).

3.3. REALIZAREA ACTIVITĂȚII DE MEDIERE

Legea prevede, de asemenea (în capitolul 5), modalitatea corectă de realizare a *procedurilor* de mediere. Procedura prealabilă încheierii contractului de mediere include prezentarea părților aflate în conflict în fața mediatorului, pentru soluționarea cazului (art. 44). Dacă una dintre părțile implicate refuză în mod explicit medierea sau nu se prezintă de două ori la rând la datele fixate, pentru acceptarea medierii, aceasta nu se mai realizează. Pentru ca ședința de mediere să se desfășoare, este necesară încheierea unui *contract de mediere* între mediator, pe de o parte, și părțile aflate în conflict și care au acceptat voluntar medierea, pe de

altă parte. Acest contract cuprinde (art. 45): identitatea părților aflate în conflict sau, după caz, a reprezentanților lor; menționarea obiectului conflictului; obligația mediatorului de a da explicații părților cu privire la principiile, regulile și efectele medierii; declarația părților, în sensul că doresc declanșarea medierii și că sunt decise să coopereze în acest scop; angajamentul părților aflate în conflict de a respecta regulile aplicabile medierii, obligația părților aflate în conflict de a achita onorariul convenit mediatorului și cheltuielile efectuate de acesta pe parcursul medierii în interesul ambelor părți.

Contractul de mediere se încheie obligatoriu în formă scrisă, sub sancțiunea nulității absolute, fiind semnat de către părțile aflate în conflict și de mediator și se întocmește în atâtea exemplare originale câți semnatori sunt (art. 48).

Medierea propriu-zisă are loc, de regulă, la sediul mediatorului, ea putându-se însă derula și în alte locuri convenite de mediator și de părțile aflate în conflict (art. 52). Medierea se bazează pe cooperarea părților și pe utilizarea de către mediator a unor metode și tehnici specifice, bazate pe comunicare și negociere și care să servească exclusiv intereselor legitime și obiectivelor urmărite de părțile aflate în conflict (art. 51).

În conformitate cu art. 53, mediatorul nu poate impune părților o soluție cu privire la conflictul supus medierii, acestea având dreptul să fie asistate de avocat sau de alte persoane, în condițiile stabilite de comun acord (alin. 1), iar în cursul medierii, părțile pot fi reprezentate de alte persoane, care pot face acte de dispoziție, în condițiile legii (alin. 2). Dezbaterile și susținerile făcute pe parcursul medierii de către părțile aflate în conflict, precum și de către mediator, au caracter *confidențial* față de alte terțe persoane și nu pot fi folosite ca probe în cadrul unor proceduri judiciare sau arbitrale. În situația în care, pe parcursul medierii, apare o împrejurare sau o circumstanță de natură să afecteze scopul medierii, neutralitatea sau imparțialitatea mediatorului, acesta este obligat să informeze părțile aflate în conflict, care pot decide asupra menținerii sau, dimpotrivă, denunțării contractului de mediere (art. 55). De asemenea, în cazul în care conflictul supus medierii prezintă unele aspecte dificile sau controversate de natură juridică sau de orice alt domeniu specializat, cu acordul ambelor părți implicate, mediatorul poate solicita opinia unui specialist în domeniul respectiv. În această situație, mediatorul este obligat să nu dezvăluie identitatea părților, limitându-se doar la semnalarea problemelor controversate (art. 56).

Medierea se încheie fie prin încheierea unei înțelegeri între părți, în urma soluționării conflictului dintre ele, fie prin constatarea, de către mediator, a eșuării medierii și nesoluționării conflictului, fie prin denunțarea contractului de mediere de către una din părți (art. 57). Indiferent de modalitatea în care s-a finalizat medierea, mediatorul are obligația de a alcătui un proces-verbal, semnat de către părțile implicate, în mod personal sau prin reprezentant, precum și de către mediator, fiecare parte primind câte un exemplar original.

O prevedere importantă a legii vizează *acordul* încheiat între părți, care va cuprinde toate clauzele consimțite de acestea și care are valoarea unui înscris sub semnătură privată (art. 58, alin. 1). În același timp, art. 60 și 61 prevăd faptul că, în orice fază a procedurii de mediere, oricare dintre părțile aflate în conflict are dreptul de a denunța contractul de mediere, încunoștințând, în scris, cealaltă parte și mediatorul, care, în termen de cel mult 48 de ore de la primirea denunțării, întocmește un proces-verbal de închidere a procedurii de mediere. În situația în care una din părțile implicate în conflict nu se mai prezintă la ședințele de mediere, fără însă să denunțe contractul de mediere, mediatorul are obligația să facă toate demersurile necesare pentru a stabili intenția reală a părții respective și, după caz, poate să continue sau să închidă procedura medierii (art. 61).

Legea privind organizarea procedurii medierii conține unele dispoziții speciale, care se referă la medierea unor *conflicte de familie*, *unor conflicte dintre consumatori și agenți economici* și în *cauzele penale*.

- a) în cazul *conflictelor de familie*, pot fi soluționate prin mediere neînțelegerile dintre soți, privind continuitatea căsătoriei, exercițiul drepturilor părintești, stabilirea domiciliului copiilor, contribuția părinților la întreținerea copiilor, precum și orice alte neînțelegeri care apar între soți, cu privire la drepturile de care ei pot dispune potrivit legii (art. 65). În cazul soluționării conflictelor de familie, mediatorul trebuie să urmărească ca rezultatul medierii să nu contravină interesului superior al copilului, iar asumarea responsabilității părintești, separația sau divorțul să nu influențeze negativ creșterea și dezvoltarea acestuia (art. 66). De asemenea, înainte de încheierea contractului de mediere sau, după caz, pe parcursul procedurii, mediatorul va depune toate diligențele pentru a verifica dacă între părți există o relație abuzivă ori violentă, iar efectele unei astfel de situații sunt de natură să influențeze medierea și va decide, dacă, în asemenea circumstanțe, soluționarea prin mediere este potrivită (art. 67);
- b) în cazul *conflictelor dintre consumatori și agenții economici*, medierea se aplică litigiilor din domeniul protecției consumatorilor, în cazul în care consumatorul invocă existența unui prejudiciu, ca urmare a achiziționării unor produse sau servicii defectuoase, a nerespectării clauzelor contractuale ori a garanțiilor acordate, a existenței unor clauze abuzive cuprinse în contractele încheiate între consumatori și agenții economici, ori a încălcării altor drepturi prevăzute de legislația națională sau a Uniunii Europene, în domeniul protecției consumatorilor (art. 68);
- c) în *cauzele penale*, medierea este posibilă numai în situația comiterii unor *infracțiuni*, pentru care, potrivit legii, retragerea plângerii prealabile sau împăcarea părților înlătură răspunderea penală (art. 71). Nici *victima* și nici *făptuitorul* nu pot fi constrânși să accepte procedura medierii, iar în timpul derulării medierii, trebuie asigurat dreptul fiecărei părți la asistență juridică și chiar la serviciile unui interpret (art. 72).

Legea stipulează și anumite prevederi în privința soluționării conflictelor în materie penală, în funcție de momentul începerii procesului penal și anume:

- a) dacă procedura de mediere se desfășoară înaintea începerii procesului penal și se soluționează prin împăcarea părților, victima nu mai poate sesiza, pentru aceeași faptă, organul de urmărire penală sau, după caz, instanța de judecată (art. 73 alin. 1);
- b) în situația în care medierea se desfășoară după începerea procesului penal, urmărirea penală sau, după caz, judecata se suspendă în temeiul prezentării de către părți a contractului de mediere (art. 74 alin. 1). Această suspendare durează până când procedura de mediere se finalizează, dar nu mai mult de trei luni de la data semnării contractului de mediere (art. 74 alin. 2). Mediatorul are obligația să comunice organului judiciar o copie a procesului-verbal de încheiere a procedurii de mediere (art. 74 alin. 3) Procesul penal se reia din oficiu, imediat după ce instanța a primit copia procesului-verbal, prin care se constată că părțile implicate în conflictul penal nu s-au împăcat (art. 74 alin.4).

Legea privind procedura medierii și organizarea profesiei de mediator constituie, indubitabil, un real progres și o „inovație” judiciară utilă sistemului justiției din România, deschizând o serie de oportunități în privința introducerii și statuării unor principii și practici ale justiției restaurative, inexistentă până acum la noi (S. Rădulescu, D. Banciu, C. Dâmboeanu, 2006).

3.4. DEFICIENȚE ALE LEGII MEDIERII

Cu toate acestea, mai ales în privința prevederilor stipulate de această lege, privind soluționarea, prin mediere, a cauzelor penale, există unele incoerențe, limite și chiar neclarități, cum ar fi, de exemplu:

- a) actuala lege nu permite includerea, în cadrul procedurii de mediere, decât a cazurilor penale cu *plângere prealabilă*, în care sunt implicate fapte fără gravitate sau pericol social public, motiv pentru care reduce simțitor sfera de intervenție a practicilor și procedurilor de mediere;
- b) nu există prevederi sau dispoziții privind *implicarea organelor de urmărire penală*, în speță, a poliției, în procedurile de mediere, care, prin atribuțiile ce le revin, ar putea să informeze victimele despre existența mediatorului și să le îndrume spre aceste servicii;
- c) nu există dispoziții privind procedurile de *premediere*, experimentate de centrele de justiție restaurativă, prin care mediatorii, pe baza unor formulare de evaluare psiho-sociologică, pot obține informații utile despre victime și agresori (din familie, școală, loc de muncă etc.);
- d) în lege nu se prevăd dispoziții care să evalueze *gradul de satisfacție* al părților implicate în conflict, față de rezultatele medierii sau față de deontologia mediatorului;

- e) inexistența în lege a unor dispoziții legale privind *serviciile speciale* de consiliere, asistență și protecție socială, de care urmează să beneficieze victimele și agresorii;
- f) nespecificarea în lege a necesității implicării comunității locale în procesul de mediere;
- g) absența unei distincții clare între cazurile de adulți și cazurile de minori care pot fi supuse medierii (legea tratează nediferențiat aceste cazuri);
- h) excluderea din cadrul procedurii de mediere a unuia dintre cele mai importante aspecte ale justiției restaurative, și anume a despăgubirii sau reparației (legea nu face nicio referire la acest aspect, nici măcar la munca în folosul comunității);
- i) lipsa unor precizări privind profesia persoanelor care pot presta activitatea de mediator (deși evidențiază faptul că mediatorii își pot desfășura activitatea în cadrul unei societăți civile profesionale sau în cadrul unei organizații neguvernamentale, legea nu vizează categorii profesionale distincte, ci se referă doar la avocați, notari publici și consilieri juridici, adică la persoane care au prea puține legături cu comunitatea, ca atare, fiind implicate, cu prioritate, în procedurile justiției formale).

În acest mod, principiile și caracteristicile definiției ale justiției restaurative (denumită, nu în mod întâmplător, justiție „comunitară” sau „reparatorie”) se regăsesc prea puțin în Legea nr. 192 din 16 mai 2006, care, de altfel, nici nu face vreo mențiune cu privire la justiția restaurativă ca atare.

Dar cadrul normativ actual nu ignoră numai experiența românească, acumulată cu ocazia derulării celor două proiecte experimentale pe care le-am amintit, ci pare să ignore, în mare parte, chiar experiența unor țări cu tradiție în domeniu. Numai așa se explică absența din cadrul legii a referirilor la despăgubire sau reparație, care apare ca un element fundamental al medierii, indiferent de formele sub care se efectuează aceasta în diferite țări.

Legea ignoră, pe de altă parte, unul dintre principiile de bază ale justiției restaurative, care solicită părții inculpate să-și asume responsabilitatea pentru fapta comisă și să-și ceară scuze victimei, fie direct, printr-o întâlnire față în față cu aceasta, fie indirect, prin scrisori și mesaje. De altfel, dialogul și comunicarea directă dintre părțile implicate în conflict sunt minimalizate, în condițiile în care, în articolul 53 alin. 2 al legii, se menționează că: „exceptând situațiile în care mediatorul apreciază că prezența părților este absolut necesară, acestea pot fi reprezentate de alte persoane, care pot face acte de dispoziție, în condițiile legii”.

De asemenea, mai trebuie menționat faptul că actuala lege nu ține cont de propunerile formulate în cadrul celor două rapoarte de evaluare a programelor experimentale de justiție restaurativă, derulate în țara noastră, și anume de necesitatea includerii, în cadrul procedurii de mediere în cauzele penale, și a altor

cazuri decât cele care implică *plângeri prealabile*. Legea nu specifică modalitățile concrete de referire a cazurilor sau obligațiile și competențele diverselor autorități în domeniu și nu cuprinde dispoziții privind *serviciile speciale* de consiliere psihologică și asistență socială, de care ar trebui să beneficieze victimele și agresorii.

În pofida acestor deficiențe majore ale legii, apreciem că aceasta poate constitui, totuși, o premisă importantă pentru introducerea și consacrarea practicii justiției restaurative la noi în țară, cu condiția ca legiuitorul să țină seama de principiile fundamentale ale acestei forme alternative de justiție și, cu prioritate, de caracterul ei eminent *comunitar*.

Introducerea, din mers, a unor soluții *de lege ferenda* care să aibă în vedere aceste scăpări sau lacune ale legii privind medierea, mai ales în materie penală, va putea conduce la optimizarea treptată a actului de justiție penală și la statuirea cât mai adecvată realităților din România a practicilor justiției restaurative, bazate pe negociere, mediere și rezolvare amiabilă a conflictelor penale.

4. ANALIZA SECUNDARĂ A CONSTATĂRIILOR EVALUĂRII PROGRAMELOR DE MEDIERE APLICATE ÎN CENTRELE DIN BUCUREȘTI ȘI CRAIOVA ÎN PERIOADA 2003–2004⁸

Evaluarea programelor de justiție restaurativă derulate în țara noastră în perioada 2003–2004 a fost realizată de către un colectiv de experți din cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române. Obiectivul principal al acestor studii l-a constituit analiza de ansamblu a modului de funcționare a centrelor pilot și a problemelor cu care se confruntă, în vederea sugerării unor soluții și mijloace de optimizare a activității lor în viitor.

Evaluările au demonstrat că programele corespund, în mare măsură, intereselor beneficiarilor și răspund nevoii acute de a se soluționa, într-un regim depenalizat, o serie de delikte fără gravitate socială, comise de minori și tineri între 14–21 ani. Concluziile evaluării au fost favorabile, în sensul viabilității acestor programe, susținerii, continuării și extinderii lor, pentru a aduce dovezi temeinice, care să devină suport legislativ pentru introducerea practicilor justiției restaurative în legislația penală română.

În același timp, evaluările făcute au evidențiat și o serie de obstacole sau dificultăți, cu care se confruntă personalul din cele două Centre de justiție restaurativă, precum și unele deficiențe intervenite în funcționarea optimă a acestor centre și în punerea în aplicare a practicilor de justiție restaurativă.

⁸ Informațiile prezentate în acest subcapitol provin, între altele, din studiul efectuat de M. S. Rădulescu, D. Banciu, *Studiu evaluativ asupra programului experimental de justiție restaurativă din România*, publicat în vol. *Evaluarea sistemului de justiție restaurativă din România*, București, Editura Oscar Print, 2004 și cel elaborat de M. S. Rădulescu, D. Banciu, C. Dâmboeanu, E. Balica, *Evaluarea proiectului de justiție restaurativă derulat în București și Craiova*, octombrie 2004, studiu disponibil pe site-ul www.crj.ro

4.1. CONSTATĂRI REZULTATE DIN EVALUAREA EFECTUATĂ ÎN ANUL 2003

Analiza informațiilor cuprinse în prima evaluare, întreprinsă în anul 2003, a evidențiat faptul că, printre cele mai importante dificultăți cu care s-a confruntat personalul celor două Centre în oferirea de servicii beneficiarilor, s-au numărat următoarele:

1) *incapacitatea cadrului legislativ existent de a oferi posibilitatea includerii, în cadrul medierii, a altor cazuri decât cele pentru care legea permite „retragerea plângerii prealabile” și „împăcarea părților”*. Din acest motiv, au fost excluse o serie de alte cazuri, care ar fi putut fi supuse medierii, de pildă, acelea care vizează infracțiuni de furt, violență școlară sau agresiuni (intra)familiale. În consecință, numărul dosarelor instrumentate a fost extrem de redus în ambele centre;

2) *absența unei colaborări eficiente cu instituțiile oficiale implicate în proiect, în ceea ce privește referirea cazurilor*. Astfel, colaborarea cu poliția a fost deficitară, de la începutul declanșării proiectului și până la finalizarea studiului evaluativ, reprezentanții acestei instituții netrimiteând, de pildă, nici măcar un singur caz Centrului din București.

Inerția manifestată de organele de poliție în referirea cazurilor a fost motivată de faptul că implicarea în programul experimental de justiție restaurativă nu reprezenta un indicator de performanță pentru polițiști.

La fel de defectuoasă a fost și colaborarea cu Parchetul, unii procurori înțelegând demersurile personalului celor două centre ca un gen de „încălcare” a prerogativelor instituționale ale Parchetului, care, alături de instanța de judecată, ar fi singurul capabil să decidă în materie de împăcare a părților. De asemenea, unii procurori au invocat ca scuză, pentru lipsa lor de cooperare cu Centrele Experimentale, reglementările legale, în virtutea cărora, în cursul cercetărilor penale, nu se pot trimite informații despre părți unei instituții neoficiale, așa cum era, în acea perioadă, C.J.R.

În Capitală, lipsa accesului direct la arhivele judecătoriilor (cu excepția celei a Judecătoriei sectorului 6) a împiedicat includerea în program a mai multor cazuri. Pe de altă parte, judecătorii nu au informat părțile de existența programului de justiție restaurativă, motiv pentru care acestea nu au știut ce să creadă despre calitatea „oficială” a Centrelor, refuzând să se prezinte la mediere.

La Craiova, reprezentanții judecătoriei au fost ceva mai cooperanți, personalul centrului având acces la arhivă, precum și un contact direct cu judecătorii care instrumentau cazurile de plângere prealabilă;

3) *coordonarea „formală” a activității celor două Centre de către Comitetele Locale*. Lipsa de implicare a acestor comitete în aplicarea programului de justiție restaurativă a caracterizat în special situația din București, la Craiova reprezentanții instituțiilor angajându-se ceva mai activ în căutarea unor soluții de optimizare a proiectului.

Membrii Comitetelor nu au știut *cum* anume să procedeze pentru a asigura derularea adecvată a programului, între altele și datorită faptului că în Ordinele

Ministrului Justiției nu au fost stipulate obligațiile și competențele fiecăreia dintre instituțiile implicate, dar și datorită faptului că nu a existat o metodologie de cooperare interinstituțională, care să stabilească sarcini sau obiective precise și „punctuale”.

Comitetele nu s-au reunit decât de câteva ori, nu au avut o componentă bine stabilită (unii membri au plecat, au venit alții noi, nefamiliarizați cu programul) și nu au cuprins cadre cu funcții reprezentative, care ar fi putut influența implicarea mai susținută în programul de justiție restaurativă a autorităților pe care le reprezentau;

4) *caracterul adeseori birocratic al finalizării activității de mediere*, care consta în obligativitatea părților de a se prezenta (din nou) în instanță sau la poliție, unde să declare că s-au împăcat, cu toate că mediatorii elaborau un document din care rezultă, în mod clar, că părțile s-au împăcat. Obligația, impusă atât victimei, cât și inculpatului, de a aduce direct și personal la cunoștința polițistului sau judecătorului care instrumenta cazul faptul că s-au împăcat, „anula”, practic, validitatea documentului întocmit, determinând părțile să aprecieze ca inutile activitățile de mediere întreprinse în cadrul celor două Centre;

5) *lipsa de implicare directă a mediatorilor, non-intervenția lor, în finalizarea unui acord care să permită despăgubiri acordate victimei de către inculpat (delincvent)*. Date fiind exigențele impuse de legislația românească, mediatorului nu i-a fost permis să participe la finalizarea acordului dintre victimă și inculpat. Aceasta a constituit o cauză, pentru care multe din ședințele de mediere s-au încheiat fără succes. În absența mediatorului, părțile au ajuns să se certe și să amplifice conflictul, mai ales atunci când victima a revendicat pretenții materiale exagerate și a împiedicat, în același timp, să se ajungă la un compromis, în ceea ce privește alte soluții de despăgubire în afara banilor (de exemplu, prestarea unei munci în folosul victimei);

6) *caracterul neoficial al Centrelor de justiție restaurativă*. Atât victimele, dar, mai ales, inculpații nu au recunoscut întotdeauna autoritatea C.J.R., ca instituție oficială cu un statut clar delimitat, similar cu sistemul justiției formale, motiv pentru care, adeseori, au refuzat să utilizeze serviciile oferite de acest Centru.

Printre *alte obstacole*, s-au numărat cele datorate atitudinii unor beneficiari, care fie au refuzat medierea sau serviciile oferite de Centre, fie nu au cooperat suficient cu personalul centrelor. Astfel, uneori, evaluatorii nu au fost primiți sau lăsați de beneficiari să intre în domiciliul lor, iar în alte cazuri au refuzat să furnizeze anumite date și informații despre nivelul material sau financiar al familiei, contextul familial, starea de sănătate etc.

Funcționarea programului experimental în cele două Centre a fost afectată, de asemenea, de câteva *deficiențe*, unele determinate de obstacolele și dificultățile menționate anterior, altele legate direct de munca în cadrul echipelor. Dintre aceste deficiențe, cele mai importante au fost următoarele:

- a) *lipsa unei selecții reprezentative a cazurilor din teritoriu*. În absența unor criterii stabilite în prealabil (categorii de delikte, victime, făptuitori

etc.), selecția dosarelor s-a realizat exclusiv din punct de vedere juridic (nu și în baza unor criterii sociologice), doar pe baza dispozițiilor cuprinse în ordinele Ministerului Justiției;

- b) *caracterul prea sumar al evaluărilor psiho-sociale*. Lipsa unor informații mai nuanțate despre părți și situația lor de conflict, precum și accentul pus îndeosebi asupra caracterizării sociale, în detrimentul celei psihologice, a împiedicat realizarea unui profil complet al trăsăturilor victimei și inculpatului. De asemenea, activitatea evaluatorilor a avut loc, cu precădere, în familiile părților, fără a fi extinsă și la nivelul altor surse de informație (școală, loc de muncă, polițist comunitar etc.);
- c) *lipsa, în cuprinsul fișelor de premediere, a unor informații cu privire la atitudinile victimei și inculpatului față de eventualitatea unei medieri și posibile reparații (despăgubiri)*;
- d) *numărul redus al sesiunilor de mediere organizate de personalul celor două centre*. Din totalul celor 43 de dosare instrumentate în perioada septembrie 2002–iunie 2003, au fost mediate numai circa o treime (7 la București, din care unul de mediere indirectă, și 8 la Craiova). Procentul relativ scăzut de medieri (circa 35% din totalul cazurilor instrumentate) s-a datorat, cu precădere, atitudinii de refuz din partea victimelor (sfătuite de rude, prieteni sau avocați să soluționeze litigiul cu partea adversă doar în instanță), nerecunoașterii de către inculpat a comiterii faptei, împăcării părților separat de intervenția personalului centrelor și imposibilității identificării adresei uneia sau alteia dintre părți;
- e) *caracterul „moralizator” și didacticist al intervențiilor mediatorilor din cadrul conferințelor*. Acest fapt a provocat reacții de respingere din partea inculpaților, care nu au regretat sincer fapta comisă și au contrazis victima, făcând-o coresponsabilă de săvârșirea faptei penale;
- f) *lipsa monitorizării de către mediator a gesticii, mimicii, limbajului, atitudinilor și, mai ales, reacțiilor participanților la conferințe*, astfel încât să poată fi surprinsă întreaga gamă de caracteristici comportamentale ale părților implicate în conflict. Rolul comoderatorului a fost, de asemenea, mai degrabă unul „pasiv”, acesta limitându-se doar să observe părțile implicate, fără să intervină verbal în timpul ședințelor de mediere;
- g) *absența reprezentanților comunității din cadrul conferințelor*, unde, exceptând victima și inculpatul, au participat numai susținătorii părților (rude sau prieteni);
- h) *durata prea mare a unor ședințe de mediere (2–4 ore)*, fapt de natură a plictisi părțile și persoanele de suport, care încep să răspundă tot mai formal la întrebările mediatorului;
- i) *intervenția mediatorilor, în cazul completării chestionarelor de satisfacție de către participanții la conferință*. Aceștia le-au sugerat părților ce și cum să răspundă la întrebări, mai ales când au avut de-a

face cu persoane puțin instruite sau cu deficiențe psihice. Chestionarele, preluate din Marea Britanie, fără o adaptare la specificul programului din România, nu conțineau date despre variabilele socio-demografice ale subiecților (sex, vârstă, ocupație etc.), iar unele întrebări au fost traduse ambiguu, derutându-i pe cei care le-au completat;

- j) *numărul mare de refuzuri, în ceea ce privește oferta de servicii, exceptând medierile.* Cele două Centre au acordat foarte puține servicii complementare beneficiarilor – doar 6 de consiliere psihologică și 3 de îndrumare către alte instituții. Până în momentul încheierii evaluării, personalul centrelor nu a acordat niciun serviciu de asistență pentru integrare/reintegrare școlară și profesională. Refuzul manifestat de eventualii beneficiari și lipsa de colaborare a echipelor C.E.J.R. cu alte organisme (de pildă, cele care au ca scop protecția copilului) au constituit cauzele principale ale acestei slabe activități într-un domeniu care ar fi trebuit să fie prioritar pentru ambele Centre.

În pofida acestor dificultăți, analiza secundară a datelor și informațiilor rezultate din chestionarele aplicate participanților la încheierea conferințelor de mediere a indicat *un grad ridicat de satisfacție a participanților la program*, față de modul în care a fost instrumentat și soluționat litigiul, precum și în raport de modul în care s-a desfășurat procesul de mediere. Beneficiarii au apreciat, de asemenea, în mod pozitiv, eficacitatea și utilitatea medierii, ca metodă de încetare a conflictelor existente.

Astfel, în ceea ce privește gradul de implicare a participanților la discuțiile din timpul medierii, datele analizei au indicat faptul că majoritatea acestora au declarat că s-au simțit ascultați pe toată durata conferinței, că au luat parte activ la aceste discuții și că au putut comunica ceea ce au avut de spus. Ponderea victimelor, care au afirmat că au participat, în mod susținut, la discuții, a fost mai mare decât cea a făptuitorilor, părinților ori prietenilor prezenți la conferință.

De asemenea, tot într-o măsură mai mare decât inculpații, victimele au apreciat că au fost implicate în luarea unei decizii și în realizarea unui acord cu privire la ceea ce urma să se întâmple în continuare. Părinții au simțit și ei, în totalitate, acest lucru, spre deosebire de grupul altor rude sau prieteni, care n-au resimțit decât într-o proporție de 50% acest lucru.

Din punctul de vedere al corectitudinii modului de desfășurare a conferinței, aproape toți beneficiarii s-au declarat mulțumiți de modul în care au fost tratați, considerând că li s-a oferit tuturor, în mod egal, oportunitatea de a-și exprima opiniile, de a pune întrebări și de a primi răspunsuri. Numai câțiva dintre participanți, proveniți mai ales din rândul inculpaților, au simțit că opiniile lor au fost considerate ca fiind puțin importante și/sau că nevoile lor nu au fost tratate în mod adecvat în timpul sesiunii de mediere.

Peste 90% dintre participanți au apreciat ca fiind corecte deciziile luate la finalul conferinței. În special victimele și părinții s-au declarat mulțumiți de aceste decizii. Dintre inculpați, o treime și-a exprimat nemulțumirea față de deciziile luate, apreciind că au fost părtinitoare. De altfel, aproximativ 90% dintre aceștia au considerat că deciziile au favorizat victima. În schimb, peste 70% dintre victime au fost de părere că deciziile luate au răspuns, deopotrivă, nevoilor lor și ale inculpaților. La rândul lor, părinții au simțit într-o măsură mai mare că deciziile luate au fost, mai degrabă, în concordanță cu nevoile victimei, în timp ce grupul de prieteni sau de rude au considerat că ele au fost, cu precădere, în interesul inculpaților.

Aproximativ 75% dintre participanți au apreciat că desfășurarea conferinței a contribuit la rezolvarea problemelor cu care se confruntă, ponderea victimelor și a părinților de acord cu această apreciere fiind mai mare decât cea a inculpaților și a grupului altor suporteri.

De asemenea, peste 85% din rândul inculpaților și al victimelor au fost de acord cu aprecierea conform căreia, dacă s-ar afla într-o situație similară, ar opta tot pentru conferință, ca modalitate de rezolvare a unor potențiale conflicte, apreciere la care se raliază cea mai mare parte a prietenilor sau rudelor și, într-o măsură relativ mai mică, părinții.

Rezultatele unui studiu calitativ, efectuat pe baza unor interviuri realizate cu câțiva dintre foștii beneficiari ai acestor servicii, au confirmat nivelurile foarte ridicate de satisfacție ale beneficiarilor față de procesul de mediere, dar au adus și o serie de informații suplimentare referitoare la motivele de satisfacție/insatisfacție.

Astfel, în general, victimele s-au declarat satisfăcute de obținerea unei reparații financiare, văzută ca o compensație pentru cheltuielile legate de îngrijirea medicală și recuperarea unor bunuri, dar și de celeritatea rezolvării conflictului cu agresorul și, implicit, de evitarea procedurilor îndelungate ale justiției formale, precum și de posibilitatea, oferită în cadrul conferinței, de a-și putea exprima punctul de vedere, de a-și povesti istoria trăită și de a putea împărtăși celorlalți suferințele prin care au trecut.

În ceea ce privește motivele de insatisfacție ale victimelor, acestea au fost legate, cel mai adesea, de cuantumul scăzut al reparațiilor financiare și de întârzierea primirii lor din partea făptuitorilor, dar și de caracterul uneori prea blând al sancțiunii primite de agresor.

În cazul inculpaților, principalul motiv de satisfacție l-a constituit posibilitatea oferită de program de a evita condamnarea penală. În schimb, cel mai frecvent motiv de insatisfacție invocat de inculpați l-a reprezentat cuantumul exagerat al reparațiilor pretinse de victime, mai ales că, în unele situații, victimele au fost, în opinia făptuitorilor, cele care au „precipitat” declanșarea conflictului.

Indiferent însă de modul cum au perceput rezolvarea și stingerea litigiului prin mediere, atât victimele, cât și inculpații au apreciat, în aceeași măsură, corectitudinea acordului încheiat.

4.2. CONSTATĂRI ALE EVALUĂRII EFECTUATE ÎN ANUL 2004

Constatările celui de-al doilea studiu evaluativ a evidențiat faptul că, în pofida creșterii, față de anul precedent, a numărului total al dosarelor instrumentate, numărul medierilor realizate a rămas la un nivel foarte scăzut – 8 la București (7,3% din totalul serviciilor) și 10 la Craiova (circa 9% din totalul de servicii prestate).

Deși au existat mai multe justificări pentru această situație, determinate, cu precădere, de refuzul părții vătămate de a participa la mediere, de nerecunoașterea de către inculpat a faptei comise sau de faptul că partea vătămată nu s-a constituit parte civilă, numărul minim al medierilor realizate a afectat principiile de bază ale justiției restaurative, care solicită, în primul rând, concilierea părților și, în mod complementar, repararea prejudiciului.

Cu toate că unul din obiectivele noului proiect l-a reprezentat extinderea gamei de servicii oferite beneficiarilor, unele dintre acestea au ocupat, de asemenea, o pondere extrem de scăzută în ansamblul activităților prestate. De pildă, în total, în ambele centre, au fost acordate numai 4 servicii de asistență socială, 3 de orientare școlară și 5 de îndrumare către alte instituții. Cea mai mare parte din totalul serviciilor acordate (72%) au fost furnizate inculpaților și nu victimei.

O deficiență majoră a activității personalului celor două centre a constituit-o *lipsa standardizării procedurilor de lucru*. Unele dosare s-au dovedit a fi incomplete, întrucât nu conțineau fișele de evaluare psiho-socială, deși se menționa acest lucru, altele (mai ales cele de la Craiova) nu au inclus fișele de autoevaluare, completate de personal, în legătură cu tipurile de servicii oferite fiecărei părți, chestionarele de satisfacție completate de beneficiari, ori acordul acestora de a participa la serviciile C.J.R. Pe de altă parte, nu au fost precizate în dosare modalitățile concrete de prestare a unor servicii, așa cum sunt premedierea, asistența socială, orientarea școlară și îndrumarea către alte instituții. Faptul că nu au existat fișe sau formulare separate, care să consemneze, în mod concret, cum anume s-au desfășurat aceste activități, a ridicat o serie de întrebări în legătură cu modul în care au fost efectuate respectivele servicii.

Din punct de vedere al modului de funcționare a programului, evaluarea realizată a arătat că, deși s-a înregistrat o îmbunătățire față de anul 2003, cele două centre au continuat să se confrunte cu o serie de probleme, determinate de *caracterul restrictiv al legislației și de colaborarea defectuoasă cu instituțiile oficiale implicate în proiect*.

Astfel, la fel ca și în cazul primului proiect, cadrul normativ nu a permis includerea, în aceste programe, decât a anumitor cazuri, strict limitate din punct de vedere legal.

De asemenea, colaborarea cu poliția a rămas deficitară, această instituție recomandând celor două Centre numeroase cazuri neeligibile. O asemenea situație s-a datorat, în opinia polițiștilor, restricțiilor impuse, în cadrul proiectului, cu privire la condițiile de eligibilitate, așa cum sunt vârsta minorilor (numai categoria

cuprinsă în intervalul de vârstă 14–21 de ani) și, mai ales, domiciliul lor (exclusiv teritoriul capitalei). Un alt motiv, invocat de polițiști pentru implicarea lor mai scăzută în aplicarea proiectului, a fost lipsa de „calificare” a acestei categorii profesionale în domeniul muncii cu minorii delincvenți.

La Craiova, colaborarea cu organele de poliție a marcat chiar un regres, în ceea ce privește selecția și referirea cazurilor propuse pentru mediere. Această colaborare deficitară s-a datorat, în parte, fluctuației polițiștilor desemnați ca persoane de contact cu C.J.R. Craiova, mentalității unor polițiști, care acționau numai dacă primeau un ordin de la un șef ierarhic superior sau necunoașterii tehnicilor de justiție restaurativă.

Pe de altă parte, faptul că polițiștii, cărora li s-au stabilit sarcini anume pentru recomandarea cazurilor către C.J.R., au avut numeroase alte responsabilități profesionale a fost o cauză la fel de importantă a implicării scăzute a poliției în aplicarea proiectului.

În ceea ce privește colaborarea Serviciului de Reintegrare Socială și Supraveghere (S.R.S.S.) cu ambele Centre, aceasta a fost la fel de deficitară. Deși în protocolul semnat cu acest serviciu se prevedea faptul că acesta trebuie să recomande C.J.R. cazuri de minori delincvenți, pentru a fi cuprinși în programul de justiție restaurativă, în realitate, S.R.S.S. a recomandat extrem de puține cazuri, practic numai două – la București, iar la Craiova niciunul.

Din punct de vedere al colaborării cu Parchetul, deși relațiile cu această instituție s-au îmbunătățit față de anul precedent, o asemenea instituție a avut doar un rol limitat în proiect, de natură formală, în măsura în care, pentru a avea acces la dosarele care cuprind cazuri de furt sau furt calificat, personalul C.J.R. trebuia să aibă, în mod obligatoriu, acordul Parchetului.

În ceea ce privește relația cu instanțele de judecată, spre deosebire de anul precedent, accesul personalului Centrelor la arhivele judecătoriilor a devenit mult mai simplu, facilitând selectarea directă a cazurilor. La Craiova, personalul Centrului a obținut accesul direct la arhiva Judecătoriei, având posibilitatea să-și selecteze singur cazurile care fac obiectul medierii, iar numărul judecătorilor cu care s-a colaborat a fost mult mai mare. De altfel, majoritatea covârșitoare a dosarelor (aproximativ 84% din numărul total) au fost referite centrului de către judecătoria Craiova (26 de dosare). La București, circa 46% de dosare (22) au fost preluate din arhivele judecătoriilor, în special, de la judecătoriile sectoarelor 3 și 6.

În ceea ce privește satisfacția beneficiarilor, aceasta s-a menținut la un nivel foarte ridicat, atingând chiar și praguri de 100%. Astfel, cu unele mici variații, aproape toți beneficiarii au apreciat, în mod pozitiv, utilitatea serviciilor și adecvarea acestora la nevoile lor, corectitudinea modului în care au fost oferite serviciile C.J.R., corectitudinea deciziilor luate în cadrul ședințelor de mediere, posibilitatea oferită de a se implica în rezolvarea problemelor și, nu în ultimul rând, modul în care a fost soluționat litigiul.

Trebuie însă menționat că instrumentul de măsurare a gradului de satisfacție a fost mult simplificat, din dorința de a reduce nivelul de dificultate a conținutului întrebărilor din vechiul chestionar utilizat în cadrul primului proiect experimental. De asemenea, deși „chestionarele de satisfacție” au fost oferite spre completare nu doar celor care au luat parte la conferințele de mediere, ci beneficiarilor întregii game de servicii acordate de personalul celor două centre, în aceste chestionare nu au fost incluși itemi specifici, care să măsoare satisfacția față de serviciile de consiliere, asistență socială și îndrumare către alte instituții.

Programele de justiție restaurativă, derulate în cele două centre, au reprezentat, fără îndoială, un experiment util. Dificultățile și obstacolele legislative, instituționale și financiare, cu care s-au confruntat ambele programe experimentale, au prevalat însă în fața potențialelor avantaje oferite de acestea, determinând încetarea activității lor după numai doi ani de funcționare. Fără a considera această situație ca pe un eșec al implementării principiilor justiției restaurative în România, ci doar ca pe o etapă inevitabilă în procesul de adoptare a unor noi modele și practici în materie penală, considerăm că elementele unei astfel de abordări juridice ar putea fi, în continuare, aplicate în diverse forme, în cadrul justiției pentru minori.

Dintre beneficiile pe care o astfel de abordare le poate avea în viitor, se pot menționa⁹: degrevarea autorităților de o parte importantă din activitatea care trebuie depusă pentru soluționarea unor cauze penale, în general minore, degrevarea statului de o parte din cheltuielile necesare pentru realizarea actului de justiție, oferirea unei oportunități pentru membrii comunității de a-și soluționa conflictele într-un climat și mod diferit față de cel cu care au fost obișnuiți până în prezent.

5. CONSTATĂRILE CERCETĂRIILOR DE TEREN DIN ANUL 2007, CU PRIVIRE LA EVALUAREA ROLULUI PE CARE ÎL POT AVEA DIFERITELE INSTITUȚII ABILITATE ÎN APLICAREA PRINCIPIILOR JUSTIȚIEI RESTAURATIVE PENTRU MINORI

Pentru a identifica modalitățile în care pot fi aplicate în justiția pentru minori din România principalele elemente ale justiției restaurative, medierea și reparația, am efectuat, în cadrul proiectului, o serie de interviuri și focus-grupuri cu actorii sistemului de justiție penală (judecători, procurori, polițiști, consilieri de probațiune etc.) din București și Timișoara. Acestea au fost structurate pe mai multe dimensiuni, care ne-au permis evaluarea eficienței politicilor actuale în domeniul justiției juvenile, a avantajelor și deficiențelor legii medierii, a fezabilității practicilor de justiție restaurativă, a rolului pe care diferitele autorități în domeniu îl pot avea în aplicarea unor asemenea practici.

⁹ M. S. Rădulescu, D. Banciu, *Studiu evaluativ asupra programului experimental de justiție restaurativă din România*, în vol. *Evaluarea Sistemului de Justiție Restaurativă din România*, București, Editura Oscar Print, 2004.

5.1. EVALUĂRI ASUPRA CADRULUI LEGISLATIV ACTUAL CU PRIVIRE LA MINORUL DELINCVENT

În opinia celor intervievați, lipsa instituțiilor specializate, menite să soluționeze cazurile în care sunt implicați minorii delincvenți, constituie o deficiență majoră a sistemului actual de justiție pentru minorii din România. În prezent, nu există decât un singur Tribunal pentru Minori și Familie, la Brașov, deși conform legislației din țara noastră, astfel de instanțe ar fi trebuit înființate în toate reședințele de județ. Conform celor intervievați, atât în București, cât și în Timișoara, s-au creat însă complete speciale, în cadrul cărora are loc judecarea tuturor cauzelor în care sunt implicați minorii. Totuși, funcționarea acestora este mai degrabă formală, au fost de părere practicienii intervievați, atâta timp cât, în cadrul aceleiași ședințe de judecată, sunt soluționate atât cazurile cu minori, cât și cele cu inculpați majori. Faptul că nu s-a organizat încă acest sistem de protecție judiciară juvenilă a fost explicat, de către o parte din cei cu care am discutat, prin lipsa de înțelegere de către legiuitor a beneficiilor unui asemenea sistem. Alții au invocat considerentele de ordin material și logistic drept motiv principal pentru care s-a abandonat ideea înființării unor asemenea instanțe specializate.

„S-a considerat că și așa judecătorii au un număr foarte mare de cauze și nu se justifică specializarea unei instanțe numai pe minori. Se considera că această instanță ar fi fost într-un fel privilegiată, ar fi avut mai puține cauze și celelalte instanțe ar fi fost mult mai încărcate. Dar această instanță, care ar fi trebuit înființată, pentru minori, ar fi centralizat toate cauzele dintr-un județ. Conform calculului rezultă beneficii clare” (interviu, consilier de probațiune, Timișoara).

„Fie nu s-a vrut, fie s-a considerat că nu e suficient de importantă, că nu sunt suficienți minori, încât să se justifice o astfel de organizare. Câțiva pași s-au făcut, dar nu s-au finalizat. Sunt judecători care s-au specializat în judecarea cauzelor cu minori, dar nu e acea organizare care există la Brașov, cu o sală specială, cu un alt mod de funcționare” (interviu, șef Serviciu de Probațiune, Timișoara).

La nivelul Parchetelor, situația este mai deficitară. Deși legea prevede existența unor secții specializate în cadrul Parchetelor de pe lângă Curțile de Apel, în practică nu funcționează o astfel de specializare. Procurorii lucrează deopotrivă la cazurile cu minori și la cele cu persoane majore. Totuși, cel puțin în București, există procurori desemnați special, care se ocupă de toate cauzele în care sunt implicați minorii infractori.

Din punctul de vedere al **cadrelor legislative**, o parte dintre subiecții intervievați s-au referit la modificările realizate în ultimii ani, considerând, din această perspectivă, că există o evoluție pozitivă. Modificările, apreciate ca deosebit de utile de către participanții la discuții, au vizat, cu precădere, înființarea serviciului de reintegrare socială și supraveghere și înlocuirea vechilor anchete sociale cu referatele de evaluare psiho-socială întocmite de personalul acestui serviciu.

Cei mai mulți au criticat însă actualul cadru legislativ, apreciindu-l ca fiind unul dispersat, instabil, lipsit de coerență, nefundamentat pe considerente de ordin criminologic, ci pe cele de ordin material și logistic:

„Dispozițiile care ne interesează sunt prevăzute atât în Codul Penal, cât și în mai multe legi speciale, dar care nu sunt corelate din punct de vedere juridic între ele ... legislația adoptată în ultimii ani nu a fost coerentă. Fie s-au copiat din legislații străine diverse soluții, fără să se adapteze la contextul românesc, fie s-au modificat anumite instituții după criterii de oportunitate” (focus-grup, procuror, București).

Regimul sancționator a fost caracterizat de către majoritatea specialiștilor intervievați ca fiind în continuare unul represiv, deși unii dintre aceștia au recunoscut că în ultimii ani s-a înregistrat o tendință descrescătoare a numărului minorilor încarcerați.

Cu toate că au existat și opinii, potrivit cărora pedepsele privative de libertate se aplică doar în cazul minorilor care comit infracțiuni foarte grave, sau al acelor care nu se află la prima abatere, ideea dominantă a fost aceea că sistemul de justiție este orientat mai degrabă spre pedepsirea minorilor delincvenți, decât spre asigurarea protecției și asistenței sociale a acestora. Argumentul adus în favoarea acestei aprecieri de către reprezentanții din domeniul justiției a fost acela că, în prezent, nu există instituțiile necesare care să pună în aplicare măsurile educative prevăzute în legislație.

„Măsurile la care ar putea apela un judecător sau la care ar putea apela un procuror în cursul urmăririi penale sunt inefficiente, deoarece acestea pot fi luate numai dacă, la momentul în care se dispune măsura respectivă, inculpatul nu a împlinit vârsta de 18 ani. Iar măsurile care pot fi luate, pot fi luate cel mult până la împlinirea vârstei de 18 ani. Și ulterior, internarea într-un centru de reeducare poate fi prelungită cel mult 2 ani, cu condiția ca în acești 2 ani să fie definitivată pregătirea profesională a tânărului. Or, dacă un minor este condamnat la 17 ani și o zi, judecătorul, chiar dacă ar avea bunăvoință și ar vrea să-l interneze într-un centru de reeducare pentru a nu-i aplica o pedeapsă, nu poate. De ce? Pentru că în timpul scurs el nu poate fi integrat într-un program dus până la sfârșit. De aceea, judecătorul se vede obligat să îi aplice o pedeapsă. De asemenea, internarea într-un institut medical educativ, o altă instituție prevăzută de Codul Penal, este inefficientă. Să presupunem că ai vrea să iei o asemenea măsură, că este mai bine decât să-l trimiți într-o pușcărie. Această măsură, odată luată, nu poate fi pusă în aplicare, deoarece nu există asemenea institut medico-legale. Și iată cum o măsură prevăzută în Codul Penal nu poate fi aplicată de judecător” (focus-grup, procuror, București).

„Deși pentru minori se prevăd (și noi suntem canalizați către) anumite măsuri educative, pentru că acesta este scopul, să îi educăm, legislația ne permite mai puțin o aplicare a acestor măsuri” (focus-grup, procuror, Timișoara).

Pe de altă parte, a existat și opinia potrivit căreia minorii sunt sancționați adesea cu pedeapsa detenției și datorită faptului că nu există suficiente servicii comunitare, care să le asigure acestora o protecție reală, dar și datorită unei anumite inerții a judecătorilor, care se pronunță în asemenea cauze.

„Informațiile din comunitate ajung și în instanță și instanța își dă seama că, lăsându-l în comunitate, nu întotdeauna sancțiunea își va atinge scopul, adică acela de nu recidiva. Și judecătorii sunt cumva tentați și din cauza acesta să pronunțe o pedeapsă privativă de libertate. Sigur, nu e numai asta. Este și o anumită inerție, care s-a creat de-a lungul anilor, o obișnuință, un tipar, care este mai greu de schimbat” (interviu, șef Serviciu de Probațiune, Timișoara).

În absența unor măsuri educative și administrative alternative viabile, singurul criteriu de individualizare a pedepsei se referă, după părerea procurorilor intervievați la București, la modalitatea de executare a pedepsei, în sensul că judecătorul poate hotărî suspendarea executării acesteia, condiționată sau sub supraveghere.

O serie de aprecieri negative ale sistemului de justiție juvenilă din țara noastră au vizat, în același timp, și **modul în care se realizează în practică actul de justiție**. Procurorii intervievați la București și-au exprimat opinia potrivit căreia drepturile procesuale ale minorilor nu sunt respectate, menționând faptul că, uneori, ședințele de judecată nu au caracter nepublic. De asemenea, aceștia au invocat formalismul și superficialitatea asistenței juridice acordate de avocații din oficiu. Pe de altă parte, consilierul de probațiune nu este întotdeauna prezent în sala de judecată, deși acesta este citat în toate cauzele cu minori. Aceasta se datorează, în opinia unora, prezentei forme de organizare judiciară.

„(...) Pe de altă parte, la ora aceasta, minorii sunt judecați la grămadă cu adulții. Sunt citați pentru ora 9 dimineața, dar e posibil ca procesul să înceapă la nu știu ce oră, timp în care minorii așteaptă în sală, asistă la tot felul de cazuri, care nu ar trebui să îi privească. De asemenea, sunt expuși în sală privirii tuturor. Mă refer și la minorii aduși din penitenciar în boxa acuzaților cu publicul în sală” (interviu consilier de probațiune, Timișoara).

„Deoarece fiecare judecător are și cauze cu minori și cu majori și nu există o ordine a cauzelor, am ajuns la concluzia că nu putem participa la toate procesele. Mergeam, așteptam 2–3 ore, era nevoie să ne întoarcem la birou, când ne întorceam la instanță cauza se luase. Deci nu ne permitem acum, cu resursele pe care le avem, să stăm prin săli și să așteptăm să se strige cauzele cu minori. Dacă ar exista acea instanță pentru minori, am ști că, într-o anumită zi din săptămână, se țin toate cauzele cu minori și, sigur, un consilier ar fi delegat și ar participa la toate” (interviu, șef Serviciu de Probațiune, Timișoara).

5.2. APRECIERI VIZÂND UTILITATEA ȘI FEZABILITATEA PROGRAMELOR DE JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ

Foarte puțini dintre cei intervievați erau familiarizați cu programele de justiție restaurativă derulate în București și Craiova, în anii 2003 și 2004. Cei care aveau cunoștință de aceste programe le-au considerat ca fiind un început necesar, care, după părerea lor, trebuie continuat într-o formă sau alta.

„Justiția restaurativă, din câte știu eu, înseamnă o justiție orientată mai mult spre victimă, deoarece, până în prezent, tot sistemul era preocupat de infractor, de pedepsirea acestuia sau de drepturile acestuia, neglijând impactul, pagubele produse victimei. Din câte cunosc, au existat niște centre experimentale, nu mai știu exact locațiile. S-au ținut și niște seminarii, chiar și în Timișoara, era un fel de diseminare a ideii de justiție restaurativă. (...) Nu cunosc date statistice privind activitatea lor. Sunt convins că, fiind la început, lumea e mai reticentă să apeleze la asemenea servicii. Nu știu în ce măsură instanțele sunt obligate să informeze părțile implicate în cauzele care se pretează la mediere și nu știu în ce măsură apelează la aceste servicii” (interviu, consilier de probațiune, Timișoara).

Justiția restaurativă a fost apreciată de către participanții la discuții ca o măsură utilă și fezabilă, ce poate interveni atât în procesul urmăririi penale, cât și la nivelul instanței de judecată. În stadiul urmăririi penale, aceasta ar fi o deviere de la calea tradițională, care ar diminua costurile procedurii respective de trimitere în judecată. În instanță, ar trebui să existe obligația impusă anumitor categorii de infractori – minorii, cei care au comis delikte fără gravitate, să participe la aceste programe.

„Aceste atribuții ar putea fi date unei instituții deja existente, de pildă, acestor Servicii de Probațiune. Ar putea intra în atribuțiile lor și aceasta, de a pune față în față victima și delincventul, bineînțeles, după ce rămâne definitivă hotărârea, pentru a ști exact dacă respectiva persoană este vinovată sau nu. Fiecare are prezumția de nevinovăție, până în momentul în care hotărârea rămâne definitivă. Deci, numai după ce se stabilește de către instanță că e vinovat de săvârșirea acestei fapte, putem să îl trimitem la asemenea programe” (interviu, procuror, Timișoara).

Din punctul de vedere al instituției abilitate să deruleze astfel de programe de justiție restaurativă, cei intervievați au considerat Serviciul de Probațiune ca fiind cel mai în măsură să îndeplinească acest rol.

5.3. OPINII CU PRIVIRE LA AVANTAJELE ȘI DEFICIENȚELE LEGII MEDIERII

Procurorii, judecătorii și consilierii de probațiune intervievați, atât în București, cât și în Timișoara nu cunoșteau, la momentul interviului, prevederile Legii privind medierea și organizarea profesiei de mediator, pentru că, au afirmat aceștia, nu au atribuții în acest sens, respectiv nu au obligația să realizeze medierea sau, după caz, să îndrume părțile spre această procedură.

„Sunt țări, spre exemplu, sper să nu greșesc, Cehia, unde medierea și probațiunea merg împreună. Am aflat că noi nu vom avea acest drept, de a practica în domeniul medierii, și atunci nu m-a interesat în mod deosebit să studiez legislația respectivă (interviu, consilier de probațiune, Timișoara).

„Am să recunosc că nu cunosc legea medierii, tocmai pentru faptul că nu suntem obligați să îndrumăm părțile; nu există pentru acestea beneficii prevăzute undeva – dacă urmați procedura medierii, se întâmplă nu știu ce. Nu!” (interviu, procuror, Timișoara).

Singurii care au putut face referiri la dispozițiile acestei legi au fost avocații Centrului de Mediere din Timișoara. Comentariile acestora s-au axat, cu precădere, asupra deficiențelor legii, cea mai importantă fiind, în opinia acestora, lipsa regulamentului de organizare și funcționare a Consiliului de Mediere, în baza căruia legea poate intra în vigoare.

O altă deficiență a legii a vizat, potrivit părerii celor intervievați, faptul că acordul de mediere, încheiat atunci când părțile ajung la o înțelegere, are doar valoarea unui înscris sub semnătură privată. Obligația de a autentifica înscrisul respectiv la notariat ori de a-l aduce în fața instanței care instrumentează cazul, anulează, practic, validitatea documentului întocmit și face nulă intervenția mediatorului.

„Cea mai mare problemă este că legea nu este atât de atractivă cât ar trebui pentru omul de rând, pentru justițiabil. Nu este atractivă, pentru că nu îi oferă acestuia atât de multă dorință de a merge la mediator. În comercial, să spunem, se restituie taxele de timbru. Dar, fiind o profesie liberală, profesia de mediator presupune plata de către fiecare dintre părți a unui onorariu către mediator. Acest lucru este un impediment, având în vedere nivelul de trai din România” (focus-grup, avocat, Centrul de Mediere Timișoara).

„O adevărată mediere, consider eu, acolo unde ea ar trebui să se realizeze și, în special, în cadrul justiției pentru minori, ar trebui să fie pusă la dispoziție gratuit. Or, vedem că, așa cum este reglementată în momentul de față, ea este ca o profesie remunerată. Poate că tocmai acolo unde părțile nu au bani, s-ar impune și s-ar putea realiza o mediere. Or, dacă medierea nu se realizează decât în urma plății unui onorariu, este foarte greu și foarte dificil și, cred eu, se va regăsi în foarte puține cauze” (focus-grup, procuror, București).

O problemă la fel de importantă, adusă în discuție, a reprezentat-o obligația impusă părților, care ar dori să urmeze procedura medierii, de a plăti onorariul mediatorului, chiar și atunci când medierea eșuează sau când părțile abandonează procedura înainte de încheiere.

Caracterul restrictiv al legii, care nu permite includerea, în cadrul medierii, decât a cazurilor pentru care „*retragerea plângerii prealabile*” și „*împăcarea părților*” „*înlătură răspunderea penală*” a constituit o altă deficiență, la care au făcut referire cei intervievați. Pentru că sunt excluse o serie de alte cazuri, care pot fi supuse medierii, de pildă, acelea care vizează infracțiunile de furt, numărul cauzelor soluționate prin intermediul medierii va fi unul foarte redus. În cazul minorilor delincvenți, legea este considerată a fi și mai puțin eficientă.

Neincluderea medierii în Codul de Procedură Penală și Civilă și neînstituirea obligativității parcurgerii acestei etape au reprezentat, în opinia celor intervievați, un alt obstacol în calea realizării medierii într-un număr cât mai mare de cazuri.

„Eu cred că ar putea fi aplicată și în alte cazuri, nu numai în cele de plângeri prealabile. Doar că există această restrângere legislativă. Ar putea fi aplicată și la furt, la acele furturi care s-au comis din avutul privat, unde s-a adus atingere directă unei persoane, nu unei instituții. Chiar și la tâlhărie, de ce nu? Mai ales că acolo există un contact direct cu victima” (interviu șef Serviciu de Probațiune, Timișoara).

„E o problemă cu minorii care se prezintă la mediere, pentru că aceștia nu au discernământ și trebuie să vină însoțiți de reprezentantul legal. De cele mai multe ori, părinții sunt cei care negociază în locul lor. Se pune problema: ce se întâmplă cu cei care nu au familie? Se pune problema: cine plătește onorariul?” (focus-grup, avocat Centrul de Mediere Timișoara).

„Ar trebui să se schimbe procedura civilă, să se schimbe procedura penală, adică să fie instituită ca procedură obligatorie. Să existe posibilitatea ca, înainte de a se ajunge la instanță, să fie obligatoriu ca părțile să parcurgă această cale administrativă, a medierii. Dacă nu ai parcurs-o, să nu îți dea voie să ajungi la instanță. Să existe acest filtru. Iar la instanță să vină cazurile grave sau cele în care nu s-a reușit medierea” (focus-grup, judecător, Timișoara).

Din punctul de vedere al procedurii, legea se îndepărtează de principiile și scopul justiției restaurative, neexistând modalități de responsabilizare a inculpatului pentru fapta pe care a săvârșit-o sau procedee de reparație a răului produs.

„Se merge ca într-o afacere. Este un business aici, e o negociere, e un joc al nervilor. În ce condiții își poate retrage plângerea, în ce condiții se poate ajunge la o înțelegere. E ca în afaceri. E o negociere pură, până când cedează unul dintre ei, moment în care se soluționează medierea respectivă. Dacă nici unul nu cedează și orgoliul și interesul îi fac să nu ajungă într-un punct comun, atunci nu se finalizează medierea” (focus-grup, avocat Centrul de Mediere Timișoara).

Deși pare vizibil faptul că majoritatea celor intervievați nu cunosc prea bine modul și stadiul de implementare a justiției restaurative în țara noastră, ei apreciază, totuși, faptul că, mai ales în cazul minorilor delincvenți, sancțiunile privative de libertate sunt foarte puțin eficiente, datorită condițiilor concrete, existente în aceste instituții: supraaglomerarea închisorilor și a centrelor de reeducare, lipsa cadrelor specializate (psihologi, asistenți sociali), grupul heterogen de persoane delincvente închise/internate în aceeași încăpăre, fapt ce favorizează specializarea, perfecționarea infractorilor. De aceea, cea mai eficientă măsură *alternativă* la închisoarea aplicată minorului este considerată, de mai mulți experți intervievați, suspendarea executării pedepsei cu închisoarea în condiții de supraveghere, deoarece această măsură permite mult mai ușor reintegrarea tinerilor care au comis fapte penale.

Deși aplicată foarte puțin în România, până în prezent prestarea unei activități neremunerate, într-o instituție de interes public, este considerată, de asemenea, foarte utilă, de către marea parte a celor intervievați. Pe de o parte, munca în folosul comunității este o formă de a-l responsabiliza pe minor, de a-l face să înțeleagă că, dacă a greșit, trebuie să și plătească pentru acest lucru; iar pe de altă parte, această obligație este văzută ca o „specializare” a minorului, ca o posibilitate de a învăța o meserie, lucru deosebit de important, în special atunci când minorul nu are nicio pregătire profesională sau când se apropie de vârsta de 18 ani, când, practic, trebuie să se întrețină singur.

Motivul principal, pentru care judecătorii nu aplică prea frecvent aceste măsuri, constă în dificultatea lor de punere în practică. Nu se cunoaște prea bine dacă există o structură eficientă pentru punerea în practică a obligațiilor menționate, nu se cunosc de către judecători, mai ales, locurile unde minorii ar putea efectua aceste activități, nici cine ar trebui să se ocupe de supravegherea acestei obligații. Deși aceste sarcini ar trebui să revină consilierilor de probațiune, în mod practic aceștia prestează alte activități.

Pentru implementarea principiilor justiei restaurative în România, este nevoie de intervenția unor instituții, precum și a comunității și, nu în ultimul rând, de schimbarea actualului cadru normativ (ne referim aici, cu precădere, la actuala lege a medierii), care este prea puțin compatibil cu standardele europene în domeniu.

6. CÂTEVA PROPUNERI ȘI SOLUȚII PRIVIND IMPLEMENTAREA MAI EFICACE A PRINCIPIILOR ȘI PRACTICILOR JUSTIȚIEI RESTAURATIVE ÎN JUSTIȚIA PENALĂ DIN ROMÂNIA

Evaluările făcute actualului cadru legislativ, în domeniul justiției restaurative din România, ne-au oferit posibilitatea elaborării unor sugestii sau propuneri, care vizează, cu precădere, modificarea unor reglementări ale actualei Legii ale medierii, care par neclare, ambigue și fără corespondent în reglementările din alte țări cu tradiție în domeniu, precum și introducerea unor noi reglementări menite a

pune în acord legislația din România cu cea a acestor țări. Dintre aceste propuneri menționăm, de pildă, următoarele:

- includerea, în cadrul procedurilor de mediere, și a altor cazuri decât cele penale care implică cazuri prealabile, precum furturi fără gravitate deosebită („necalificate”), cazuri de violență (intra)familială sau de violență din cadrul școlilor și liceelor etc. În mod complementar, operarea unor modificări în Codul penal și de procedură penală, sau, dacă nu este posibil, adoptarea unei legi speciale;
- includerea în actuala Lege a medierii a unor reglementări care să prevadă, în mod concret, implicarea organelor de urmărire penală (poliției) în procedurile de mediere și, mai ales, în informarea și îndrumarea victimelor, cu privire la serviciile de mediere;
- adoptarea unor dispoziții distincte privind obligativitatea parcurgerii unor proceduri de „premediere”, constând, mai ales, în evaluări de natură psiho-socială ale victimelor și infractorilor (delincvenților), în legătură cu profilul lor personal, mediul familial, contextul școlar, locul de muncă etc.;
- introducerea, în cadrul legii, a unor reglementări, care să prevadă acordarea unor servicii speciale de consiliere, asistență și protecție socială, atât pentru victime, cât și pentru agresori;
- adoptarea unei distincții clare între cazurile de minori și cele de adulți supuse procedurilor de mediere. În condițiile în care actuala lege a medierii tratează în mod nediferențiat aceste cazuri, se impune elaborarea unor reglementări, care să includă, în cazul minorilor, proceduri aparte de acelea valabile pentru cazurile de adulți, tot așa cum, de exemplu, tribunalele pentru minori operează cu proceduri diferite față de cele aplicabile adulților;
- includerea în lege a unor prevederi, care, similar cu cele existente în alte țări, să vizeze implicarea reprezentanților comunităților locale în procesul de mediere;
- introducerea, de asemenea, în cadrul legii, a unor reglementări menite să inițieze aplicarea unor tehnici de evaluare a gradului de satisfacție a părților implicate în procesul de mediere, privind desfășurarea și rezultatele acestui proces, precum și conduita deontologică a mediatorului;
- stabilirea, în cadrul procesului de mediere, a unei proceduri aparte, prin care inculpatul să-și asume responsabilitatea pentru fapta comisă și să ceară scuze victimei, atât în mod direct, cât și indirect, prin intermediul unei scrisori, de exemplu. Este de menționat faptul că legea actuală permite ca, în anumite condiții, părțile să fie reprezentate de alte persoane, fapt de natură să diminueze eficacitatea și finalitatea procesului de mediere;
- includerea, în cadrul finalizării procedurii de mediere, a procedurii de stabilire a unui acord, legat de plata unei despăgubiri sau reparații pentru victime (inclusiv munca în folosul comunității), în condițiile în care, în legea existentă, acest aspect (inclus în reglementările unor țări cu tradiție în acest domeniu) lipsește cu desăvârșire;

- precizarea categoriilor profesionale care pot presta activități de mediere, Legea actuală a medierii făcând referire numai la persoane implicate, cu precădere, în procedurile justiției formale, precum avocați, notari publici sau consilieri juridici, nefiind nominalizați reprezentanți ai comunităților locale.

Se impune, în paralel, o popularizare mai intensă, în cadrul populației, autorităților și specialiștilor, a principiilor și practicilor justiției restaurative (mai ales că Legea medierii nici nu se referă direct la acest tip de justiție), prin intermediul unor campanii periodice în presă, la radio și televiziune. De asemenea, credem că ar fi utilă organizarea unor manifestări științifice (simpozioane, *workshop*-uri etc.), cu participarea autorităților implicate și a specialiștilor, care să dezbată viabilitatea actualelor proceduri de mediere și să propună măsuri de optimizare în acest sens. În mod complementar, Ministerul de Justiție ar trebui să monitorizeze, prin specialiștii săi sau prin experți independenți, o parte din cazurile supuse medierii, pentru a putea îmbunătăți actualul cadru legislativ grevat, în prezent, – așa cum am menționat –, de numeroase deficiențe.

HOW TO EVALUATE PROBATION?

IOAN DURNESCU*

ABSTRACT

HOW TO EVALUATE PROBATION?

This paper was presented at a conference organized by **Conférence Permanente Européenne de la Probation (CEP)** together with the Ministry of Justice of Estonia which took place in Tallinn, on September 27th–29th this year. The title of this conference was ‘Unity and Diversity in Probation’. This was the reason and the angle of this article: to propose a matrix for the assessment of probation which is relevant to most of the EU countries.

The model starts with an assessment focusing on the mission statement. According to these criteria, EU countries could be divided into four main categories: **probation services based on promoting alternatives to incarceration model, probation services based on the model of assisting the courts in giving the best sentences, probation services based on the rehabilitation model, probation services based on the public protection model.** Evaluating probation services according to these criteria has its strengths and weaknesses. Some of these are presented in this paper.

Key words: probation, evaluation, effectiveness, outcomes.

1. INTRODUCTION

The question of how to evaluate probation concerned me very intensely while I was working for the Probation Department in Romania but I have not had the time to tackle this issue thoroughly. I had other priorities or other urgent matters to deal with.

When I decided to become an academic I thought I had overcome this question but it was simply not true. While I was teaching comparative probation students often asked me “so which is the best probation system?”. Therefore, I was

* Address correspondence to Ionuț Durnescu: Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, str. Schitu Măgureanu nr. 9, București, e-mail: ionut_durnescu@yahoo.com

again pushed towards this issue with no escape this time. Step by step I started to elaborate an answer to this question. First I remember I said “probably the best probation system is the one completing its mission” and I answered the question of how to evaluate probation by another question: what is probation? The reason for doing that is simple: one cannot evaluate something unless one knows what its purpose is. So my answer is built up on the assumption that an effective organisation is one which is fulfilling its mission. But things get even more complicated from this angle.

In terms of mission there is a huge diversity among different probation services. Some services have as their official purpose to provide *alternatives to imprisonment* and therefore to promote community measures and sanctions. Some other services have as a mission *to consolidate human rights and assist the courts in making the best decisions regarding sentencing*. Less and less services intend to *rehabilitate offenders* and more and more services set as a target *to protect the public*. These are the main messages included in the mission statements of all the European countries submitting a country chapter in the second edition of the book edited by Anton van Kalmthout – *Probation in Europe*.

The selection I have made is just a didactic one because most of the mission statements are polymorphous and complex, including two or even more of the messages presented above. Let us take for example the former mission statement of the Romanian Probation Service.

“The Romanian Probation Service serves the courts and the public by supervising offenders in the community in order to reduce crime and the cost and consequences of unnecessary imprisonment”.

As you can see, the essential tasks of the probation service in this country cover more than one aim. Therefore, the evaluation of this service would follow a pluralistic model with more than one set of criteria.

Another challenge one faces when trying to evaluate a probation service according to its mission statement is that sometimes this statement does not cover all the purposes of the particular service. Furthermore, when looking at the legislation regulating probation activity in some countries, we notice that the tasks of the probation service are completely different to the ones expressed in the mission statements. For some countries the mission statement is just a PR matter and does not have a functional role in organizational life. In that case I guess that the starting point for evaluation is the legislation and not the mission statement.

Now let us take one by one each of the main mission statements and see how probation services could be evaluated according to them. Before going into details I must say that my intention is to put forward some criteria for debate and also to underline some difficulties or challenges one faces when talking about probation evaluation.

2. PROBATION SERVICES BASED ON PROMOTING ALTERNATIVES TO INCARCERATION MODEL

In this case we evaluate whether probation, as a measure or sanction, is imposed or not with a high frequency. The assumption in this case is that probation as a measure or sanction is effective if it is imposed with a high frequency while at the same time imprisonment is imposed with a low frequency. Within the framework of the Council of Europe (Annual Penal Statistics) there are two indices for measuring the incidence of a measure or a sanction: a **global frequency index** measuring the ratio of the number of that measure or sanction ordered to the number of prison sentences and the second one a **specific frequency** measured like the first one but including only prison sentences of less than one year. Using these two indicators the ratio prison/probation sentences is more illustrative.

One of the difficulties we face in this case is what it is called the *net widening effect*. Let us take, for example, a case of a first time juvenile offender sentenced to probation for stealing a bike. Most of the time, in most of the countries, in this case, the judge would impose an admonition or maybe a fine but since probation became an option the judge, for several reasons, could go for it. Therefore, instead of becoming an alternative to imprisonment, probation could become an alternative to softer options. In conclusion, it is not enough to observe the number of probation measures or sanctions imposed but to look at the socio/demographic/judicial structure of the offender group upon which probation is imposed. At the same time, it could be useful to look at imprisonment figures to see whether the number or the structure of prisoners changed after probation became an option. From this perspective probation could be seen as not effective since the number of first time property offenders sent to prison increased dramatically in some countries. At the same time, in other countries, probation is already an option for high risk offenders and therefore the probation service is being used as an alternative to incarceration.

One criticism of this approach is that by measuring the incidence of the probation sentence or order we actually measure the effectiveness of the courts. Ultimately the courts are responsible for the good administration of sentences and not the probation service. In this respect Bondenson (1989) operates a useful distinction between assessing a sanction and assessing a program. The first one focuses, as we did above, on measuring the differences among sanctions and the second one measures the effects of a particular program.

3. PROBATION SERVICES BASED ON THE MODEL OF ASSISTING THE COURTS IN MAKING THE BEST SENTENCES

These services are the ones which cover the space between imprisonment and monetary sanctions. They constitute something like a middle way and therefore help the courts by providing more in between options for sentencing. Functionally

speaking, the bulk of the activity of these services is focused on the court: preparing bail reports, drafting pre or post sentence reports and so on. Obviously, the primary criteria in measuring probation effectiveness are those connected to the courts: confirmation rates (the proportion of the sentences taking the route suggested by probation service), prosecutors/judges satisfaction, the quality of the reports submitted to the court, the speed of submitting reports and so on. In this case the probation client is the court and, consequently, if the court is content with probation then the probation service is effective. The evaluation criteria presented above are to be taken in close interconnection. One single criterion could be misleading. For example, the confirmation rate. By using this measure, some services could be happy to observe that the confirmation rate is somewhere around 90%. But at a closer look one could notice that some probation officers prepare the conclusions of their reports according to what they anticipate to be the attitude of the judge relative to that case. It is what is called the *anticipatory effect*. Therefore, they suggest probation in the cases they anticipate to be likely to get probation knowing the judge's attitude regarding that type of case. In the end they get a very good confirmation rate but is this an effective service? Is that activity helpful for the court? Does this approach help the offender ?

4. PROBATION SERVICES BASED ON THE REHABILITATION MODEL

These services are the most traditional ones and at the same time those facing a lot of scrutiny and criticism. The activity of these services was evaluated by those who concluded that nothing works, by those who concluded that something works and lately by those who keep asking the question: what works?

The explicit aim of these services is to support offenders to lead a crime free life. In pursuing this aim these services deliver activities which target what we know about the causes of crime: relationship, job, accommodation, attitude, cognition, substance misuse, personal skills and so on. The basic assumption of this approach is that once we deal with these criminogenic needs we reduce the likelihood of re-offending.

There are a few issues here to be debated at the level of principle. Firstly, what we know about offending and in particular about what could prevent re-offending is very limited. What we have is just some glimpse of shine or some flashes. Almost every year criminologists discover new factors correlated to offending or re-offending. Let us take, for example, the new paradigm for intervention described as the desistance paradigm. Instead of focussing on past offending behaviour, Farrell suggests that probation officers should focus on desistance related factors like increasing legitimate future opportunities (improving family relationships, preparing for jobs and so on). Regarding desistance, Farrell and Maruna (apud McNeill, 2006) talk about primary desistance when a person stops offending for a while and secondary desistance when an ex-offender changes

his self image from a criminal to a law abiding citizen. The role of self and identity is even more stressed by Maruna (*ibidem*) who argues that, in order to support the offender to survive, the probation officer should support the client to reconstruct symbolically his self image as a non-criminal. As we can see, over time more and more issues regarding offending and re-offending have been identified. Therefore, probation services are not the masters of truth in terms of rehabilitation. They work with what we know it might work but they cannot be perfect.

Secondly, what seems to be most effective is the practical help the clients receive to sort out their problems: job, accommodation and so on. But job and accommodation are not resources available to probation services. They are provided either by the free market or by the central/local authorities. What the probation service could do is to prepare clients to get a job or accommodation and then connect them to the existing resources. But what happens when these resources simply are not there? Could the probation service be blamed if these clients could not survive? If yes, to what extent?

As it can be noticed, I used the term 'survive' instead of preventing re-offending and that is because personally I do not believe that re-offending rates can say too much about the probation effectiveness. As we discussed above, we know too little about re-offending and also probation services do not have all the resources that might help clients to keep the straight line of citizenship. What the probation service could do is to support the client's motivation for change. This could be done in many ways: by providing counselling, by organising practical help, by advocating for the offender's rights, by organizing individual and group work programs and so on.

All these activities are meant to support the client in building up new capacities and opportunities but they are not the only things that can prevent re-offending. Therefore, in my opinion it is not a legitimate criterion to measure the effectiveness of a probation service. Criticism regarding this evaluation indicator has been put forward by many researchers for other reasons too. Lloyd et al. (according to Israel and Chui, 2006) provided a list of problems associated with the use of reconviction rates for measuring effectiveness:

- it does not take into account all the aims of sentencing,
- there is no clear single definition of re-offending (reconviction does not measure re-offending),
- what is a proper follow-up period?

Tournier (2004, p. 24) adds to this list his own list of questions in dismissing re-offending as an effectiveness indicator: "what period of time will be taken into account with respect to «re-offending» and therefore in terms of failure? A further conviction? A conviction of certain degree of gravity? A particular type of offence?".

Even if one uses this indicator to measure probation effectiveness I would suggest that it should be combined with intermediate outcome indicators. These intermediary indicators could refer to the **probation activity**, such as: number of

clients included into one particular program, number of clients who terminate that program, client satisfaction, number of incidents during that program and so on. As it can be noticed, most of these indicators measure what the probation service **did** with the clients and less how these activities impacted upon the offender's behaviour. In order to assess the **impact upon the client's behaviour**, one can use another set of intermediary indicators which represent those steps taken by the offender in the direction of desirable goals, such as: longer intervals between the commission of new crimes, more minor forms of offences, pre and post tests measuring changes in attitudes or cognition, changes in the client's social circumstances, greater job stability or satisfaction and so on (Priestley *et al.*, 1984).

My guess is that these indicators say a lot more about probation activity than the reoffending rates.

Up to this moment we have discussed result indicators which are more or less quantitative. There also could be another set of indicators referring to **processes** which have more to do with the quality of the service.

As we all know, both quantity and quality could take us to performance. Usually, quality is measured against some standards. For instance, the quality of a pre-sentence report could be assessed against some methodological norms which provide instructions on this issue: what are the main sections of this report, what each section should consist of, how many sources of information should be contacted, how many interviews with the defendant, what are the time limits in which the report should be submitted to the court and so on. According to the extent to which that particular report takes into account the procedural standards provided by the regulations, one can assess the quality of that report.

5. PROBATION SERVICES BASED ON THE PUBLIC PROTECTION MODEL

More and more probation services, especially from the Old Europe, have as a mission statement to protect the public. In most cases the mission statement goes on by saying they protect the public by reducing crime, or by reducing recidivism, or by supervising offenders in the community and so on.

Traditionally speaking, probation services were created to deal with offenders and their needs. Nowadays they are meant to defend the public by controlling offenders. More and more probation services are now encouraged to breach any offender who does not comply with the supervision conditions or obligations and is therefore seen as a danger to the public. Sometimes a breach leads almost automatically to incarceration. Therefore there is no wonder that in some countries the number of prisoners has reached a historical high level. Where are the concepts of smooth supervision or wise supervision? What happened to practitioner's discretion in breaching a client? Why should a client with no other guilt but a hectic lifestyle be sent to prison?

This dramatic shift could be explained, in my opinion, only by the mass media's totalitarianism and political influence. With this new face of the probation service we live as in a postmodernist era in which it is not important what you do on a daily basis with convicts but what your image in the mass media is like. According to this model, what is important is not the number of probation officers but the number of PR managers and their strategies in dealing with the mass media. Increasingly, probation services have to organize image building training and design PR strategies in order to get a positive image in the mass media. I remember I attended once a training of this kind and what I learned was how to reply to criticism coming from mass media, how to deal with sad stories like reconviction during supervision and so on. I was simply stoned to notice that what was important was not the client but the image of the organization. It seems to me that in some cases the probation service started to exist for itself and not for its clients. Not even the identity of the client is clear nowadays: is it the offender? is it the court? is it the public? is it the mass media? is it politicians?

If we take this model it seems to be obvious that the probation service could be evaluated according to criteria such as: does the public feel safer? does the service have a good public image? is the number of crimes dropping? and so on. But how do we assess if the public feels safer? how do we deal with the fact that public perception has nothing to do with the level of crime?

These are just a few remarks related to probation evaluation. It is not the place and not the time to detail the subject. I have tried to cover several basic issues and to set the scene for further debate on such a hot subject as evaluation.

BIBLIOGRAPHY

1. BONDENSON, U.V. (1989). *Prisoners in Prison Societies*. Transaction Publishers. New Brunswick and New Jersey.
2. ISRAEL, M., CHUI, W. H. (2006). *If "Something Works" is the Answer, What is the Question?* In "European Journal of Criminology", vol. 3 (2): 181–200. Sage Publications.
3. McNEIL, F. (2006). *A Desistance Paradigm for Offender Management*. In *Criminology & Criminal Justice*. Vol. 6 (1): 39–62. Sage Publications.
4. PRIESTLEY, P., MCGUIRE, J., FLEGG, D., HEMSLEY, V., WELHAM, D., BARNITT, R. (1984). *Social Skills in Prison and the Community. Problem Solving for Offenders*. Routledge and Kegan Paul. London and Boston.
5. TOURNIER, P.V. (2004). *Aspects of Good Practice in the Criminal Justice System*. In XXX. *Crime Policy in Europe*. Council of Europe Publishing.

NOILE MIȘCĂRI RELIGIOASE – AGENȚI AI GLOBALIZĂRII RELIGIOASE ÎN ROMÂNIA

MANUELA GHEORGHE*

ABSTRACT

NEW RELIGIOUS MOVEMENTS – AGENTS OF RELIGIOUS GLOBALIZATION IN ROMANIA

The starting point is the assumption according to which the emergence and proliferation of new religious movements in our country is both a consequence and a form of manifestation of religious liberties after 1990, but, at the same time, one of the most visible forms through which religious globalization is beginning to appear in the Romanian religious landscape. Some of the intrinsic features of these new forms of religious manifestation: entrepreneurship, central financial support, explicit and offensive missionaryism, etc., place these, compared to traditional religions, on a favorable position in relation to the phenomenon of globalization, proving that they are better adapted to the market logics of globalization. At the same time, however, we believe this phenomenon is not, at least for the moment, relevant for Romanian society.

Key words: religious pluralism, religious movements, globalization, religious market, missionaryism, proselytism.

Pluralizarea religioasă – efect al globalizării religioase. Prezența noilor mișcări religioase pe *piața religiilor* din țara noastră, demonstrează, fără nici un dubiu, că peisajul religios românesc nu a rămas impermeabil la influențele globalizării și că acesta se află într-un proces continuu de pluralizare și diversificare. Proces omogenizator și uniformizator în acțiunea și efectele sale, globalizarea nu este în sine un fenomen unitar și uniform, ci unul care urmează ritmuri și logici specifice, cu efecte diferite de la o țară la alta, de la un grup social la altul. România nu putea rămâne în afara acestor schimbări globale. În consecință, schimbările care au marcat peisajul religios românesc după 1990 și care, de bună seamă, vor continua și se vor amplifica după integrarea țării noastre în Uniunea Europeană au, așadar, ca fundal, fenomenul mai larg al globalizării.

* Address correspondence to Manuela Gheorghe: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: manu_er2003@yahoo.fr

În prezent însă, globalizarea a devenit un fenomen total și în plină expansiune, cu implicații civilizaționale la toate nivelele: tehnologic, economic, social-politic, moral, etic și religios. Scopul final al acestui fenomen nou, „de nestăvilit și total” ar fi, în opinia lui Ralf Dahrendorf, de pildă, acela al creării unei civilizații și umanități unice și omogene, „în care noțiuni ca <țară> și <națiune> își pierd semnificația economică și în care internaționalizarea economiei se manifestă prin creșterea importurilor și exporturilor, prin mari investiții directe peste hotare, prin uriașe transferuri de tehnologie, cercetare și dezvoltare la scară mondială...” (Dahrendorf, 2002, p. 444).

În interiorul acestei paradigme, globalizarea culturală și religioasă ar reprezenta, așadar, stadiul ultim și necesar al acestui proces. Asamblarea pluralităților culturale existente, alăturarea diferitelor alterități și identități (naționale, ecleziale etc.), ștergerea frontierelor și diferențelor de orice fel, mondializarea identităților – inclusiv religioase – ar fi numai câteva elemente constitutive ale acestui fenomen în curs de desfășurare și totuși încă incert în modalitățile lui de finalizare.

În ceea ce privește domeniul vieții religioase, globalizarea s-ar traduce printr-un proces de „deteritorializare” sau „internaționalizare” a religiosului, în sensul în care expansiunea religioasă sau exportul de religii noi ar urma să se realizeze conform unei logici noi – aceea a „cererii și ofertei”. *„Le religieux se développe de plus en plus dans des configurations de réseaux, à partir des <<besoins>> et des demandes des groupes sociaux et d'individus, en quête d'identité, de promotion culturelle et sociale, de restructuration personnelle ou encore de méthodes alternatives de santé et de mieux-être”* (Bastian, Champion și Rousselet, 2001, p. 11).

Dar care sunt caracteristicile care fac ca acești noi veniți în peisajul religios românesc să fie „privilegiați”, în comparație cu marile religii tradiționale, și care ne pot îndreptați să afirmăm că sunt mai bine adaptați la logica de piață a globalizării? Pe scurt, aceste noi forme de organizare religioasă sunt mult mai bine adaptate la „logica concurențială” a pieții religioase, beneficiază de sprijin financiar consistent de la „centru”, desfășoară o intensă activitate caritativ-umanitară și misionară.

Apelul la tehnologia de înaltă clasă. În egală măsură, noile mișcări religioase sunt excelente utilizatoare ale tehnologiilor de ultimă oră. Dispun (și le utilizează ca mijloace de propagare) de cele mai noi mijloace de informare în masă existente la ora actuală: au *site-uri* instalate pe Internet, unele (mai ales cele de proveniență nord-americană) dispun de canale de televiziune proprii, de televiziune prin Internet (inclusiv în țara noastră), de rețele de cablu prin satelit etc.

Tendința de internaționalizare. Noile religii fac parte, în marea lor majoritate, din ample rețele internaționale. Așa cum au remarcat și specialiștii, încă de la începuturile lor, religiile au dat dovada unei tendințe naturale de extindere și depășire a frontierelor, de *internaționalizare*. Această aptitudine pare a fi evidentă în contextul schimbărilor religioase actuale globale. De-a lungul istoriei, a dovedit-o din plin religia catolică – religie universalistă prin excelență și a cărei vocație

misionară este unanim recunoscută – iar mai recent, mișcarea charismatică. Expansiunea masivă a noilor mișcări religioase, constituite în vaste „rețele internaționale”, inclusiv în spațiul țărilor fostului bloc comunist – țări ale căror frontiere au devenit tot mai permeabile influențelor globalizării – dovedesc, de asemenea, această realitate.

Literatura socio-religioasă recentă atribuie noilor mișcări religioase, mai ales celor de factură neo-protestantă, o certă „vocație transnațională”, o afinitate aparte cu procesul în plină derulare al globalizării. Constituite în vaste rețele transnaționale, noile mișcări religioase propagă un mesaj religios universalist, ce transgresează orice apel de factură etnico-identitară, orice graniță teritorială sau lingvistică.

Noile mișcări religioase fac parte din categoria organizațiilor religioase recente de tip „antreprenorial”, constituite pe criteriul profitului și al eficienței, sunt experte în prospectarea pieții, iar, în măsura în care aceste exigențe nu sunt îndeplinite la standardele impuse de „centru”, investițiile se restrâng.

Exigența dogmatică și normativă. Așa cum au stabilit și clasicii sociologiei religiilor (Weber, Tröeltsch), spre deosebire de afilierea la religiile tradiționale, aderarea la o organizație religioasă de tip sectar este voluntară și impune „neofitului” respectarea unor norme și reguli de conduită stricte. Or, tocmai această rigoare normativă și comportamentală, mai accentuată în cazul noilor mișcări religioase, cerințele impuse, exigențele specifice, ar putea reprezenta un alt impediment real în câștigarea „în masă” de noi adepți. O altă explicație o poate oferi însăși diversificarea ofertei religioase și, implicit, a opțiunilor în sfera religioasă.

Misionarismul ofensiv. Activitatea și obiectivele noilor mișcări religioase, mai ales în cazul celor de factură neoprotestantă, sunt axate pe un amplu și sistematic efort evanghelizator, care uneori îmbracă inclusiv aspecte de natură prozelitistă. Spre deosebire de bisericile tradiționale istorice (și de ortodoxie în primul rând, care, prin tradiția sa, nu a fost preocupată niciodată de convertirea religioasă și nici nu a practicat prozelitismul), noile mișcări religioase sunt orientate în principal spre câștigarea de noi adepți. Sunt mai bine adaptate la logica de piață a globalizării și se dovedesc a fi experte în prospectarea „pieții religioase”, precum și în adaptarea la cerințele acesteia. În consecință, este ușor de înțeles interesul manifestat de acestea, nu numai pentru „elaborarea” sau „confecționarea” unor noi mesaje de mântuire – mai facil de atins și mai bine adaptate noilor realități sociale, cât mai ales pentru găsirea unor cât mai eficiente căi de distribuire a acestor mesaje, care, deși carente sub aspectul profunzimii doctrinare, câștigă prin atractivitate și spectaculozitate, cât și prin interesul acordat nevoilor cotidiene ale individului, inclusiv cele privitoare la petrecerea timpului liber, de pildă.

Prin urmare, noile mișcări religioase beneficiază de strategii misionare bine puse la punct și perfecționate în timp, al căror efect pozitiv pare a fi demonstrat inclusiv de dinamica ascendentă a numărului de credincioși neoprotestanți, de pildă, în țara noastră după 1990.

Susținerea financiară de la centru. Noile mișcări religioase fac parte din rețele internaționale și au susținere financiară cu fonduri provenite „de la centru”. Aceste fonduri constituie unul din vectorii importanți prin care își asigură propagarea noile mișcări religioase în țara noastră. Este cazul, de exemplu, al *Asociației Religioase Evanghelice Libere din România*. Aceasta a fost înființată în noiembrie 1991, la Craiova, însumează în prezent circa 150 de membri și funcționează în România ca biserică locală, subordonată *Bisericii Evanghelice Libere din Statele Unite (Evangelical Free Church of America)*, de la care obține susținere materială regulată. Un alt exemplu îl oferă *Asociația Religioasă Nazarineană din România*. Aceasta, deși nu beneficiază de misionari străini (prin doctrină, refuză orice misionarism), întreține totuși relații de colaborare strânse cu cele două ramuri internaționale ale Bisericii, de la care primește cu regularitate donații¹.

Concluzii. Noile mișcări religioase din România nu au înregistrat o creștere numerică spectaculoasă, dar, în mod cert, au determinat o schimbare evidentă a structurii câmpului religios românesc. Din 1990 și până în prezent, circa treizeci de noi mișcări religioase s-au înregistrat legal în România, cu aprobarea Secretariatului de Stat pentru Culte, conform legii 21/1924 și, ulterior, pe baza Ordonanței 26/2000. Revelatoare sunt și rezultatele statistice oferite de cele două recensăminte succesive, realizate după 1990. Astfel, recensământul din 1992 consemna la rubrica „alte religii” doar 88 557 cetățeni, iar recensământul din 2002 un număr de numai 88 509 cetățeni, ceea ce, în termeni procentuali, reprezenta 0,39% și, respectiv, 0,50% din totalul populației României.

Noile mișcări religioase se înscriu în categoria unor veritabili agenți ai globalizării religioase în țara noastră, dar care, prin numărul mic de adepți, nu pot reprezenta, în momentul de față, un factor eficient de destabilizare, nici a societății în ansamblul ei, nici a autorității religioase tradiționale, mai exact, a slăbirii autorității Bisericii Ortodoxe Române. Temeri și nemulțumiri față de aceste religii noi, din partea acestei venerabile instituții, există totuși. În mod cert, Biserica Ortodoxă Română trebuie să se adapteze unor realități religioase noi, care funcționează după principiul cererii și al ofertei. Competiția cu noile mișcări religioase este dificilă. În cazul României, țară cu specific ortodox, în care ortodoxia reprezintă, în continuare, elementul esențial de definire identitară, reacțiile față de fenomenul globalizării – asimilat cu ștergerea identității etnico-religioase a poporului – este întâmpinat cu respingere sau cu reținere. Aceste forme, originale și adesea surprinzătoare, de manifestare a libertății religioase, sunt percepute de Biserica Ortodoxă Română ca o adevărată „invazie a sectelor” (P. I. David) sau ca o ofensivă anticreștină asupra credinței strămoșești și asupra sufletului românesc (Ilie Moldovan). „Pluralismul religios promovat de sistemul capitalist duce inevitabil la subminarea rolului pe care Biserica noastră l-a avut pe

¹ Aceste date le-am obținut prin amabilitatea conducerii Secretariatului de Stat pentru Culte, în cadrul unei documentări realizate în perioada 2003–2004.

parcursul celor două milenii de istorie creștină, de păstrare a unității spirituale și morale a neamului”, afirma în termenii cei mai fermi un alt reputat teolog ortodox (Popescu, 1998, p. 30).

Cu toate acestea, după 1989, nici țara noastră nu a putut rămâne în afara tendințelor unificatoare și de intensificare a circulației libere a bunurilor materiale și simbolice, pe care fenomenul globalizării le presupune.

BIBLIOGRAFIE

1. BASTIAN, JEAN-PIERRE, CHAMPION, FRANÇOISE et ROUSSELET, KATHY, *La globalisation du religieux: diversité des questionnements et des enjeux*, în Bastian, Jean-Pierre, Champion, Françoise et Rousselet, Kathy, *La globalisation du religieux*, Paris, L'Harmattan, 2001.
2. DAHRENDORF, RALF, *Cvadratura cercului globalizării*, în Ică jr, Ioan I., Marani, Germano, *Gândirea socială a Bisericii*, Sibiu, Editura Deisis, 2002.
3. DAVIE, GRACE, *Contrastes dans l'héritage religieux de l'Europe*, în Davie, Grace și Hervieu-Léger, Danièle (sous la direction), *Identités religieuses en Europe*, Paris, Éditions La Découverte, 1996.
4. POPESCU, DUMITRU, *Hristos-Biserică-Societate*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998.

EGALITATEA DE ȘANSE ȘI SĂNĂTATEA

EMILIAN M. DOBRESCU*
DANIELA-SORINA ALBEANU

ABSTRACT

EQUALITY OF CHANCES AND HEALTH

Equality of chances is a major aim for humanity. Having a dynamic conceptualization, equalizing chances poses problems of acceptance on the part of certain socio-professional categories. Solving aspects like discrimination according to certain criteria, marginalization and social exclusion, is the task of the government, agencies and institutions set in the legislation. This work studies the way in which the problems related to health interfere with the legislation on the equality of chances between men and women, on the one hand (gender policies), and disabled people on the other hand.

1. INTRODUCERE

Nu putem vorbi de egalitate de șanse înainte de a cunoaște cuprinderea corectă a elementelor puse în balanță. Din acest motiv, vom relua principalele inegalități clasice și recente, generate de fenomenul globalizării și vom inventaria principala terminologie utilizată la nivel național în domeniul politicilor publice, inclusiv cele referitoare la sănătate. Apoi, ne vom referi la egalitatea de șanse între bărbați și femei, referitor la accesul la serviciile de sănătate, la sensul egalizării șanselor pentru persoanele cu handicap, iar în final la rezultatele barometrului politicilor publice privind egalitatea șanselor.

O serie de grupuri sociale nu au acces la serviciile de sănătate: familiile dezorganizate, familiile cu mulți copii, populația de etnie rromă, persoanele care locuiesc în zone rurale izolate și nu au resursele financiare necesare pentru a accesa serviciile medicale mai organizate din mediul urban, șomerii și persoanele fără un venit constant, vârstnicii și persoanele fără locuință.

* Address correspondence to Emilian M. Dobrescu: Academia Română, Calea Victoriei nr. 120, sector 1, București, e-mail: dobrescu@acad.ro

Rezultatele se confirmă și în privința personalului special care activează în domeniul serviciilor de sănătate.

2. DELIMITĂRI TERMINOLOGICE

Sistemul de sănătate moștenit din perioada comunistă¹ se caracteriza printr-o acoperire teritorială ridicată și gratuitatea serviciilor de asistentă medicală pentru cei care lucrau în sistemul de stat și cooperatist; în schimb, cu anumite excepții, medicamentele pentru tratament ambulatoriu nu erau suportate de către sistemul public. În perioada tranziției, mai mulți factori au contribuit la deteriorarea sistemului de sănătate, cum ar fi: finanțarea la niveluri scăzute a sistemului, lipsa unui sistem de asigurări de sănătate eficient, tehnologie învechită, salarii scăzute, corupție, acces limitat la servicii și medicamente de calitate.

Din punct de vedere științific, se face distincție între sănătate și stare de sănătate. Sănătatea este definită de către Organizația Mondială a Sănătății² ca: „o stare de bine, completă din punct de vedere fizic, mental și social, și nu numai absența bolii sau infirmității”. Așa cum observă și C. Doboș (2005), sănătatea individului depinde de calitatea vieții, deci inclusiv de calitatea serviciilor de sănătate, care include și consiliere psihologică și asistare socială, servicii la domiciliul pacientului, servicii medico-sociale eficiente pentru persoane cu dizabilități sau alte probleme medico-sociale. Este normal ca, pentru un individ, grup de indivizi sau populație, să intereseze starea de sănătate (evaluată prin indicatori de sănătate: cantitativi și calitativi). Etapele de la sănătate la deces sunt, conform Marcu (2002): disconfort, boală, incapacitate, invaliditate. Consecințele bolii pot, astfel, fi descrise prin: deficiență, dizabilitate și handicap.

Prin *deficiență* (eng. *impairment*) se exprimă absența, pierderea sau alterarea unei structuri ori funcții (anatomice, fiziologice sau psihologice), generată de maladii, accidente, dar și de condiții inadecvate dezvoltării personalității individului.

Dizabilitatea sau *incapacitatea* însumează un număr de limitări funcționale. Aceasta poate fi cauzată de deficiențe (fizice, senzoriale sau intelectuale), de condiții de sănătate (boli mintale/neuropsihice) sau de mediu. Incapacitățile pot fi permanente sau temporare, reversibile sau ireversibile, progresive sau regresive. Datorită cauzalității deficiență-incapacitate, pentru unele boli se pot elabora strategii de prevenire (de exemplu: vaccinarea).

Handicapul este expresia dezavantajului social rezultat din pierderea ori limitarea șanselor unei persoane de a lua parte la viața comunității, la un nivel

¹ După 1989, a avut loc o explozie a costului medicamentelor și o restrângere a gamei de produse la prețuri scăzute. În mare măsură, aceste fenomene, care au îngreunat accesul la servicii de sănătate pentru cel mai sărac segment al populației, au fost provocate de liberalizarea completă a importului de medicamente care au înlocuit produsele cu o calitate dar și un preț mai scăzute. Procedurile inadecvate de achiziție și de prescriere a medicamentelor au avut un rol important. S-au făcut investiții importante în tehnologia modernă, totuși încă insuficiente.

² OMS, *Men, Ageing and Health*, http://whqlibdoc.who.int/hq/2001/WHO_NMH_NPH_01.2.pdf, p. 10.

echivalent cu ceilalți membri ai acesteia. În general, acest dezavantaj este rezultatul unei incapacități, dizabilități, iar handicapul descrie interacțiunea dintre persoana cu dizabilitate și mediu.

OMS a identificat patru grupe de determinanți ai stării de sănătate: macroeconomici, cu pondere peste 50%, factori de mediu, factori socio-demografici și factori educaționali. Unul dintre determinanții direcți este accesul la îngrijiri de sănătate (dar serviciile medicale influențează starea de sănătate doar cu o pondere de 15–20%) care trebuie să fie permis tuturor membrilor societății, fără discriminare, conform Mincă și Marcu (2004). Această idee este compatibilă cu principiul egalizării șanselor. *Egalizarea șanselor* reprezintă un proces prin care diversele sisteme ale unei societăți și componentele mediului de viață sunt puse la dispoziția tuturor, inclusiv a persoanelor cu deficiențe. Totuși, pentru persoanele fără deficiențe, egalizarea șanselor înseamnă și dreptul la „un pahar”, respectiv „o țigară”, fără de care o parte a populației nu se poate considera „om complet”.

În perioada tranziției, starea de sănătate a populației a continuat să se deprecieze, din cauza combinării mai multor factori (nespecificați, în mod explicit, în studiul menționat):

- *creșterea masivă a sărăciei*³, însoțită adesea de scăderea dramatică a accesului la o alimentație minimă sănătoasă, la utilități publice (ca urmare a debranșării de la sistemul de încălzire sau, mai frecvent, de la sistemul de distribuire a apei calde), degradarea condițiilor de locuit și scăderea accesului la serviciile de sănătate.

- *dificultățile din procesul de restructurare a sistemului de servicii de sănătate* (câte partide politice, atâtea soluții).

- *proces de dezagregare socială* cu efecte negative asupra stilului sănătos de viață: consumul de tutun, de alcool și mai recent, de droguri (datorită accesului cât mai larg la aceste produse – după 1990). Ar trebui remarcat interesul constant al populației pentru produse care dăunează grav sănătății (tutun, alcool etc.).

Ca rezultat al acestor factori, ponderea populației vulnerabile din punct de vedere al stării de sănătate este încă ridicată⁴, o ilustrare constituind-o: mortalitatea

³ Incidența TBC în România este mult mai ridicată decât în țările UE. Pe lângă sărăcie, printre motivele proliferării TBC mai pot fi menționate și exclusiunea socială, lipsa igienei și imposibilitatea accesului la facilitățile moderne pentru populația săracă.

⁴ Accesul la asistența medicală este dificil pentru un segment mare de rromi, de exemplu, ca urmare a izolării fizice/geografice a comunităților rrome și ca urmare a faptului că o mare parte din populația rromă nu are asigurări de sănătate și chiar acte de identitate. În ceea ce privește accesul la mijloacele moderne de planificare familială, acesta este foarte scăzut; în completarea barierelor menționate mai sus, mai există și aspecte legate de cultura tradițională a unei părți a populației rromă, care, practice, împiedică femeile rrome să apeleze la acest tip de servicii medicale. O problemă pe ansamblul populației, dar în special pentru rromi este faptul că proporția copiilor născuți de mame tinere este foarte mare.

ridicată, nivelul scăzut al speranței de viață și al speranței de viață sănătoasă⁵ (cu 13 ani mai scăzut decât cel al speranței de viață), rata ridicată de morbiditate și mortalitate infantilă⁶.

De asemenea, promovarea instituției medicului de familie nu a înlocuit în mod eficace oferta de servicii de sănătate la nivel teritorial. Trecerea la sistemul bazat pe liste de pacienți a diminuat componenta comunitară de servicii de sănătate, iar medicii s-au orientat către grupurile sociale cu standard economic ridicat, contribuind și mai mult la agravarea stării de sănătate a populației sărace.

3. EGALITATEA DE ȘANSE ȘI TRATAMENT ÎNTRE BĂRBAȚI ȘI FEMEI

Cea mai dezvoltată componentă a sistemului egalității de șanse o reprezintă egalitatea de șanse între femei și bărbați, care beneficiază de suport legislativ și instituții speciale (ANES⁷, CONES⁸, COJES⁹). Astfel, prin *egalitate de șanse și de tratament între femei și bărbați*, se înțelege luarea în considerare a capacităților, nevoilor și aspirațiilor diferite ale persoanelor de sex masculin și, respectiv, feminin și tratamentul egal al acestora (art. 1, alineatul 2¹⁰). Suportul legislativ este oferit de Legea nr. 202 din 25 martie 2002 (republicată și actualizată¹¹), care extinde egalitatea în drepturi, promovată de articolul 16 din Constituția României¹². Astfel, sunt reglementate măsurile pentru promovarea egalității de șanse între femei și bărbați, în vederea eliminării discriminării directe și indirecte după criteriul de sex, în toate sferele vieții publice din România. Domeniile vizate de măsurile pentru promovarea egalității de șanse între femei și bărbați și pentru eliminarea discriminării directe și indirecte după criteriul de sex sunt: domeniul muncii; educație; sănătate; politică; cultură și informare; participarea la decizie, furnizării și accesului la bunuri și servicii, și alte domenii, reglementate prin legi specifice.

Nu sunt considerate discriminare situațiile descrise prin: a) măsurile speciale prevăzute de lege pentru protecția maternității, nașterii și alăptării; b) acțiunile pozitive pentru protecția anumitor categorii de femei sau bărbați;

⁵ S-a înregistrat o tendință de creștere a speranței de viață, până la nivelul mediu de 71,0 ani în 2003, cu 1,4 ani mai ridicat decât la începutul tranziției, dar în continuare scăzut atât față de media UE – 15 (80,3 ani), cât și față de țările UE – 25 (78,8 ani).

⁶ Nivelul mortalității post-neonatale este de aproape 6 ori mai ridicat decât media din Uniunea Europeană. Valoarea este mult mai ridicată în mediul rural, ceea ce ilustrează condițiile sanitare precare în care se nasc copii din unele zone rurale defavorizate. Rata mortalității maternale este în scădere, dar România se află în continuare printre țările din Europa cu cele mai ridicate valori ale ratei mortalității maternale.

⁷ Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între femei și bărbați.

⁸ Comisia Națională în domeniul egalității de șanse între femei și bărbați.

⁹ Comisia județeană (Comisia municipiului București) în domeniul egalității de șanse între femei și bărbați.

¹⁰ Legea nr. 202/2002, „Monitorul Oficial”, nr. 301, 8 mai 2002.

¹¹ Legea nr. 340/2006, „Monitorul Oficial”, nr. 642, 25 iulie 2006.

¹² Constituția României (2003), <http://www.constitutia.ro/>

c) o diferență de tratament bazată pe o caracteristică de sex, când, datorită naturii activităților profesionale specifice avute în vedere sau a cadrului în care acestea se desfășoară, constituie o cerință profesională autentică și determinată, atât timp cât obiectivul e legitim și cerința proporțională.

Articolul 10 din legea citată se referă la situațiile de graviditate și maternitate. Astfel: „maternitatea nu poate constitui un motiv de discriminare” și „orice tratament mai puțin favorabil aplicat unei femei, legat de sarcină sau de concediul de maternitate, constituie discriminare”. De asemenea, „este interzis să i se solicite unei candidate, în vederea angajării, să prezinte un test de graviditate și să semneze un angajament că nu va rămâne însărcinată sau că nu va naște pe durata de valabilitate a contractului individual de muncă”. Trebuie remarcat că există și excepții, și anume „acele locuri de muncă interzise femeilor gravide și/sau care alăptează, datorită naturii ori condițiilor particulare de prestare a muncii”. Referitor la întreruperea contractului de muncă, „concedierea nu poate fi dispusă pe durata în care: a) femeia salariată este gravidă sau se află în concediu de maternitate; b) angajatul se află în concediu de creștere și îngrijire a copilului în vârstă de până la 2 ani, respectiv 3 ani, în cazul copilului cu handicap”. Totuși, este permisă „concedierea pentru motive ce intervin ca urmare a reorganizării judiciare sau a falimentului angajatorului, în condițiile legii”. La finalizarea „concediului de maternitate sau a concediului de creștere și îngrijire a copilului în vârstă de până la 2 ani, respectiv 3 ani în cazul copilului cu handicap, salariața/salariatul are dreptul de a se întoarce la ultimul loc de muncă sau la un loc de muncă echivalent, având condiții de muncă echivalente și, de asemenea, de a beneficia de orice îmbunătățire a condițiilor de muncă la care ar fi avut dreptul în timpul absenței”. Referitor la educație, art. 15, alin. 5, afirmă: „Este interzis să se solicite candidatelor, la orice formă de învățământ, să prezinte un test de graviditate și/sau să semneze un angajament că nu vor rămâne însărcinate sau că nu vor naște pe durata studiilor”. Referitor la domeniul sănătății, egalitatea de șanse este exprimată prin articolele 17 și 18 din legea citată: „Este interzisă orice formă de discriminare bazată pe criteriul de sex, în ceea ce privește accesul femeilor și bărbaților la toate nivelurile de asistență medicală și la programele de prevenire a îmbolnăvirilor și de promovare a sănătății” (art. 17) și „Direcțiile de sănătate publică județene și a municipiului București sunt responsabile pentru aplicarea măsurilor de respectare a egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați în domeniul sănătății, în ceea ce privește accesul la serviciile medicale și calitatea acestora, precum și sănătatea la locul de muncă” (art. 18).

ANES este înființată ca urmare a articolului 24, alineatul 1, din legea 340/2006. Conform art. 26, alin. 1, în realizarea obiectivelor (prevăzute de art. 25), ANES îndeplinește atribuții specifice, din care extragem următoarele: propune Ministerului Muncii, Solidarității Sociale și Familiei¹³ proiecte de acte normative,

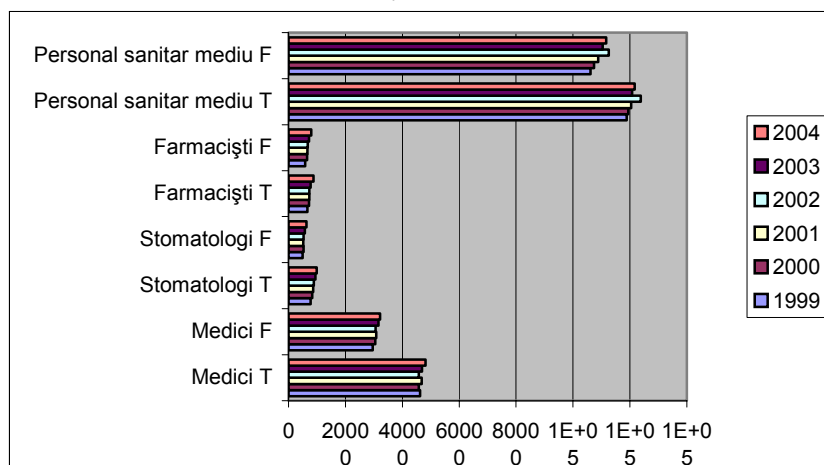
¹³ Astăzi numit Ministerul Muncii, Familiei și Egalității de Șanse, cu rol de sinteză și de coordonare a aplicării strategiei și politicilor Guvernului României în domeniile: muncii, familiei, egalității de șanse și protecției sociale.

planuri naționale de acțiune pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați și asigură aplicarea acestora; avizează, prin intermediul Ministerului Muncii, Solidarității Sociale și Familiei (vezi nota de mai sus), proiectele de acte normative, inițiate de alte autorități, în vederea integrării și respectării principiului egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați, elaborează rapoarte, studii, analize și prognoze independente, privind aplicarea principiului egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați, în toate domeniile de activitate; urmărește, împreună cu instituțiile și autoritățile publice responsabile, aplicarea și respectarea prevederilor tratatelor și convențiilor internaționale la care România este parte, în domeniul drepturilor omului și al egalității de șanse etc. Trebuie menționat că art. 32 din legea 202, actualizată, a generat înființarea CONES și COJES.

Conform studiului Agenției pentru Politici Guvernamentale¹⁴, aproape întodeauna, unei femei, mame singure, unei șomere, unei pensionare, unei rrome și unei văduve îi este mai greu să se descurce decât unui bărbat, unui tată singur, unui șomer, unui pensionar, unui rrom și unui văduv, respectiv. De asemenea, același studiu arată că următoarele domenii ar funcționa mai bine dacă ar fi conduse de femei: asistență socială, învățământ, sănătate, familie și cultură, că este corect ca femeile să se pensioneze mai devreme ca bărbații, iar persoanele de peste 40 de ani, cele cu dizabilități și rromii întâmpină mai multe greutăți la angajare.

În privința personalului medical (medici, stomatologi, farmaciști, personal sanitar mediu), personalul feminin (*F) reprezintă peste jumătate din total (*T), după cum rezultă din graficul de mai jos.

Graficul nr. 1

¹⁴ Barometrul Politicilor Publice, 2006, decembrie, Agenția pentru strategii guvernamentale, http://www.publicinfo.ro/library/sc/bpp_ii.pdf

În privința domeniului sănătății, articolul 38 afirmă: „Ministerul Sănătății Publice, celelalte ministere și instituțiile centrale cu rețea sanitară proprie asigură, prin direcțiile de sănătate publică județene și a municipiului București, respectiv structurile similare ale acestor direcții, aplicarea măsurilor de respectare a egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați în domeniul sănătății, în ceea ce privește accesul la serviciile medicale și calitatea acestora, precum și sănătatea la locul de muncă”.

Un aspect important, ce merită menționat, este cel specificat prin art. 40, care cere ca Institutul Național de Statistică să sprijine activitatea și să colaboreze cu ANES pentru dezvoltarea statisticii de gen și pentru implementarea în România a indicatorilor de gen promovați de Comisia Europeană.

Referitor la egalizarea șanselor la nivelul grupurilor de indivizi sau a societăților, trebuie să luăm în considerare accentuarea inegalităților clasice (economice, sociale, politice și culturale), precum și diversificarea inegalităților recente (moduri de reprezentare a sinelui individual pe scena socială), conceptualizate de L. Vlăsceanu (2007). Evident, inegalitățile recente nu sunt independente de cele clasice, este suficient să reflectăm la: starea de sărăcie, marginalizare, excludere socială, inegalitatea dintre dominanți și dominați, inegalitatea dintre „socializatori” și însingurați sau izolați, scindarea dintre intelectualii autentici și „baronii” prezentului. Această accentuare face ca egalizarea șanselor la nivelul indivizilor să fie doar legiferată, dificultățile de implementare fiind generate, pe de o parte, de inegalitățile produse de globalizare și, pe de altă parte, de percepția fiecărui individ asupra propriei stări (ca interpretare subiectivă sau ca tradiție). Este suficient să ne referim la educație (școlile nu au aceeași „valoare” în toate localitățile și nici chiar în același oraș (dotare, corp profesoral, performanțe), se face o distincție majoră între învățământul de stat și cel particular (în defavoarea celui particular – în România, sau a celui de stat – în SUA), sănătate (clinicile cu același profil, de obicei, oferă servicii de calitate diferită, prin urmare, un pacient tratat într-o clinică „renumită” are șanse mai mari de supraviețuire decât unul tratat într-o clinică dintr-o regiune defavorizată), familie (în familia țărănească, de obicei, bărbatul este capul familiei și, deci, va lua deciziile) etc.

Introducerea sistemului de *asigurări de sănătate* (majoritar public) a reprezentat un pas important, dar subfinanțarea sistemului sanitar și alocarea fondurilor pe baza performanțelor obținute duce și la o mai mare diferențiere între clinicile (spitalele) consacrate și cele județene (dispensare comunale). Să fi fost mai bun un sistem de tip britanic, cu câteva clinici performante și liste de așteptare? Dacă ar avea loc o îmbunătățire masivă a calității vieții (pe componenta economică), atunci dubla asigurare: public-privat ar permite nu doar ca accesul la serviciile de sănătate să fie permis, ci și ca rezultatul tratamentului oferit pacientului să fie cu mult mai bun.

Totuși, starea de sănătate, pe ansamblu, a tins să se agraveze¹⁵; se înregistrează o scădere a acoperirii cu servicii de îngrijire medicală și cu personal medical (mai ales datorită migrației personalului medical spre alte locații din Europa). Unitatea de asistență socio-medicală reprezintă o facilitate medicală, care se ocupă de indivizii cu boli cronice, cu resurse insuficiente de asigurare a traiului, iar în celelalte situații este văzută ca asistență de urgență. Nivelul de satisfacție, în ceea ce privește modul în care sunt acordate serviciile medicale, este scăzut. Sistemul sanitar este perceput, de un sfert dintre cei care au apelat la serviciile medicale, ca inefficient și corupt, deși se recunoaște că sistemul corupției este întreținut și de către pacienți.

Polarizarea accesului la servicii de calitate este determinată și de creșterea decalajului în domeniul condițiilor materiale și în cel al tehnologiei (aceasta duce la o inegalitate a șanselor, după cum menționam mai sus). O serie de spitale și policlinici necesită de urgență modernizări și completări ale echipamentului medical.

Acordarea asistenței medico-sociale la domiciliu are loc deocamdată în mod izolat; în ciuda dezvoltării unei componente de asistență socială, mai ales în unitățile sanitare din orașele reședință de județ, încă nu există o relație funcțională stabilă între sistemul sanitar și familie.

Deși serviciile de planificare familială s-au dezvoltat susținut (cu eforturi semnificative din partea statului) și rata utilizării contraceptivelor a crescut de peste 3 ori, mai mult de jumătate dintre femeile de vârstă fertilă nu utilizează contraceptive sau utilizează metode tradiționale cu risc ridicat.

4. EGALIZAREA ȘANSELOR PERSOANELOR CU HANDICAP

Deocamdată, se pare că realizarea unor legi sau hotărâri de guvern (într-o manieră *bottom-up*), pentru diferite categorii sociale, constituie unica soluție în procesul de egalizare a șanselor. Dacă, referitor la egalitatea de șanse între bărbați și femei, acționează legea 202 și modificările acesteia, pentru persoanele cu handicap se aplică Legea nr. 448/2006¹⁶. Conform acesteia, „persoanele cu handicap” ... „sunt acele persoane cărora, datorită unor afecțiuni fizice, mentale sau senzoriale, le lipsesc abilitățile de a desfășura în mod normal activități cotidiene, necesitând măsuri de protecție în sprijinul recuperării, integrării și incluziunii sociale”. Prin art. 4 al acestei legi, „autoritățile publice, furnizorii de servicii sociale, reprezentanții societății civile, precum și persoanele fizice și

¹⁵ Se poate spune că sistemul sanitar este unul minimal, curativ și de urgență. Faptul că bolile cardiovasculare sunt principala cauză de deces este și un efect al lipsei programelor de prevenire. Astfel, România înregistrează una dintre cele mai ridicate rate a deceselor cauzate de aceasta grupă de afecțiuni din Europa.

¹⁶ Legea nr. 448/2006, privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, modificată și completată de OUG 14/2007, „Monitorul Oficial”, nr. 187, 19 martie 2007.

juridice responsabile de aplicarea” legii „au obligația să promoveze, să respecte și să garanteze drepturile persoanei cu handicap, stabilite în concordanță cu prevederile Cartei sociale europene revizuite, adoptată la Strasbourg la 3 mai 1996, ratificată prin Legea nr. 74/1999, precum și cu celelalte acte interne și internaționale în materie, la care România este parte.”

Aici „egalizarea șanselor” reprezintă procesul prin care diferitele structuri sociale și de mediu, infrastructura, serviciile, activitățile informative sau documentare devin disponibile și persoanelor cu handicap”. Prin incluziune socială se are în vedere „setul de măsuri și acțiuni multidimensionale din domeniile protecției sociale, ocupării forței de muncă, locuirii, educației, sănătății, informării și comunicării, mobilității, securității, justiției și culturii, destinate combaterii excluziunii sociale”. Excluziunea socială este un concept complex, introdus pentru prima dată de R. Lenoir¹⁷ (1974). Observatorul European, în primul său raport, „a legat excluziunea de ideea lipsei de acces la drepturile sociale și de analiza politicilor sectoriale (adăpost, sănătate, angajare, educație)”. Apoi, în cel de-al doilea raport, s-a făcut referire și la serviciile sociale, „în timp ce al treilea și ultimul au recunoscut că noțiunea de excluziune socială era încă în discuție, în ciuda progresului făcut în Portugalia, Luxemburg, Irlanda (1994), și că fusese mai larg acceptată în Belgia, țară vorbitoare de limbă franceză, decât în Flandra”¹⁸.

Cel mai important dintre drepturile de care beneficiază persoanele cu handicap este cel referitor la „ocrotirea sănătății – prevenire, tratament și recuperare” (art. 6). Conform art. 7, alin. 2, „în baza principiului egalizării șanselor, autoritățile publice competente au obligația să asigure resursele financiare necesare și să ia măsuri specifice, pentru ca persoanele cu handicap să aibă acces nemijlocit și neîngrădit la servicii”. Un rol major revine ANPH (Autoritatea Națională pentru Persoanele cu Handicap), alături de ANES și alte agenții care dezvoltă politici pentru Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și Egalității de Șanse. Astfel, art. 10, din legea menționată, afirmă: „persoanele cu handicap beneficiază de asistență medicală gratuită, inclusiv de medicamente gratuite, atât pentru tratamentul ambulatoriu, cât și pe timpul spitalizării, în cadrul sistemului de asigurări sociale de sănătate, în condițiile stabilite prin contractul-cadru.”

5. CONCLUZII

Studiul asupra egalizării șanselor evidențiază preocupările românești în privința politicilor de gen și tratarea persoanelor cu handicap. O componentă importantă pe balanța egalizării șanselor o reprezintă sănătatea, în condițiile în care agențiile specifice egalizării șanselor aparțin Ministerului Muncii, Solidarității Sociale

¹⁷ CIARIS, <http://www.ilo.org/ciaris/pages/romanian/frame/r1-1.htm>

¹⁸ CIARIS, <http://www.ilo.org/ciaris/pages/romanian/frame/r1-5.htm>

și Egalității de Șanse, în timp ce sarcinile privind accesul la servicii de sănătate revin Ministerului Sănătății și Direcțiilor de Sănătate Publică.

BIBLIOGRAFIE

1. MARCU, A. (coord.), *Metode utilizate în monitorizarea stării de sănătate*, București, Institutul de Sănătate Publică, 2002.
2. DOBOȘ, C., *Serviciile publice de sănătate și dezvoltare socială*, în „Calitatea vieții”, vol. 16, 2005, nr. 3–4.
3. MINCĂ, D., MARCU, M., *Sănătate publică și management sanitar*, București, Editura Universitară „Carol Davila”, 2004.
4. VLĂSCÉANU, L., *Sociologie și modernitate: tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași, Editura Polirom, 2007.
5. ***, *ANPH: Autoritatea Națională pentru Persoanele cu Handicap*, <http://www.anph.ro/>
6. ***, *Barometrul Politicilor Publice*, 2006, decembrie, Agenția pentru strategii guvernamentale, http://www.publicinfo.ro/library/sc/bpp_ii.pdf
7. ***, *CIARIS*, <http://www.ilo.org/ciaris/pages/romanian/frame/r1-1.htm>, <http://www.ilo.org/ciaris/pages/romanian/frame/r1-5.htm>.
8. ***, *Constituția României* (2003), <http://www.constitutia.ro/>
9. ***, *Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați*, „Monitorul Oficial”, nr. 301, 8 mai 2002.
10. ***, *Legea nr. 340/2006 pentru modificarea și completarea Legii nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați*, „Monitorul Oficial”, nr. 642, 25 iulie 2006.
11. ***, *Legea nr. 448/2006, Lege privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, modificată și completată de OUG 14/2007*, „Monitorul Oficial”, nr. 187, 19 martie 2007.
12. ***, *OMS: Men, Ageing and Health*, http://whqlibdoc.who.int/hq/2001/WHO_NMH_NPH_01.2.pdf, 2001.

RELAȚIA ÎNTRE ELITA POLITICĂ ȘI CEA INTELECTUALĂ. CONFLICT ȘI/SAU COLABORARE?

ADRIAN SAMOILĂ*

ABSTRACT

THE RELATION BETWEEN THE POLITICAL AND INTELLECTUAL ELITE. CONFLICT AND/OR COLLABORATION?

This work is the written text of an argumentative discourse assuming that intellectuals in general and the intellectual elite in particular cannot govern a state directly, in terms of professional status, profession, social status and role, but only as advisors to those who are at the top of the governmental pyramid. There are three types of relations that can be established between the political and the intellectual elite, i.e., collaboration, conflict and neutrality, with the first two being stronger. The author suggests a theorization of the concept of elite, starting with Vilfredo Pareto and ending with Max Weber, through the concepts put forward by Edward Shills, Wright Mills, Roberto Michels and Gaetano Mosca. Having always in mind the extremely significant distinction made by sociologist Max Weber between profession and vocation, this approach is a methodological support for demonstrating here the difference between the professional intellectual and the politician in power.

INTRODUCERE

Lucrarea de față este structurată astfel încât din cuprinsul ei se desprind răspunsurile la câteva întrebări ce pot constitui stâlpii de rezistență ai analizei fenomenului elitar și ai relației dintre intelectuali, politică și guvernare. O primă întrebare este cea referitoare la elită în genere, la ce înseamnă aceasta, iar răspunsurile au fost preluate din concepțiile lui Vilfredo Pareto, Edward Shills, Wright Mills, Gaetano Mosca și, într-o măsură mai redusă, Roberto Michels. Apoi se încearcă un răspuns la interogația privind însemnătatea elitei politice, pentru că acest concept este la fel de complex ca și cel de *elită*. Următoarea problemă este legată de intelectuali, la ce sunt aceștia și prin ce se deosebesc de celelalte categorii sociale, la diferența dintre ei și politicieni (avem în vedere criteriul puterii politice

* Address correspondence to Adrian Samoilă: Bd. Mărășești nr. 42, bl. 1, sc. 1, ap. 30, sector 4, București, e-mail: adrianno_samoila@yahoo.com

și încercăm să dăm o explicație a faptului că intelectualii nu ajung să dețină puterea politică). În continuare, se urmăresc modalitățile prin care intelectualii ajung să colaboreze cu politicienii din elita politică aflată sau nu la guvernare.

Pe lângă aceste întrebări orientative, mai utilizăm, pentru o mai mare coerență explicativă, o distincție trinitară în explicarea *elitei*, diferențiere rezultată din combinarea a două dimensiuni, prin care se definește fenomenul elitar.

În ceea ce privește relația dintre elita politică și elita intelectuală, facem uz de o dublă relație, pentru a evidenția faptul că elita guvernantă nu se reduce la elita politică, ci o include pe aceasta. Evidențiem o primă relație, între intelectuali și elita politică, și o a doua, rezultată din apropierea intelectualului și a nonintelectualului de activitatea de guvernare.

Prin mijlocirea *elitei*, ca model abstract, sau prin fenomenul elitismului se poate purcede la explicarea societății umane sau a ființei umane complexe, așa cum s-a încercat prin diverse concepte: prin „ludic” (Huizinga), prin „incertitudine” (Cătălin Zamfir), prin „lupta de clasă” (Marx) sau „selecția naturală” (Charles Darwin). Complexitatea conceptului *elită* se traduce prin varietatea de procese și fenomene sociale în care acesta este integrat și cu care deține o legătură strânsă. *Elita* implică: indivizi umani (raționali sau iraționali, inteligenți sau nu, bogați ori săraci etc.); relații de sub/supraordonare sau colaborare între acei indivizi; relații realizate pe baza unei selecții nu „naturale”, biologice, ci artificiale, sintetice, având în vedere anumite criterii, în funcție de care se realizează o departajare între indivizi¹; sistem statal și guvernare; relații de putere și coerciție; stratificare socială (verticală sau orizontală). Vorbind de *selecție*, se remarcă originea latină a termenului, „eligere”, ce înseamnă „a alege”, adică a marca și a sustrage din corpul unei societăți sau al unui grup social, câțiva indivizi², desemnați să facă parte din această categorie socială superioară. *Elita* poate fi înțeleasă, într-un mod cu totul general, prin raportarea la două dimensiuni:

– una ce ține de caracteristicile intrinseci superioare deținute de un lucru, acțiune sau persoană, „ce este apreciat într-o activitate ca fiind mai bun, obiecte sau indivizi ale căror performanțe sunt considerate ca fiind superioare mediei clasei sau grupului din care fac parte”³;

– cealaltă referindu-se la un grup social și membrii săi, ce reușesc să facă uz de prerogativele dobândite prin varii mijloace, pentru a administra și gestiona structuri din societate, „grupuri sociale care au monopolizat, într-un fel sau altul, autoritatea și puterea, exercitându-le pe acestea din urmă printr-o formă sau alta de dominație (economică, socială, politică, culturală, ideologică etc.). Monopolizarea

¹ Criterii ce diferă de la o epocă la alta: ereditare, monarhice, religioase, ce țin de avere, ce presupun deținerea unor calități morale și intelectuale deosebite, care au în vedere pregătirea superioară într-un domeniu.

² Una dintre caracteristicile elitei este numărul restrâns de membri, minoritatea în raport cu masa de indivizi majoritară.

³ Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu, *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993.

puterii și autorității a fost explicată ca o consecință a calităților sau însușirilor intrinsece ale membrilor elitei, a pozițiilor sociale moștenite, a conjuncturilor favorabile, a acțiunii sau presiunii unor factori externi”⁴. Există o primă dimensiune spirituală și o a doua materială, o dimensiune calitativă și una cantitativă.

Având în vedere cele două modele de interpretare și aportul mai mare sau mai mic al fiecăreia în ecuația explicării fenomenului elitist, diferiți gânditori clasici și moderni încearcă să înțeleagă și să explice apariția și persistența *elitei* în societate, unii reușind să îmbine cele două dimensiuni (Vilfredo Pareto), alții canalizându-și atenția asupra laturii materiale a problemei, asupra elitei ca grup social (Mills, Mosca, Michels), dar și asupra dimensiunii calitative (Shils).

1. FAZA INTEGRATIVĂ

Această etapă presupune prezentarea elitei ca fiind formată din membrii ce au calități superioare mediei, dețin caracteristici morale și intelectuale ce le permit accesul într-o grupare minoritară. Aceste trăsături îi fac să *dobândească* acel statut elevat sau, prin calea ereditară, statutul respectiv este *atribuit* persoanei în cauză la naștere; ori o persoană le poate deține pe amândouă. Nu putem afirma că toți cei care acced în elită, ca grup social, prin mijlocirea ereditară, nu au și calități superioare sau de un calibru mai înalt. Se are în vedere aici, în această fază, și elita ca grup social, ca tip de clasă socială.

Reprezentantul acestei perspective este sociologul italian Vilfredo Pareto, unul dintre primii teoreticieni ai socialului, care a gândit și scris despre elită. Membrii elitei, în viziunea lui Pareto, sunt indivizi, care, pe bună dreptate și pe baza calităților reale pe care le posedă, reușesc să facă parte din această „clasă” socială. Persoanele care fac parte din elită sunt acolo pe baza „etichetelor” pe care le dețin, anume, a pozițiilor ocupate, iar aceste „etichete” prevăd calități. „Formons donc une classe de ceux qui ont les indices les plus élevés dans la branche où ils déploient leur activité, et donnons à cette classe le nom d’élite” (Pareto, 1919:1297) („Să formăm deci o clasă dintre cei care au indicii cei mai ridicați în ramura în care își desfășoară activitatea și să dăm acestei clase numele de elită”). Referindu-se la elită în general, Pareto este adeptul acordării unor calificative, note, puncte persoanelor care-și desfășoară activitatea într-un domeniu anume: educație, sanitar, comerț etc., astfel încât, pe baza acestor calificative, să se realizeze o categorie distinctă din indivizii care au avut scorurile cele mai mari. În acest mod, ei se vor evidenția față de ceilalți, considerați mediocri, și vor constitui factori de creștere a productivității și modele de urmat în acea activitate. În sensul sociologiei paretiene, elita „îi cuprinde pe cei care au indicii maximi de capacitate [...] elita reprezentând o „clasă pozitivă”, la Pareto, adică acea „clasă” care grupează cele mai multe capacități în raport cu titlurile („etichetele”) corespunzătoare” (Bădescu,

⁴ *Ibidem*.

1994:422). Legat de această formă de „clasă”, avem însă și „clasele negative”, care devin „clase superpuse”, atunci când ajung o elită guvernantă⁵, în sensul că persoanele din elită nu dețin calitățile necesare ocupării poziției avute, că există o neconcordanță flagrantă între capacitate și titlul avut.

Abordând o altă dimensiune a *elitei*, Pareto distinge între două clase: cea guvernantă și cea guvernată. Există de fapt trei straturi sociale: pătura inferioară și cele două tipuri de elită ce fac parte din pătura superioară: elita guvernantă și cea nonguvernantă. Ajunși în acest punct al analizei, trebuie să spun și să accentuez apariția, în câmpul teoretic al elitismului, a vectorului putere, acesta însemnând o modificare în raporturile dintre diferitele clase ale unei societăți la un moment dat, în ceea ce privește felul în care sunt distribuite resursele de putere și accesul la aceste resurse, o categorie de persoane (elita guvernantă) având acces direct la acestea, o altă categorie (elita nonguvernantă) având un acces indirect, iar clasa inferioară nedeținând accesul la aceste resurse în niciun mod⁶. Conform distincției de mai sus, putem vorbi de „ascendentul absolut al unei minorități active și activizante asupra unei majorități considerate mai mult sau mai puțin pasivă, în orice caz, la remorca celei dintâi” (Milca, 2001:10). Pareto realizează corect departajarea între pătura inferioară și cea superioară, elita propriu-zisă, pe aceasta divizând-o în două, această ultimă bifurcație vrând să demonstreze că „elita nu se restrânge la clasa politică, acea minoritate guvernantă non-ereditară și nici nu poate fi asimilată cu fracțiunea dominantă (clasa conducătoare), cea care, fără a deține neapărat funcții politice, exercită o sensibilă (și chiar decisivă) influență” (Rachieru, 2000:156). Putem afirma, odată cu Stelian Tănase (1996:13), că „toate categoriile sociale posedă propriile lor elite, care au autoritate, influență, și iau decizii în zona lor de activitate, persoane care dețin controlul respectivelor resurse (umane, materiale, financiare, control al comunicațiilor). Se realizează, începând cu modernizarea și diviziunea muncii sociale, o diversificare a elitelor și o delegare de autoritate, care descalifică încetățenita credință că întreaga forță de manevră și acțiune asupra structurilor societății o deține elita guvernantă, pe care Pareto nu o pune pe picior de egalitate cu elita politică, aceasta având o altă semnificație⁷.

2. FAZA CALITATIVĂ A ELITEI

Această dimensiune vizează valențele superioare, ieșite din comun, elevate, pe care un lucru, un obiect, o situație, un individ le deține sau ar trebui să le aibă, pentru a căpăta statutul de „elită”. În acest caz, nici nu intră în discuție faptul că nu putem vorbi decât de o elită guvernantă⁸, ci într-o societate normală și democratică,

⁵ Teorie propusă de Eminescu, în cazul românesc.

⁶ Vom reveni asupra acestei distincții și o vom modifica, conform relației democrație reprezentativă-guvernare.

⁷ Se va vedea mai departe.

⁸ A se vedea dimensiunea următoare.

în care sunt respectate drepturi și prevăzute obligații, funcționează diferite tipuri de elită: politice, universitare, eclesiale etc. Reprezentantul acestei perspective este Edward Shils, gânditor englez, care afirmă că aceste elite „susțin și promovează valori”. Se aduce în centrul atenției, pe lângă diversitatea elitistă, promovată și de alții (printre care și Pareto), dimensiunea axiologică conținută de și specifică, de fapt, pentru elite, diversitate axiologică „unificată de un „pattern consensual”, în care sunt înmănunchiate valorile diferitelor elite” (Bădescu, 1996:665). Shills recunoaște în orice societate un dublet centru-periferie, o structură socială ce marchează relațiile macrosociale de la nivelul societății, aduce în atenție „elita intelectuală” ca formă ce posedă valori superioare, elită ce este singura în măsură a ocupa centrul axiologic, cu alte cuvinte, acea poziție socială prin care poate administra societatea însăși, poate transforma valorile în realizări. Elitele intelectuale „vor trebui așadar să-și asume acel centru axiologic. Când, în societate, se produce fricțiunea la nivelul straturilor culturale, deci la nivelul axiologiei, este un semn al crizei sociale” (*Ibidem*: 656), impas social ce poate produce ostilitate în rândul elitelor, posibil a fi provocat de o separare a elitelor politice de cele intelectuale. Shills (*The Intellectuals and The Power and Other Essays*) afirmă că elitele intelectuale „au rolul de „civilizator” al vieții politice” (*apud* Rachieru, 2000:166).

Se argumentează rolul manifest al valorilor materializate sau văzute ca aparținând elitei intelectuale, ce are menirea de a ocupa dimensiunea centrală a structurii societății, astfel acționând pozitiv și constructiv, pentru a evita o criză socială. Putem vorbi de un tip ideal de elită, ce vădește o importanță caracterizată în capacitatea cognitivă și interpretativă la nivel de grup social.

3. FAZA CANTITATIVĂ A ELITEI

Aceasta se referă la statutul unilateral deținut de elită, ea fiind desemnată în societate prin categoria conducătoare, cea care se află în fruntea aparatului administrativ al statului și care deține monopolul asupra forței coercitive⁹, reușind astfel să controleze structuri sociale, să-și impună punctul de vedere, bun sau rău, să manipuleze conștiințe etc. În acest sens apare, odată cu gândirea lui Wright Mills, conceptul de „elită a puterii”, o categorie socială aparte, desemnată ca fiind elită prin simplul fapt că deține puterea și posturile de comandă, prin care își poate materializa și atinge scopurile. „The elite who occupy the command posts may be seen as the possessors of power and wealth and celebrity; they may be seen as members of the upper stratum of a capitalistic society. They also may be defined, in term of psychological and moral criteria, as certain kinds of selected individuals” („Membrii elitei care ocupă posturile de comandă pot fi văzuți ca posesorii puterii, bogăției și celebrității; ca membrii straturilor de vârf ai unei

⁹ După Weber.

societăți capitaliste. Ei pot fi definiți, de asemenea, conform criteriilor psihologice și morale, precum unele tipuri de indivizi aleși”) (Mills, 1959:13). Concepția lui Mills este un rezultat al cercetării și analizei societății americane, ceea ce nu înseamnă că nu i se poate acorda dreptul de a fi aplicabilă și altor societăți, însă este specifică formei de capitalism american, în care marea industrie, conducerea politică și armata reprezintă cei trei vectori de putere supremă, „...societatea americană fiind dominată de o singură elită, structurată trinitar [...]. Cele trei oligarhii sunt alcătuite din cercurile de putere ale sectoarelor: politic, economic și militar” (Bădescu, 1996:605). Acest triumvirat reprezintă „centrul”¹⁰, în jurul căruia gravitează celelalte corpuri aflate la periferia acestui sistem socio-politico-economic. Cine sunt cei care fac parte din această „elită a puterii”? „They rule the big corporations. They run the machines of the state and claim its prerogatives. They direct the military establishment” („Ei conduc marile corporații. Ei conduc mecanismele statului și exprimă prerogativele acestuia. Ei direcționează forța militară”) (Mills, 1959:3–4). Această elită își are consilierii și consultanții săi, purtători de cuvânt și creatori ai opiniei. Pentru Mills însă elita puterii nu este echivalentă cu elita politică, pentru că un nivel următor elitei puterii este ocupat de politicienii de profesie, care ocupă zona de mijloc a puterii (în Congres sau în grupurile de presiune). Se face distincția între *political outsiders* (cei care au și alte ocupații în afara celor politice și care nu acced, de obicei, la putere) și elita politică (cei mai buni profesioniști și mai abili lideri politici, care, alături de marii industriași, finanțiști și șefi militari, formează elita conducătoare a societății”) (Tudor, 2002:177). Elita puterii include elita politică, dar nu se rezumă la aceasta. La vârful economiei există executivul întreprinderilor mari; la vârful politicii, membrii conducerii politice; la vârful stabilimentelor militare – Statul Major. Contopirea acestor trei vârfuri de lance reprezintă materializarea „elitei puterii”.

Păstrând aceeași linie de reprezentare a elitei, aceasta fiind desemnată numai prin și de către clasa conducătoare și guvernantă, aducem spre analiză concepția lui Gaetano Mosca, gânditorul italian care propune, în legătură cu problema elitară, reducerea societății la membrii clasei conducătoare: „societatea gravitează în jurul clasei politice și este produsul și expresia voinței sau lipsei de voință istorică a acesteia. Vigoarea sau slăbiciunea unei națiuni, capacitatea ei de a supraviețui, prosperitatea sau mizeria ei materială și spirituală, ascensiunea sau decadența ei, în ultimă instanță, depind de natura și fortitudinea clasei sale politice” (*apud* Milca, 2001:90–91). În viziunea lui G. Mosca, singura elită dintr-o societate este elita conducătoare, cordon ombilical, prin care supraviețuiește „fătul” numit societate, elita în cauză este Mecca tuturor grijilor și problemelor care pot apărea într-o societate. Mosca realizează apologia sistemelor totalitare de conducere a societății, în care statul este echivalent cu clasa conducătoare, aceasta fiind garanta drepturilor cvasiinexistente ale indivizilor și reprezentând puterea de impunere a

¹⁰ Aducându-ne aminte de Shills.

obligațiilor cvasitotale acelorași indivizi. În aceste condiții, concepția lui Mosca este într-adevăr justă, clasa conducătoare constituind singura elită a societății, celelalte forme elitare fiind inexistente, deoarece, chiar dacă, ele ar fi existat, și au existat cu siguranță, nu și-au făcut simțită prezența printr-o formă antielitară și, astfel, prezența lor latentă a fost în zadar¹¹.

4. ELITA POLITICĂ ȘI ELITA INTELECTUALĂ. PREZENTARE ȘI RELAȚIONARE

În analiza conceptului de „elită” făcută mai sus, prin prisma celor două dimensiuni ce se regăsesc la autorii prezenți, se observă apariția a două concepte conexe celui de elită, referitoare la două categorii sociale: elita politică și elita intelectuală. Cum se pot defini acestea și ce relație există între ele? Sunt întrebări ce vor face obiectul analizei celei de a doua părți a lucrării.

Sugerarea unei echivalențe între elita politică și clasa guvernantă este adesea precizată și luată în calcul de cei care abordează această problemă, punându-se unul dintre accente pe distincția lui Max Weber între politica văzută ca „vocație” sau ca „profesie”. Voi face uz în continuare de această diferență epistemologică, ce mă va ajuta să argumentez de ce intelectualul, ca profesie, nu poate governa în mod direct. Weber spune că nu se poate face „politică” în sensul în care „se poate exercita o influență asupra împărțirii puterii între diferitele formațiuni politice, fie ca «politician de ocazie», fie având ca ocupație principală sau secundară politica” (Weber, 1992:13). Putem afirma că oamenii politici prestează o activitate din ce în ce mai specializată, care se poate caracteriza prin lupta pentru putere, activitate conflictuală și concurențială, în cadrele delimitate de către stat, „căci spiritul partinic, lupta, pasiunile – *ira et studium* – sunt elementele politicienilor” (Weber, 1992:23–24). Oamenii politici ce fac parte dintr-o elită politică stăpânesc un limbaj specific, care se constituie într-o „competență politică”. Există o elită politică de sine stătătoare, cu norme stricte, precise și clare, ca o „birocrație”, deținând prescripții și o anumită orientare culturală, există anumite valori¹² pe care aceasta le presupune din partea membrilor ei. A fi parte, ca individ, din elita politică este un rol strict și important, ce presupune o renunțare la celelalte roluri profesionale deținute, or, o elită intelectuală (accentuez statusul profesional deținut de intelectual, nu cel vocațional), ajunsă la putere, încetează să mai fie ceea ce este, „pentru a deveni membru al unei colectivități care acționează și reacționează în

¹¹ O mișcare antielitară s-a realizat în Polonia erei comuniste. Aici putem aminti despre un Michels și a lui „lege de fier a oligarhiei” sau despre „circulația elitelor” a lui Mosca ori despre „elita-leu” și „elita-vulpe” descoperite de Pareto, însă aceste idei țin mai mult de dinamica elitelor și nu de explicarea conceptului de „elită”; dinamica se referă la o acțiune de operaționalizare a conceptului respectiv, în vreme ce scopul nostru a fost acela de a conceptualiza.

¹² „Mândria conducătorului politic este, în schimb, tocmai *răspunderea sa strict personală pentru tot ceea ce face*” (Weber, 1992:24).

funcție de necesitățile impuse de carieră și de regulile care prescriu comportamentul în lumea politică” (Gorun, 2003:349). Pe lângă argumentul conflictului de rol, adus în susținerea incompatibilității dintre elita politică și cea intelectuală, Weber ia în calcul și problema veniturilor obținute: oamenii politici, separați de mijloacele de conducere și gestiune, „sunt obligați să-și găsească surse de venituri prin intermediul activităților desfășurate, să trăiască nu doar «pentru politică» ci și «din politică» și, astfel, să devină profesioniști ai politicii” (Gorun, 2003:348).

Se evidențiază, deci, *o primă relație*, cea între intelectuali și elita politică: intelectualul¹³ poate accede la elita politică, dar, ajuns aici, el este obiectul unui proces de pierdere a profesiei intelectuale, de dezintelectualizare, pentru a întreprinde activități de guvernare (vezi fig. nr. 1).

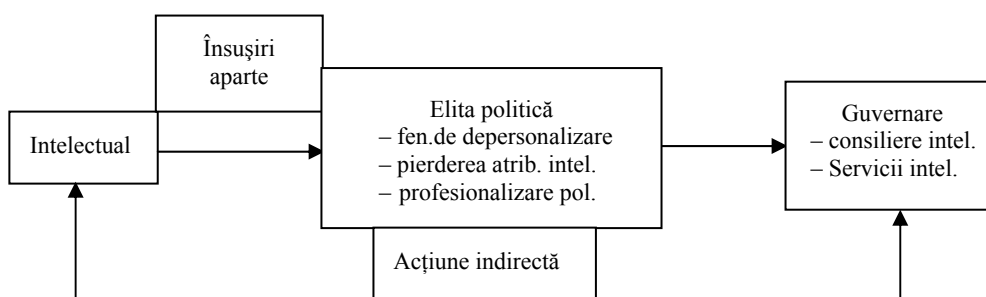

Figura nr. 1. Intelectualul și elita politică.

Elita politică, odată ajunsă la guvernare, menține o relație de colaborare cu elita intelectuală, prin activități de consiliere din partea acesteia din urmă sau prin nevoia unor servicii intelectuale, după cum se observă, numai prin folosirea unui traseu indirect, nepolitizat. Astfel, elita politică „îi cuprinde doar pe deținătorii legitimi ai pozițiilor-cheie în procesul de luare a deciziilor politice majore, cei care sunt decisiv și efectiv implicați în exercitarea puterii politice în societate” (Tudor, 2002:178).

Bineînțeles, există colaborare între elitele intelectuale și cele politice într-o societate. În acest sens, teoriile conexiunii privesc elita politică drept o „parte dintr-o rețea de elite care comunică între ele, se sprijină sau se contestă reciproc. De regulă, o elită politică va apela la sprijinul altor elite – profesionale, de avere, intelectuale – pentru a-și întări poziția conducătoare în societate” (Pasti, 2004:205). De aici reiese *o a doua relație*, aceea dintre intelectuali și guvernare, care indică

¹³ Într-o definiție a lui Sartre, intelectualii sunt „o diversitate de oameni care au ajuns la o anumită notorietate prin lucrări ce țin de inteligență (știință exactă, știință aplicată, medicină, literatură etc.) și care abuzează de această notorietate pentru a ieși din domeniul lor și a critica societatea și puterile stabilite, în numele unei concepții globale și dogmatice a omului” (Confer Winock, 2001:615).

punctul până unde merge această colaborare, care sunt actorii ce iau parte la ea, precum și rolurile acestora (vezi fig. nr. 2).

	POLITIC			NONPOLITIC
	<i>Participare directă(puterea)</i>		<i>Participare indirectă</i>	
	guvernare	nonguvernare		
intelectual	consilierii	serv. intelectuale și consilieri în opoziție	lideri ai soc. civile, grupuri de presiune	intelighentsia
nonintelectual	om politic	om politic în opoziție	cetățeni cu drept de vot	masa indivizilor

Figura nr. 2. Intelectualul și Guvernarea.

Pe de-o parte există intelectualul și nonintelectualul, în sens de profesie, ocupație, de pe urma căreia indivizii ce prestează astfel de activități intelectuale primesc venituri, iar pe de altă parte, dimensiunile politicului și nonpoliticului. Politicul cuprinde subdimensiunile participării directe la putere și subdimensiunea participării indirecte, iar participarea directă se divide și ea, la rândul ei, în acțiunea guvernării și nonguvernării. La confluența profesiei de intelectual cu dimensiunea guvernării, apar consilierii prezidențiali și cei ministeriali; intelectualul, care participă direct, dar se află în sfera de nonguvernare, poate fi denumit un prestator de servicii intelectuale sau poate apărea sub forma consilierului opoziției și al primarului. Intelectualii care participă indirect pot fi liderii societății civile sau intelectualii din grupurile de presiune. Din punct de vedere nonpolitic, intelectualul se referă la toate acele persoane care se remarcă prin inteligență (vezi nota 13). Nonintelectualul (repet, ca profesie, nu ca vocație sau valoare), care face parte din spectrul politic și participă direct la guvernare, administrând „puterea”, este om politic. Nonintelectualul care nu se află la guvernare este numit om politic în opoziție. Participarea indirectă se conjugă cu nonintelectualitatea, în persoana cetățenilor cu drept de vot, iar din punct de vedere nonpolitic, cu masa de indivizi ai unei societăți.

5. CONCLUZIE

Într-o societate de tip democratic, poate exista într-adevăr colaborare între elita aflată la guvernare și cea intelectuală, cu condiția să se dorească acest lucru de ambele părți. Însă intelectualii nu vor ajunge la guvernare, și nici nu este bine sau necesar acest lucru. Politica implică responsabilitate și „pasiune”, în vreme ce intelectualii sunt raționali și critici, analiști și „cârtitori”, ei pot ajuta clasa dominantă prin producerea unei ideologii pentru aceasta, justificând-o. Conflictul între aceste două elite poate apărea ori într-un regim nedemocratic, în care intelectualii, cei liberi și neîndotrinați, nu-și au rostul, fiind marginalizați sau chiar eliminați social, iar ceilalți nu prea contează, sau în chiar sânul democrației, în momentul în care intelectualii nu-și fac simțită prezența critică vizavi de guvernare,

pentru că, dacă încearcă acest lucru, sunt etichetați drept elemente destabilizatoare pentru bunul mers al democrației (avem în acest sens cazul Raportului de incriminare a Comunismului al Comisiei Tismăneanu) și, astfel, elita intelectuală se retrage într-un cerc strâns sau caută și găsește supape, prin care se poate exprima în legătură cu problemele clasei guvernante (Grupul pentru Dialog Social). Dar poate exista, și colaborare, atunci când centrul de putere, cel aflat la guvernare (președintele Traian Băsescu) necesită serviciile unei părți din elita intelectuală (grup condus de politologul și istoricul Vladimir Tismăneanu) a societății, în scopul de a realiza acțiuni cu scop benefic și productiv pentru maximalizarea capitalului democratic al unei societăți (incriminarea și condamnarea oficială a comunismului din România).

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, ILIE, *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*, Galați, Editura Porto-Franco, 1994.
2. BĂDESCU, ILIE, *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*, București, Editura Eminescu, 1996.
3. EYAL, GIL, SZELÉNYI, IVAN și TOWNSLEY, ELEONOR, *Capitalism fără capitaliști*, București, Editura Omega, 2001.
4. GORUN, ADRIAN, MATEIU, DAN, GORUN, HORAȚIU, *Introducere în știința politică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
5. LAZĂR, MARIUS, *Paradoxuri ale modernizării: elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.
6. LEPENIES, WOLF, *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005.
7. LUCIEN, CONSTANTIN, *Elitele și statutul lor în societate*, București, Editura Oscar Print, 2003.
8. MILCA, MIHAI, *Geneza teoriei elitelor: provocarea neomachiavelienilor*, București, Editura Economică, 2001.
9. MILLS, WRIGHT C., *Imaginația sociologică*, București, Editura Politică, 1975.
10. MILLS, WRIGHT C., *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1967.
11. MORING, TOM, *Political Action: Strategy and Outcomes*, Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 1989.
12. PARETO, VILFREDO, *Traité de sociologie générale*, Paris, Librairie Payot, 1919.
13. PASTI, VLADIMIR, *Sociologie politică*, București, Editura Ziua, 2004.
14. RACHIERU, ADRIAN DINU, *Elitism și postmodernism. Postmodernismul românesc și circulația elitelor*, Chișinău, Editura Goruda-art, 2000.
15. SHILLS, EDWARD, *The Intellectuals and The Power and Other Essays*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1972.
16. TĂNASE, STELIAN, *Elita politică și dinamica modernizării. România 1948–1965*, Universitatea București, 1996.
17. TĂNASE, STELIAN, *Revoluția ca eșec: elite&societate*, Iași, Editura Polirom, 1996.
18. TUDOR, MARIUS și GAVRILESCU, ADRIAN, *Democrația la pachet: elita politică în România postcomunistă*, București, Editura Compania, 2002.
19. WEBER, MAX, *Politica, o vocație și o profesie*, București, Editura Anima, 1992.
20. WEBER, MAX, *Le savant et le politique*, Paris, Union Générale d'Éditions, 1971.
21. WINOCK, MICHEL, *Secolul intelectualilor*, Chișinău, Editura Cartier, 2001.
22. ZAMFIR, CĂTĂLIN și VLĂSCLEANU, LAZĂR, *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993.

FORMELE FĂRĂ FOND, UN BRAND ROMÂNESC¹

ION ALEXANDRU CÂRLAN*

Putem spune că formele fără fond sunt marca, sau brandul, cum se spune astăzi, societății românești. Întrucât exprimă activități și realități din alte culturi, termenul fiind preluat ca atare de români, brandul însuși este o formă fără fond, ceea ce este tragic și ironic în același timp.

Constantin Schifirneț

ABSTRACT

THE FORMS WITHOUT A CONTENT, A ROMANIAN BRAND

Starting from a recent book of the Romanian researcher Constantin Schifirneț, the author tries to prove the inadequacy of the term *brand* to the Romanian culture and civilization as it belongs to the so-called notion of the “forms without a content” introduced by the Romanian critic Titu Maiorescu in the 19th century.

În limba engleză, termenul *brand* desemna, la origine, însemnul proprietarului pe vitele sale, produs cu fierul înroșit în foc. Cu alte cuvinte – o modalitate de identificare și de marcare a proprietății. Această funcție strict instrumentală a brand-ului este transformată în societatea de consum într-un scop în sine: nu doar o simplă modalitate de identificare, ci o identitate de sine stătătoare, un construct cultural himeric, uneori fără nicio legătură cu produsul pe care îl promovează, dar prin intermediul căruia acesta își capătă (sau doar își justifică) valoarea.

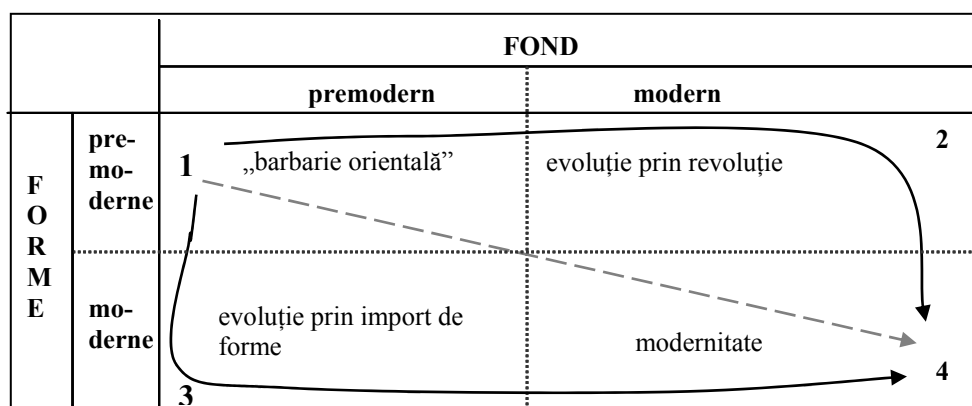
Faptul că formele fără fond sunt brandul societății românești ar desemna, în consecință, nu doar situația în care acestea constituie trăsătura de diferențiere a societății noastre în raport cu altele, ci și aceea că, prin intermediul acestei formule, ajungem să ne construim înțelegerea asupra societății românești și să ne formulăm

* Address correspondence to Ion Alexandru Cârlan: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, Facultatea de Comunicare și Relații Publice, str. Povernei nr. 6–8, sector 1, București, e-mail: alex.carlan@gmail.com

¹ Comentarii la volumul: Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007, 289 p.

judecățiile de valoare. Este discutabilă ideea că brandul însuși este o formă fără fond doar în virtutea faptului că este importat, dar esențială, în citatul ales ca motto, este sugestia că perenitatea acestei formule în cultura română modernă, precum și funcția ei critică, ajung să fie înțelese printr-o categorie conceptuală importată. Ironia constă în anularea pretenției de originalitate a teoriei formelor fără fond prin simpla ei plasare sub categoria menționată. Tragedia constă în faptul că ironia însăși este legitimă și eficientă.

Formula „forme fără fond” a ajuns, într-adevăr, să reprezinte un clișeu în discursul public: o modalitate aproape stereotipă de a critica ineficiența instituțională. Din acest punct de vedere, potențialul ei de slogan pentru un brand este incontestabil: este memorabilă, este percutantă, este destul de ambiguă, în spatele unei aparente clarități, și este general-utilizabilă, dincolo de contextul în care a fost folosită inițial. Dar, în sine, această formulă atrage atenția asupra unor aporii fundamentale, cu privire la modul în care s-a pus problema modernizării în cultura română. Plecând de la o accepțiune intuitivă a termenilor de forme (înțelese ca *instituții* sau ca *forme de guvernare politică*) și fond (înțeles ca *tip de activitate economică predominantă într-o societate* și/sau ca *nivel al mentalităților*), formula formelor fără fond descrie parcursul de modernizare posibil pentru societatea românească în cea de a doua jumătate a secolului XIX. Următoarea matrice este edificatoare pentru o înțelegere preliminară a teoriei formelor fără fond:

Situația inițială este reprezentată în căsuța 1 – *l’ancien régime*. Situația din care pleca modernizarea României, în prima jumătate a secolului XIX, era cea a unei societăți în care fondul premodern era adecvat formelor instituționale premoderne, fie că această situație era descrisă ca o societate funcțională (cum e cazul la Eminescu), fie că era expediată sub eticheta de „barbarie orientală”, pentru simplul motiv că nu era modernă (ca la Maiorescu). Parcursul ideal de modernizare este cel în care fondul evoluează organic, gradual și sincron cu formele, așa cum considerau junimiștii, preluându-l pe Buckle, că s-a întâmplat în Anglia (și în acest

sens, poate s-au amăgit) – acest parcurs fiind ilustrat de linia gradată ce merge din 1 direct în 4. „Rutele ocolitoare” reprezintă, de fapt, modul real în care s-a produs modernizarea. Traseul ocolitor prin 2 este evoluția prin revoluție: apare un fond economic modern, burghezia, dar formele instituționale (cu precădere cele politice) rămân premoderne și, fiind rezistente la schimbare, impunerea altor forme, de natură modernă se face prin mișcări revoluționare (ilustrativ este cazul Franței). Traseul României este cel ocolitor prin 3: formele moderne sunt adoptate prin import cultural, importatorii asumând capacitatea acestora de a accelera dezvoltarea fondului.

Sistematizarea simplificatoare la care am recurs nu face decât să pună în lumină dificultățile generate de gândirea modernizării prin această formulă: în primul rând, în matricea prezentată nu există posibilitatea reprezentării formelor *fără* fond (înțelese *ad litteram*), ci doar a formelor adecvate sau inadecvate fondului. Or, găsim la Maiorescu exemple clare, în care formula „formă fără fond” trebuie luată *ad litteram* („înainte de a avea o umbră măcar de activitate științifică originală, am făcut Societatea academică română”), deci sintagma în sine este echivocă. În al doilea rând, deși, ca aproximări inițiale, termenii de formă și fond sunt destul de generali și de clari, ei nu acoperă nici pe departe multitudinea de sensuri ce le-au fost atribuite de diverși autori. În al treilea rând, matricea sugerează că unele sentințe ale reflecției asupra modernizării din cultura română modernă sunt complet greșite sau se bazează pe distorsiuni de sens inacceptabile: bunăoară, Lovinescu califică modernizarea prin imitație a civilizației române moderne drept „natura revoluționară a formației noastre”, pe când matricea prezentată sugerează că revoluția este apanajul scenariilor în care fondul se dezvoltă înaintea formelor. Și mai mult decât atât: se clamează că formele fără fond sunt de o perpetuă actualitate în cultura română. În consecință, și teoria formelor fără fond este de o perpetuă actualitate, și acesta ar fi un merit al lui Titu Maiorescu. Dar, în acest moment, s-ar pune întrebarea: este meritul lui Maiorescu sau rușinea noastră, că diagnosticul junimist de acum un secol și jumătate este încă actual?

Consider că toate aceste dificultăți se datorează, în primul rând, unei evoluții istorice a terminologiei formelor și fondului, ce a dus la o dezordine conceptuală asimilabilă, păstrând proporțiile, cu dezordinea gravă din limbajul eticii, prezentată de Alasdair MacIntyre drept sursă a dezacordului moral din zilele noastre și a dezbaterilor fără sfârșit prin care acesta se materializează: folosim aceleași concepte, dar ele provin din tradiții diferite, în care au semnificații diferite, ba mai mult, chiar în interiorul aceleiași tradiții apar glisări de sens. Consecința, pentru MacIntyre, ar fi aceea că aparenta dezbateră morală este, de fapt, o competiție de monologuri sau de acte expresive.

Soluția lui MacIntyre ar fi, în consecință, să se scrie o istorie a transformărilor suferite de limbajul moralei, istorie care să documenteze modul în care au evoluat sensurile conceptelor morale, dintr-o stare inițială de ordine la

starea de anomie conceptuală din lumea contemporană. O soluție similară poate fi întreprinsă și în privința formelor fără fond, și consider că ultima carte a profesorului Constantin Schifirneț se încadrează exact în această direcție: un studiu monografic menit să pună în perspectivă istorică modul în care s-a conturat și a evoluat teoria formelor fără fond în cultura română, modul în care diverși autori, aparținând unor orientări politice, științifice sau estetice diferite, au preluat și amendat semnificația acestor concepte și rolul lor în explicarea modernizării, modul în care au apărut și s-au purtat marile polemici asupra modernizării în cadrul acestei teorii. Simptomatic mi se pare faptul că, de la revoluția din 1989 încoace, o astfel de întreprindere personală de amploare, dedicată exclusiv formelor fără fond, nu a fost încercată, deși tema a fost readusă în actualitate de realitățile sociale ale tranziției și a fost abordată în cadrul unor studii cu teme colaterale sau în volume colective.

Constantin Schifirneț este unul din cercetătorii cei mai avizați pentru a întreprinde un asemenea studiu: este coordonator al colecției *Etnos* a Editurii Albatros, prin intermediul căreia au fost tipărite în ediții critice lucrări despre cultura română ale unor autori de prim rang, ca Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu-Motru, Aurel Popovici, A. D. Xenopol, Nichifor Crainic, Mihail Ralea, Mihail Manoilescu ș. a., este autor al mai multor studii valoroase despre cultura română (*Generație și cultură* – 1985, *Civilizație modernă și națiune* – 1996, *Geneza modernă a ideii naționale: psihologie etnică și identitate românească* – 2001), este autor al studiului *C. Rădulescu Motru – Viața și faptele sale* (2005), premiat de Academia Română, este autor a numeroase studii critice și articole științifice și profesor universitar de sociologie la Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Totuși, proiectul acestei cărți precede toate studiile menționate, el avându-și obârșia, după cum însuși autorul mărturisește, în teza sa de doctorat *Teoria formelor fără fond în cultura română. Cu referire specială la gândirea lui Titu Maiorescu*, susținută în 1980.

Cartea *Formele fără fond, un brand românesc* depășește însă stricta intenție istorico-monografică, sugerată de analogia cu MacIntyre și materializată doar în primele șase capitole din cele nouă ale cărții. Ultimele trei capitole propun, plecând de la reevaluarea teoriei formelor fără fond, un model teoretic explicativ al evoluției societății românești moderne. Revenind însă, pentru o scurtă trecere în revistă, să urmărim parcursul acestei cărți: primul capitol, dedicat antemaiorescienilor, urmărește modul în care, începând cu Dinicu Golescu și terminând cu Bogdan Petriceicu Hasdeu, teoria formelor fără fond se prefigurează ca exprimare a unui conflict între dezvoltarea europeană și rămânerea în urmă a țărilor române, între nevoia de modernizare și presiunea tradiției, între impulsul imitației și spiritul critic. Capitolele al doilea și al treilea sunt dedicate formulărilor canonice ale teoriei formelor fără fond, respectiv lui Titu Maiorescu și Mihai Eminescu. În mod surprinzător poate, dar nu nejustificat, un capitol de sine stătător îi este dedicat lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. Capitolul cinci îi reunește pe

adeptii evoluției de la fond la formă, începând cu junimiștii P. P. Carp și Theodor Rosetti și continuând cu Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru și Constantin Stere, în timp ce în cel de al șaselea capitol, *Evoluția de la formă la fond*, sunt prezentați și evaluați critic A. D. Xenopol, Garabet Ibrăileanu, Eugen Lovinescu, Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu și Lucrețiu Pătrășcanu. Cel de al șaptelea capitol, *Accepțiuni ale formelor fără fond* procedează la un examen analitic al categoriilor de *formă* și *fond*, în relație cu alte sisteme de opoziții: *formă* vs *conținut*, *formă* vs *substanță*, *formă* vs *structură* și *formă* vs *sens*, pentru a sintetiza apoi exegeza despre teoria formelor fără fond și a identifica sensurile majore ale accepțiunilor de *formă* și *fond*: contradicția dintre condițiile interne și instituțiile moderne, contradicția dintre cultura română și civilizația modernă, contradicția dintre scopurile civilizației moderne și mijloacele de a le realiza în cadrul național, discrepanța dintre ideal și real și neadevărul formelor din afară și autenticitatea fondului intern. În capitolul opt, *Formele fără fond – reflex al evoluției societății românești moderne*, Constantin Schifirneț propune, pentru a descrie procesul de modernizare românească, conceptul de *modernitate tendențială*: „prin care desemnăm actul de dezvoltare în direcție inversă: de la afirmarea spiritului național și de la construcția politică spre dezvoltarea economică. În arealul românesc se afirmă modernitatea, ca o tendință care coexistă cu structurile sociale, cu formele instituționale și cu fondul vechi. Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale, din societatea românească tradițională și patriarhală. Este o modernitate mozaică, nestructurată sub o formă dominantă clară. Modernitatea este cadrul și elementul de susținere a naționalului, dar nu prin baza economică, deși aceasta ar fi trebuit să fie temei al afirmării statului național, ci ca tendință, ca ideal de atins în afirmarea națiunii” (Schifirneț 2007, p. 205). Acest tip de modernitate, specifică spațiului românesc, este documentat minuțios, prin analize la nivel economic, instituțional și social. Al nouălea capitol, *Modelul teoretic național explicativ al evoluției societății românești moderne*, analizează posibilitatea ca teoria formelor fără fond să constituie un model teoretic generalizabil de studiu al modernizării pentru societățile în tranziție. În acest sens, autorul privește teoria formelor fără fond ca o alternativă la raționalismul modern, la raționalitatea instrumentală, mai exact: „tensiunea în gândirea românească se manifestă între cultură, ca expresie a raționalismului, și civilizație, ca expresie a raționalității formale, instrumentale, altfel spus tensiunea dintre raționalism și raționalitate” (Schifirneț 2007, p. 257). În această situație, cultura devine o enzimă a modernizării românești, dar, în mod firesc, nu poate produce singură modernizarea: „cultura dinamizează permanent spațiul public, prin reflexia asupra dezvoltării social-economice, astfel încât ea devine în anumite momente chiar factor generator de dezvoltare. Dar, de oricâtă forță spirituală și ideatică ar dispune, ea nu se poate substitui dezvoltării întemeiate în bază economică” (Schifirneț 2007, p. 257). Teoria formelor fără fond ajunge să se constituie într-un model explicativ autohton, de factură modernă, pentru orice

societate în tranziție – cu alte cuvinte, nu doar un brand pentru români și modernizarea României, ci și un brand cultural – o teorie ce poate fi exportată pentru explicarea fenomenelor din alte țări. Astfel, poate fi înlăturată și obiecția insinuată la început, cu privire la valoarea actualității lui Titu Maiorescu și a teoriei formelor fără fond.

Cartea profesorului Constantin Schifirneț reprezintă un examen analitic și critic bine documentat și foarte oportun pentru noile provocări ale prezentului: România a fost admisă în Uniunea Europeană, iar condițiile de admitere au constat, în principal, în adoptarea unui vast aparat legislativ, menit să armonizeze cadrul juridic român cu cel european. Cu alte cuvinte, condițiile integrării au fost preponderent formale – încrederea țărilor europene în posibilitatea ca aceste forme să genereze realități sociale fiind destul de mare. Teoria formelor fără fond atrage atenția asupra caracterului contingent al acestei inferențe, și astfel, invită la realism, „întrucât există, indiscutabil, pericolul unei viziuni idilice asupra dezvoltării moderne a societății, care acreditează ideea că s-ar putea ajunge rapid la un stat al bunăstării, în lipsa unui *management social*, care să organizeze relațiile sociale și interumane, în funcție de criteriile unei societăți moderne: competență profesională, competiția și concurența în muncă, libera inițiativă și asumarea riscului” (Schifirneț 2007, p. 253, s. ns., I. A. C.).

Dincolo de miza actualității, cartea ridică și câteva probleme teoretice interesante: în ce măsură este teoria formelor fără fond o teorie (în sensul științific al termenului), din moment ce termenii ei nu sunt abordați sistematic și științific și din moment ce a apărut mai degrabă în contextul dezbaterii publice, nu într-unul științific, ea găsindu-și primele materializări în articole polemice ale presei culturale și politice din cea de a doua jumătate a secolului XIX. O perspectivă sceptică nu ar putea concede existența unei *teorii* a formelor fără fond înainte de Constantin Dobrogeanu Gherea. Răspunsul profesorului Schifirneț ar fi că, în măsura în care un domeniu distinct de analiză și acțiune este delimitat (starea unui stat aflat economiceste în urmă față de cele dezvoltate și asupra căruia acționează presiunea modernizării accelerate) și în măsura în care o realitate complexă este transpusă în categorii sociologice și filosofice, apelativul de „teorie” este justificat: „Pentru contextul gândirii românești din faza de consolidare a civilizației române, cu aceste concepte au fost studiate tendințe proprii în evoluția țărilor în curs de modernizare. Totodată, prin postularea relației dintre formă și fond, ca ax principal al evoluției unui stat, investigarea fenomenelor sociale este orientată către înțelegerea deterministă a societății” (Schifirneț 2007, p. 270). Am putea vorbi chiar de o hegemonie a teoriei formelor fără fond, în explicarea modernizării românești: indiferent de pozițiile adoptate în cadrul teoriei (evoluție de la formă la fond sau de la fond la formă), indiferent de perspectivele particulare asupra acestor termeni, ei se încadrează totuși într-o paradigmă de a gândi problema modernizării, iar o paradigmă alternativă de a concepe această problemă în România nu s-a conturat clar. Putem vorbi doar de dezvoltări și elaborări, care, deși renunță la

termenii de formă și fond, le păstrează spiritul: de exemplu, în ideile lui Dimitrie Gusti despre cadre sociale și naturale ale națiunii, despre manifestări constitutive și regulative și despre legea paralelismului sociologic, recunoaștem prezența implicită a comandamentului adecvării dintre fond și formă; sau, în observația lui Emil Cioran, că „democrația românească n-a creat nici măcar conștiința de cetățean” (p. 46), recunoaștem eșecul formelor politice importate de a crea fondul necesar pentru funcționarea unui stat democratic. Se pune, în acest moment, întrebarea dacă monopolul acestei paradigme în explicarea modernizării României nu are și neajunsuri: împotriva analogiei conturate la început, între dezbaterele asupra formelor fără fond și dezbaterele din filosofia morală, alimentate, în perspectiva lui MacIntyre, de o dezordine conceptuală, se insinuează temerea că lipsa unei perspective alternative, tot autohtone, dar paradigmatic diferite, de a gândi problema modernizării României ar putea să ne îngusteze înțelegerea și să ne limiteze opțiunile. Chiar dacă nu suntem de acord cu Maiorescu, gândim în termenii lui, adică suntem marcați de formele fără fond. Sau, pentru a muta în registrul tradiționalist titlul cărții recenzate, prin formula sa eliptică, Maiorescu a pecetluit vocabularul dezbaterele despre modernizare.

BIBLIOGRAFIE

1. CIORAN, EMIL [1936] *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas, 1990.
2. GUSTI, DIMITRIE, *Principiile unui sistem de sociologie, etică și politică*, în *Opere*, vol. 1, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.
3. MAIORESCU, TITU [1866] *În contra direcției de azi în cultura română*, în *Opere*, vol. 1, București, Editura Minerva, 1978.
4. MacINTYRE, ALASDAIR, *Tratat de morală. După virtute*, București, Editura Humanitas, 1998.
5. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Generație și cultură*. București, Editura Albatros, 1985.
6. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Civilizație modernă și națiune*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996.
7. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Geneza modernă a ideii naționale: psihologie etnică și identitate românească*, București, Editura Albatros, 2001.
8. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *C. Rădulescu Motru – viața și faptele sale*, 3 vol., București, Editura Albatros, 2003–2005.
9. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

YEAR XIXth, Nos. 1–2 • 2008

CONTENTS

ORAL HISTORY – AN ORIGINAL INTERVIEW

- An Oral History Interview with MICHAEL M. CERNEA (interviewer: JUDITH FREIDENBERG) 3

CULTURE AND ECONOMY: AN ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

- KATHERINE VERDERY, Property and Politics in and after Socialism 37

CULTURAL-CREATIVE INDUSTRIES

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, “Cultural Industries” in the Knowledge-based Society ... 57

MANAGEMENT AND ADVERTISING

- CRISTINA LEOVARIDIS, Management Style in the Romanian Advertising Agencies 89

TRENDS IN THE ROMANIAN JUSTICE SYSTEM

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Assessments of the Efficient Implementation of Restorative Justice in Romania 109

RELIGION IN ROMANIA, BETWEEN UNITY AND DIVERSITY

- MANUELA GHEORGHE, The New Religious Movements – Agents of Religious Globalization in Romania 139

JUSTICE AND PROBATION

- IOAN DURNESCU, How to Evaluate Probation? 147

HEALTH – A FUNDAMENTAL RIGHT

- EMILIAN M. DOBRESCU, DANIELA-SORINA ALBEANU, Equality of Chances and Health 153

"THE MOVEMENT OF ELITES" IN ROMANIA

ADRIAN SAMOILĂ, The Relation between the Political and the Intellectual Elite. Conflict and/or Collaboration?	163
---	-----

COMMENTARY

ION ALEXANDRU CÂRLAN, The Forms without a Content, a Romanian Brand	173
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

OLIVIA CLĂTICI (Political Options... Political Experiences) (<i>Opțiuni politice... experiențe politice...</i>), București, Casa de Editură și Librărie N. Bălcescu, 2007 (Sorin M. Rădulescu)	181
LAZĂR VLĂSCEANU (Sociology and Modernity. Transitions towards Reflexive Modernity) (<i>Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă</i>), Iași, Editura Polirom, 2007, seria Colegium: Sociologie. Antropologie (Daniela-Sorina Dănulescu-Albeanu)	184

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XIX, N°s 1–2 • 2008

SOMMAIRE

L'HISTOIRE ORALE – UN INTERVIEW ORIGINAL

- Un interview d'histoire orale avec MICHAEL M. CERNEA (interviewé: JUDITH FREIDENBERG) (An Oral History Interview with MICHAEL M. CERNEA – interviewer: JUDITH FREIDENBERG) 3

CULTURE ET ÉCONOMIE: UNE PERSPECTIVE ANTHROPOLOGIQUE

- KATHERINE VERDERY, Propriété et politique pendant et après le socialisme (Property and Politics in and after Socialism) 37

INDUSTRIES CULTURELLES CRÉATIVES

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, Les „industries culturelles” dans la société conduite par la connaissance 57

MANAGEMENT ET PUBLICITÉ

- CRISTINA LEOVARIDIS, L'étude de management dans les agences de publicité roumaines 89

ORIENTATIONS DANS LE SYSTÈME DE LA JUSTICE DANS LA ROUMANIE

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Évaluations concernant l'efficacité de l'introduction de la justice restaurative dans la Roumanie 109
IOAN DURNESCU, Comment évaluer la probation? (How to Evaluate Probation?)..... 139

LA RELIGION DANS LA ROUMANIE – ENTRE UNITÉ ET DIVERSITÉ

- MANUELA GHEORGHE, Les nouveaux mouvements religieux – agents de la globalisation religieuse dans la Roumanie 147

LA SANTÉ – UN DROIT FONDAMENTAL

- EMILIAN M. DOBRESCU, DANIELA-SORINA ALBEANU, L'égalité des chances et la santé 153

„LE MOUVEMENT DES ÉLITES” DANS LA ROUMANIE

ADRIAN SAMOILĂ, La relation entre l'élite politique et l'élite intellectuelle. Conflit et/ou collaboration?	163
---	-----

COMMENTAIRES

ION ALEXANDRU CÂRLAN, Les formes sans fond, un brand roumain	173
--	-----

COMPTES RENDUS ET NOTES DE LECTURE

OLIVIA CLĂTICI, Options politiques... expériences politiques (<i>Opțiuni politice... experiențe politice</i>), București, Casa de Editură și Librărie „N. Bălcescu”, 2007 (Sorin M. Rădulescu)	181
LAZĂR VLĂSCEANU, Sociologie et modernité. Transitions vers la modernité réflexive (<i>Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă</i>), Iași, Ed. Polirom, 2007, seria Colegium: Sociologie. Antropologie (Daniela-Sorina Dănulescu-Albeanu)	184

Avem deosebita plăcere să vă aducem la cunoștință faptul că, urmare a eforturilor întreprinse, de către Colectivul redacțional al revistei, începând cu luna noiembrie 2007, „Revista Română de Sociologie” a obținut acreditarea din partea C.N.S.C.I.S., fiind clasificată în categoria „B”. Sperăm ca o asemenea clasificare să permită, în același timp, o recunoaștere internațională a revistei. Folosim acest prilej pentru a vă ruga să susțineți, în continuare, eforturile noastre, prin contactarea unor abonamente (a se vedea, în acest sens, subcoperta din spate a revistei) și trimiterea unor materiale pentru publicare.

Vă informăm, de asemenea, că, pentru a obține diverse informații despre conținutul revistei puteți accesa site-ul propriu al revistei la adresa: www.revistadesociologie.ro

To the attention of the readers and collaborators of Revista Română de Sociologie

We have the great pleasure of informing you that, due to the efforts of the journal's editorial team, starting from November 2007, “Revista Română de Sociologie” has obtained accreditation from the CNCSIS and has been included in the “B” category. We hope that this ranking will allow, at the same time, international recognition of our journal. We would also like to use this opportunity to appeal to our readers and collaborators to continue to support our efforts, through subscriptions (for more details, see the inside of the back cover) and by sending articles for our publication. We remind our collaborators that the articles sent for publication in the journal must be accompanied by an abstract in English and by a list of key-words.

In order to obtain more information about our journal, please visit our web page of www.revistadesociologie.ro

Editor-in-chief,
SORIN M. RĂDULESCU

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România;
Tel: 4021–318 7000, 4021–318 7001; Fax: 4021–318 7002, 4021–318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668; E-mail:
office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel: 4021–318 8146, 4021–318 8106; Fax: 4021–318 2444, E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIX, nr. 1-2, p. 1-192, 2008